

ΜΙΑ ΔΙΚΗ (1582-1583) ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ*

Οί προσπάθειές μου για την «ταύτιση» του δραματουργού Γεωργίου Χορτάτση με κάποιο ομώνυμό του πρόσωπο που θα συναντούσα στις αρχειακές πηγές άρχισαν το 1968. Καρπός των πρώτων μου εκείνων έρευνών ήταν ένα σχετικό μελέτημα¹, στο οποίο υποστήριζα ότι, κατά πάσα πιθανότητα, ο ποιητής ταυτίζεται με τον Ρεθύμιο «άστο» Γεώργιο Χορτάτση του Ίωαννη. Άργότερα, κατά διαστήματα (δυστυχώς άραϊά), συνέχισα τις έρευνες και έντοπισα νέα στοιχεία που ένισχύουν άποφασιστικά την παλαιότερη θέση μου. Μιά προδρομική δημοσίευση έγινε στο τεύχος-πρόγραμμα του Άμφι-Θεάτρου για την παράσταση της «Ερωφίλης», όπου παρουσιάζονται και πέντε ανέκδοτα έγγραφα² που έχει συντάξει και γράψει ο Γ. Ι. Χορτάτσης. Σημείωνα στο δημοσίευσμά μου εκείνο:

«Μέ τά νέα στοιχεία που προκύπτουν από ανέκδοτα έγγραφα, τά όποια παρουσιάζω στην εργασία μου αυτή, ή μεγάλη πιθανότητα ταύτισης των δύο προσώπων μετατρέπεται, νομίζω, σχεδόν σέ βεβαιότητα»³. Τά στοιχεία που εύνοουν την ταύτιση – από παλαιότερες και νεώτερες έρευνές μου στο Κρατικό και σέ άλλα αρχεία της Βενετίας – είναι, περιληπτικά διατυπωμένα, τά ακόλουθα⁴:

* Εύχαριστώ και πάλι τόν μεγάλο Δάσκαλό μου Άκαδημαϊκό κ. Μ. Ι. Μανουσάκα, άλλοτε Διευθυντή του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών (Βενετία) για την φιλοξενία που παλαιότερα μου προσέφερε και για τίς πολύτιμες ύποδείξεις του.

Και άναπολό με συγκίνηση τόν πρόωρα χαμένο φίλο Νικόλαο Μ. Παναγιωτάκη, μεταγενέστερο Διευθυντή του ίδιου Ίνστιτούτου, που μέ φιλοξένησε μέ ιδιαίτερη εγκαρδιότητα και μέ βοήθησε μέ τίς επίσης πολύτιμες ύποδείξεις του. Μέ την άπώλεια του Ν. Μ. Παναγιωτάκη ή νεοελληνική ιστορική και φιλολογική έπιστήμη έχασε έναν από τούς έντελώς κορυφαίους πρωτεργάτες της.

Εύχαριστώ επίσης θεομά την φίλη νήν Διευθύντρια του ίδιου Ίνστιτούτου κ. Χρύσα Μαλτέζου για την τόσο θερμή, φιλική φιλοξενία, και για τό ό τι διάβασε τά Ιταλικά έγγραφα, μέ βοήθησε σέ προβληματικά χωρία, και γενικά μου συμπαραστάθηκε.

Τέλος εύχαριστίες όφείλω στόν κ. Ίωσήφ Βιβλάκη για την άκάματη συνεισφορά του στην έμπειρία της έκδοσης και στην κ. Ρέα Κανάκη που τόσο υπέυθυνα πληρολόγησε τό κείμενο.

Περύληψη του μελετήματος είχε ανακοινωθεί στό Ζ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Ρέθυμνο 1991.

1. Σπύρου Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, «Γεώργιος Ίωαννη Χορτάτσης», *Θησαυρίσματα*, τ. 7 (1970), σσ. 182-227 και Πίν. Κ' - ΚΒ'. Στο έξης: Σ.Α.Ε. 70.

2. Σπύρου Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, «Νέες βιογραφικές είδησεις για τόν Γεώργιο Χορτάτση του Ίωαννη. (Μέ ανέκδοτα έγγραφα που έχει συντάξει ό ίδιος). Άπόσπασμα από έκτενέστερη εργασία», Προγράμματα Άμφι-Θεάτρου, άρ. 49, 5/7/1996, σσ. 49-77, όπου και Πίν. Α' - Δ'. Στο έξης: Σ.Α.Ε. 96.

3. Τό «σχεδόν» τό σημείωνα για λόγους έπιστημονικής δεοντολογίας, εφόσον δέν συνάντησα κάποια μνεία (και πός θά ήταν δυνατόν!): «Υπήρξε ποιητής» ή κάτι παρόμοιο. Προσωπικά δέν έχω καμιά άμφιβολία ότι ό ποιητής και ό Γεώργιος του Ίωαννη Χορτάτσης είναι τό ίδιο πρόσωπο.

4. Ακολουθεί λεπτομερής άνάλυση όλων των πληροφοριών (στό Σ.Α.Ε. 96, σσ. 52-70).

(Α') Πληροφορίες απολύτως βέβαιες (πού ενισχύουν την ταύτιση)

1. 'Ο Γεώργιος Χορτάτσης του 'Ιωάννη είναι ο μόνος Ρεθύμνιος Γεώργιος Χορτάτσης, σύγχρονος του ποιητή, πού έχει εντοπισθεί ύστερα από έντατικότερες έρευνες στις σειρές Notai di Candia και Duca di Candia των Κρατικών 'Αρχείων της Βενετίας (Α.Σ.Υ.) όχι μόνο δικές μου, αλλά και συναδέλφων πού έρευνήσαν τό ίδιο ύλικό της περιόδου αυτής.

2. Ήταν απολύτως σύγχρονος με τόν ποιητή, γιά τόν όποιο όλοι οί μελετητές συμφωνούν ότι έζησε από τό 1550 περ. ως τό 1610 περ. 'Ο Γ. Χορτάτσης του 'Ιωάννη γεννήθηκε γύρω στό 1555 και πέθανε λίγους μήνες πρό της 12ης Μαΐου 1610: δηλαδή στις άρχές του 1610 ή ίσως στό δεύτερο εξάμηνο του 1609.

3. 'Η κοινωνική τάξη στην όποία άνήκε ό Γ. Ι. Χορτάτσης ήταν ίδια με εκείνη στην όποία άνήκε ό ποιητής: Ήταν «άστός» (cittadino), σέ μία έποχή τεράστιας κοινωνικής ανόδου της «άστικής» τάξης της Κρήτης⁵. 'Η κοινωνική τάξη του και ή οικονομική του κατάσταση ήταν τέτοιες πού του επέτρεπαν νά είναι μορφωμένος και νά διαθέτει χρόνο γιά λογοτεχνικές ένασχολήσεις.

4. Ήταν άτομο μορφωμένο. Γνώριζε βέβαια νά γράφει έλληνικά, αλλά και θανυμία ιταλικά. Βοήκα τέσσερα ιταλικά έγγραφα του (τά τρία αυτόγραφα), πού δείχνουν όχι άπλως ότι γνώριζε την ιταλική, αλλά ότι χειριζόταν με εκπληκτική άνεση και, θά μπορούσαμε νά πούμε, με «ρητορική» ικανότητα τή γλώσσα αυτή. (Τά έγγραφα είναι γραμμένα ιταλικά, γιατί άπευθύνονται σέ άνώτερους Βενετούς λειτουργούς και σχετίζονται με μία πολύ σημαντική – γιά τόν Γ. Ι. Χορτάτση – δίκη). Άπό τά έγγραφα προκύπτει επίσης ότι ό Γ. Ι. Χορτάτσης διέθετε και γνώσεις λατινικής, όπως και ό ποιητής⁶.

5. 'Ο πατέρας του 'Ιωάννης Χορτάτσης του ποτέ Γεωργίου ήταν επίσης άτομο μορφωμένο και ήταν «κουνιάδος» του Βενετού ευγενή Francesco Emo q. Zuanne⁷. Δηλαδή ή οίκογένεια Χορτάτση σχετιζόταν συγγενικά με μία άξιόλογη βενετική (όχι βενετοκρητική) οίκογένεια πατρικίων.

6. Είχε φίλεις, γνωριμίες ή οικονομικές και έμπορικές συναλλαγές με πρόσωπα άνώτερης κοινωνικής και πνευματικής τάξης, ενώ παράλληλα ήταν πολύ «κοντά» σέ τεχνίτες τών πόλεων και σέ χωρικούς της ύπαιθρου.

7. Έγνώριζε τόν Χάνδακα, όπως τόν έγνώριζε και ό ποιητής.

(Β') Πληροφορίες πολύ πιθανές ή άπλως πιθανές (πού ενισχύουν την ταύτιση)

8. Άπό τά έγγραφα προκύπτει σημαντική πιθανότητα γνωριμίας του Γ. Ι. Χορτάτση με τόν διαπρεπή Χανιώτη δικηγόρο 'Ιωάννη Μούρημουρη, στον όποιο ό ποιητής έχει άφιρώσει την «Ερωφίλη»⁸.

9. Σχεδόν με άπόλυτη βεβαιότητα μπορούμε και πάλι νά πούμε ότι ή 'Αγία Παρασκευή όπου 'ναι στό Μεροκούρι, ή όποία αναφέρεται στον «Κατζούρμπο» (Γ' 343), ταυτίζεται με τόν όμώνυμο θαυματουργό ναύσκο κοντά στους Πασαλίτες Μυλοποτάμους. 'Ο

5. Παρ' όλες τίς ενστάσεις πού διατυπώθηκαν, ό ποιητής σίγουρα δέν ήταν «ευγενής» (βλ. Σ.Α.Ε. '96, σσ. 54-56).

6. Βλ. έδω Παράρτημα, έγγρ. 4, 9 και 20.

7. Βλ. Παράρτημα, έγγρ. 2. Τό έγγραφο αυτό έντόπισε και μου υπέδειξε ή κ. Μαίρη Κωνσταντουδάκη - Κιτρομηλίδου.

8. Βλ. έδω, παρακάτω.

ναΐσκος αὐτός ἦταν, ἂν ὄχι μέσα στήν περιοχὴ πού εἶχε νοικιάσει ὁ πατέρας τοῦ Γ. Ι. Χορτάτση – ὁ Ἰωάννης – ἀπὸ τὸν Ματθαῖο Καλλέργη (κι ὅπου, κατὰ περιόδους διέμενε ἡ οἰκογένεια Χορτάτση), πάρα πολὺ κοντά. Οἱ Ἀλιάκες, τὸ χωριὸ ὅπου βρισκόταν ἡ «βίλλα» τοῦ Ἰωάννη Χορτάτση, ἀπέχει λίγα μόλις χιλιόμετρα ἀπ' τὸ θαυματουργὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς στὸ Μερκούρι⁹.

10. Κάποια χωρία ἐργων τοῦ ποιητῆ φαίνεται νὰ σχετίζονται μὲ πληροφορίες πού προέρχονται ἀπὸ τὸν βίο τοῦ Γ. Ι. Χορτάτση¹⁰.

Στὴ συνέχεια ἐκεῖ αἰτιολογοῦνται καὶ ἀναλύονται λεπτομερῶς οἱ παραπάνω θέσεις, ὑπ' ἀρ. 1-7¹¹. Στὸ παρὸν μελέτημα δημοσιεύονται 23 ἔγγραφα γιὰ τὸν Γ. Ι. Χορτάτση, ἀνέκδοτα, ἐκτός ἀπὸ 5 πού εἶχα πρωτοδημοσιεύσει στὸ Πρόγραμμα τοῦ Ἀμφι-Θεάτρου¹². Ἀναλύονται κυρίως οἱ πληροφορίες μᾶς πολὺ σημαντικῆς γιὰ τὸν Γ. Ι. Χορτάτση δίκης, καθὼς καὶ ἡ προϊστορία τῆς (ἔγγρ. 1, 3-21), ἐνῶ οἱ πληροφορίες τῶν ἄλλων ἐγγράφων (2, 22, 23) ἔχουν ἐνταχθεῖ στὸ προγενέστερο μελέτημα (Σ.Α.Ε. '96) καὶ ἐδῶ ἀναφέρεται, ἀπὸ αὐτές, μόνο ὅ,τι κρίνεται ἀπαραίτητο.

Ἐκτός τῆς σχέσης τους μὲ τὸν Γ. Ι. Χορτάτση, ἰδιαίτερα τὰ ἔγγραφα τῆς δίκης (ἔγγρ. 4-21) εἶναι πολὺ σημαντικὰ καὶ γιὰ ἄλλο λόγο· ζωντανεύουν κάποια στιγμιότυπα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἐρεθίζουν τὴ φαντασία μας νὰ ἀναπλάσσει εἰκόνες: ὁ Ἰωάννης Χορτάτσης φεύγοντας ἀπ' τὸ χωριὸ Ἀλιάκες γιὰ τὸν Χάνδακα, πάνω στὸ ἄλλογο δίνει παραγγελία στὴ γυναῖκα του νὰ πληρώσει τόκο σ' ἓναν τοκογλύφο (ἔγγρ. 13)· ἓνας τοκογλύφος τραβᾷ δυὸ κρυμμένα ξύλα, πού πάνω τους ἔχει χαράξει μὲ μαχαίρι ἓνα ποσὸ πού τοῦ χρωστοῦσαν καὶ τὸ δείχνει σέ φίλους του (ἔγγρ. 14)· ἓνας ἄρρωστος γραμματικός, πού εἶχε κληθεῖ νὰ καταθέσει στὸν Χάνδακα, καταρρέει καθ' ὁδόν καὶ – κατ' ἐντολήν τοῦ Δούκα – ἀξιοματοῦχοι σπεύδουν νὰ τοῦ πάρουν κατάθεση στὸ χωριὸ πού μεταφέρθηκε (ἔγγρ. 16)· μετὰ ἀπὸ πολὺωρη ἀνάκριση νυχτῶν, ἔχουν ἀνάψει καὶ τὰ κερί, ἡ ἀνάκριση διακόπτεται, θά συνεχισθεῖ τὸ πρωὶ (ἔγγρ. 18 καὶ σμ. 11)· ὑπὸντες παρακολουθοῦν ζῶα φορτωμένα μὲ στάρι πού θά παραδοθεῖ ὡς παράνομος τόκος (ἔγγρ. 5)· ἤχοῦν τύμπανα στὴν πλατεία τοῦ Ρεθύμνου, μαζεύεται κόσμος, ὁ γραμματεὺς τοῦ *Reggimento* διαβάζει δυνατὰ μὴ καταδικαστικὴ ἀπόφαση κι ὕστερα ὁ γαστάλδος τὴν μαρφώνει σέ μὴ ξύλινη κολώνα (ἔγγρ. 4, σμ. 3) κλπ. Τέτοιες εἰκόνες δὲ μᾶς προσφέρουν ποτὲ τὰ δημόσια, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ νοταριακὰ ἔγγραφα.

2. Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ – ΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Στὸ δεῦτερο μισό τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα ζοῦσε στὴν Κρήτη ἓνας «Βενετὸς εὐγενής» τοῦ Ρεθύμνου, ὁ φεουδάρχης Piero Contarini, γιὸς τοῦ Zorzi, πού ἦταν γιὸς τοῦ Umbria¹³. Ἡ ἐξο-

9. Σχετικὸ μελέτημα θά δημοσιευθεῖ σέ τόμο ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ Μενελάου Παρλαμᾶ.

10. Σχετικὸ μελέτημα θά δημοσιευθεῖ σέ τόμο ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη.

11. Σ.Α.Ε. '96. Γιά τίς ὑπ. ἀρ. 8-10 βλ. ἐδῶ σμ. 8, 9, 10.

12. Εἶναι τὰ ὑπ' ἀρ. 2, 4, 9, 20 καὶ 22 ἐδῶ δημοσιευόμενα.

13. A.S.V., Avogaria di Comun, Misc. Penal, B. 497. 1(4657), φ 33^ν. (Ἡ ἀρίθμηση δικῆς μας. Τὰ φύλλα τοῦ πρωτοτύπου δὲν εἶναι ἀριθμημένα). Βλ. καὶ σμ. 3 τοῦ ἔγγρ. 1, στὸ Παράρτημα.

χιχή βίλλα του ήταν στην Κυριάνα, ενώ βέβαια κατοικούσε και στο Ρέθυμνο¹⁴. Αυτός ο Piero Contarini εκτός από τα νόμιμα κέρδη που αποκομίζε από τα φέουδά του, κατάφερνε ν' αυξάνει την περιουσία του με παράνομα μέσα: εκμεταλλευόταν τις ανάγκες άστων και, κυρίως, χωρικών, δανειζοντάς τους χρήματα, λάδι ή στάρι και παίρνοντας τόκο διπλή, τριπλή ή και τετραπλή αξία του κεφαλαίου, των δημοπρατικών ή άλλων προϋόντων που είχε δανείσει. Για τις ενέργειές του αυτές είχε καταδικαστεί ήδη το 1575 από τον Γεν. Προβλεπτή Foscarini¹⁵, όταν όμως η τόσο ευεργετική για την Κρήτη προσωπικότητα αυτή έφυγε απ' τό νησί, ο Contarini άρχισε πάλι νά δανείζει με παράνομους τόκους.

Ο Ίωάννης Γεωργίου Χορτάτσης, μορφωμένος Ρεθύμνιος άστός που καταπιανόταν (όχι μέ μεγάλη έπιτυχία) μέ έννοικίαση κτημάτων και την εκμετάλλευσή τους, φαίνεται πως ίσως πρωτοδανείστηκε χρήματα από τον Contarini τό 1563, όταν του έτυχε κάποια ανάγκη, που δέ γνωρίζουμε¹⁶. Στίς 2/11/1566 ο Ι. Χορτάτσης δανείστηκε πάλι 1.000 ύπερ-πυρα απ' τον Contarini και τό 1568, που πρωτονοίκιασε περιοχές ιδιοκτησίας Καλλέρηγη στον Άριό Μυλοποτάμου, ξαναδανείστηκε άλλα 3.000 ύπερπυρα, «για νά ένισχύσει οικονομικά τούς χωρικούς τής περιοχής»¹⁷. Επίσημη συμβολαιογραφική πράξη δέν έγινε γιά κανένα από τά δάνεια αυτά (ήταν άδύνατο λόγω του παράνομου τόκου), αλλά μόνο ιδιωτικά χρεωστικά έγγραφα («σκριτά»), γραμμένα από τό χέρι του Ι. Χορτάτση. Τά «σκριτά» αυτά (δέ μάς σώθηκαν) ύπήρχαν – σέ αντίγραφα – στά χέρια του Γ. Χορτάτση τό 1583¹⁸. Από μία κατάθεση μάρτυρα μαθαίνουμε ότι ο Contarini είχε χαράξει τό χρέος μέ μαχαίρι πάνω σέ δύο σανίδες που κρατούσε κρυμμένες στό σπίτι του¹⁹. Όπως ο ίδιος ο Contarini είχε πεί, αυτά τά χαραγμένα ξύλα ήταν ή μόνη απόδειξη του χρέους! Σύμφωνα μέ τήν κατάθεση του Contarini, μοναδικός όρος του για τό δάνειο των 4.000 ύπερπύρων ήταν νά του έπιστραφούν μόλις τά ζητούσε²⁰. Σύμφωνα όμως μέ τό υπόμνημα του Γεωργίου Χορτάτση και τίς καταθέσεις όλων σχεδόν των μαρτύρων, ο Ίωάννης και οι κληρονόμοι του κατέβαλλαν τόκο 100 μίζούρια στάρι κάθε χρόνο²¹. Ο τόκος αυτός ήταν βαρύτατος και μέ τήν πάροδο των ετών ή οικογένεια Χορτάτση έφτασε νά έχει δώσει στον Contarini γιά τόκους στάρι αξίας 15.000 ύπερπύρων και νά του χρωστά άκόμη τά 3.000 ύπερπ., δηλ. σχεδόν όλο τό βασικό κεφάλαιο²².

Όταν τό 1574, ο Γεν. Προβλεπτής Foscarini ήρθε στην Κρήτη, ζήτησε νά καταγγεληθεί κάθε παρόμοια ένέργεια, αλλά τότε ο Ι. Χορτάτσης δέν κατήγγειλε τον Contarini, γιατί – σύμφωνα μέ κατάθεση μάρτυρα – «il Cortaci era bisognoso et huomo da bene»²³.

14. Βλ. Έγγρ. 5 στό Παράρτημα. (Στό έξής παρατέμποντας σέ Έγγραφα χωρίς άλλη διάκριση, εκτός αριθμού, έννοούμε τά Έγγραφα του Παραρτήματος).

15. Βλ. Έγγρ. 4.

16. Βλ. Έγγρ. 19 του 1583: *essere 19 et piu anni*. Η πληροφορία του Contarini όμως δέ διασταυρώνεται (βλ. Έγγρ. 9) και ίσως είναι αναληθής. Λίγες μέρες πριν, στην άπολογία του, ο Contarini είχε αναφέρει 18 χρόνια από τήν παροχή του δανείου στον Ι. Χορτάτση (βλ. Έγγρ. 18).

17. Βλ. Έγγρ. 8 και σχόλια εκεί, σημ. 3.

18. Βλ. Έγγρ. 9.

19. Βλ. Έγγρ. 14.

20. Βλ. Έγγρ. 18.

21. Βλ. Έγγρ. 9, 20 και τίς καταθέσεις μαρτύρων.

22. Βλ. Έγγρ. 20.

23. Βλ. Έγγρ. 11.

Αυτός ο καλοκάγαθος χαρακτήρας του Ίωάννη Χορτάτση, καθώς κι οι οικονομικές του ανάγκες, τον οδήγησαν να γίνει «τόκω ύποτελής» για όλη την υπόλοιπη ζωή του στον Contarini. Διατηρούσε ωστόσο, έξωθεν, τουλάχιστον, αγαθές σχέσεις μαζί του (αυτό το εκμεταλλεύεται αργότερα ο Contarini) και μάλιστα σε μία διαφορά ανάμεσα στο νόταριο παπά – Γιάννη Λαρδέα και τον Contarini το 1575, ο Ίωάννης όριζεται κι απ' τους δυο αντίδικους αίρετός κριτής²⁴. Άφου, σύμφωνα με τις πληροφορίες των εγγράφων, ο Ι. Χορτάτσης καλείται να κρίνει έχοντας κάθε ελευθερία «di veder et giudicar tutte le lor diferencie alto et basso de Jure factio more Venetto»²⁵, είναι φανερό ότι ήταν άνθρωπος μορφωμένος, γνώριζε το βενετικό δίκαιο που ίσχυε τότε στην Κρήτη και ήταν πρόσωπο με υπόληψη.

Η αποδεδειγμένη πιά μόρφωση του Ίωάννη Χορτάτση, όπως και η συγγένειά του με την ισχυρή «εὐγενή» οικόγένεια Εμπο, ενισχύουν την ταύτιση του γιου του Γεωργίου με τον ποιητή. Ο συγγραφέας της «Ερωφίλης», της «Πανώριος» και του «Κατζούρμπου», προερχόταν οπωσδήποτε από οικογένεια που κατείχε μόρφωση. Ούτε γιός αγράμματου χωρικού μπορεί να ήταν, ούτε γιός ήμιαναλφάβητου τεχνίτη, γιατί, σύμφωνα με τα τότε δεδομένα της Κρήτης, οι τάξεις αυτές ήταν αδύνατον να δώσουν στους βλαστούς τους τέτοιας έκτασης μόρφωση.

Το 1576 ο Ι. Χορτάτσης πέθανε. Η γυναίκα του, και μητέρα του Γεωργίου, ή Έργίνα, φαίνεται πως ζούσε ακόμη το 1583, αφού ο μάρτυρας που την αναφέρει δεν την μνημονεύει ως *quondam*²⁶. Το 1576-77 τα άλλα αδέλφια του Γεωργίου είναι ανήλικα, ενώ το 1582 – 83 ο – προφανώς δευτερότοκος – Άνδρέας είναι ενήλιξ και παρουσιάζεται να ενεργεί με τον αδελφό του Γεώργιο στη δίκη. Τα ονόματα των άλλων αδελφών του – εκτός της Μαρούσας – δεν τα γνωρίζουμε. Φαίνεται πως τα άλλα αδέλφια του πέθαναν πριν από τον Γεώργιο – που μάλλον δεν είχε παιδιά – αφού το 1610 μόνοι κληρονόμοι του είναι ο Άνδρέας και η Μαρούσα.

Ο Γεώργιος Χορτάτσης ήταν άνθρωπος πιο αποφασιστικού χαρακτήρα απ' τον πατέρα του. Όταν πέθανε ο Ίωάννης, αποφάσισε να δώσει τέλος στην οικονομική «αίμορραγία» της οικογένειάς του, συνάπτοντας ένα – επιτέλους – επίσημο συμβόλαιο με τον Contarini, με την ελπίδα να απαλλαγεί κάποτε από τους τόκους που πλήρωνε. Την 18/11/1577 οι αδελφοί Γεώργιος και Άνδρέας Χορτάτσης δίνουν στον Contarini 80 μιζούρια στάρι και συμφωνούν μαζί του να ξεοφλήσουν το χρέος των 3.000 υπερπύρων σε έξι δόσεις, από 500 υπερπυρα κάθε χρόνο²⁷. Ωστόσο μέχρι το 1582 οι Χορτάτσηδες δεν ήταν σε θέση να πληρώσουν τις δόσεις κι εξακολουθούσαν να δίνουν στον Contarini τόκο 100 μιζούρια στάρι το χρόνο.

3. Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ – ΑΛΙΑΚΕΣ

Έτσι είχαν τα πράγματα ως το 1582 που έφτασαν στην Κρήτη οι Σύνδικοι, Άβογαδόροι και Έξεταστές Giovanni Gritti και Giulio Garzoni. Οι αρμοδιότητές τους ήταν ανά-

24. Βλ. έργο. 1.

25. Βλ. δ.π.

26. Βλ. έργο. 13. Δεν πρέπει πάντως να θεωρούμε απόλυτα βέβαιο το ότι δεν είχε πεθάνει το έτος αυτό.

27. Βλ. έργο. 3.

λογες μ' ἔκεινες πού εἶχε παλιότερα ὁ Foscari: μπορούσαν νά δικάσουν καί νά καταδικάσουν ὅποιονδήποτε, νά ἐλέγξουν ὅλες τίς δημόσιες ὑπηρεσίες, νά ἐπιβάλλουν ποινές σέ ἀνώτατους διοικητικούς ὑπαλλήλους, νά φυλακίσουν στρατιωτικούς διοικητές, εὐγενεῖς κλπ. Ὁ ἴδιος ὁ Δούκας τῆς Κρήτης μπορούσε νά ἐλεγχθεῖ ἀπ' αὐτούς καί σέ ἐπιστολή του τοῦς ἀποκαλεῖ: *Clarissimi come fratelli*²⁸.

Φτάνοντας οἱ Σύνδικοι, παράλληλα μέ τίς ἄλλες ἐνέργειές τους, κάλεσαν τό λαό νά καταγγεῖλει κάθε παρανομία πού γνώριζε, ὅποιασδήποτε ἔκτασης καί ὕψους. Γίνονταν δεκτές καί ἐμπιστευτικές, ἀνώνυμες καταγγελίες, ἀρκεῖ νά προτείνονταν ἀπό τόν καταγγέλλοντα μάρτυρες πού θά μπορούσαν νά ἐπιβεβαιώσουν τήν ὁρθότητα τῆς καταγγελίας του. Ὁ σκοπός τῶν ἀνώνυμων καταγγελιῶν εἶναι σαφής: ν' ἀποφευχθεῖ ἡ σιωπή πού θά προερχόταν ἀπό φόβο. Μόνο οἱ Σύνδικοι γνώριζαν τοῦς καταγγέλλοντες.

Οἱ Σύνδικοι ἄρχισαν τήν περιοδεία τους στήν Κρήτη ἀπό τόν Χάνδακα (18/2/1582). Ἀπό τήν 10/4 ὡς τά τέλη Μαΐου τοῦ ἴδιου χρόνου κινήθηκαν στήν ὕπαιθρο τοῦ Χάνδακα: τήν 3/6 πῆγαν στό Λασιθί, τήν 11/6 γύρισαν στόν Χάνδακα, τήν 8/7 πῆγαν στή Σητεία, τήν 30/7 στήν Ἱεράπετρα, τήν 22/8 πάλι στόν Χάνδακα. Ἀπό τήν 2/11 βρίσκονται στόν Μυλοποτάμο καί ἀπ' τήν 2/12 στό Ρέθυμνο, ὅπου ἔμειναν ὡς τίς ἀρχές Φεβρουαρίου 1583. Ἀπό τήν 9/2/1583 ὡς τίς ἀρχές Ἰουνίου τοῦ ἴδιου χρόνου βρίσκονται κυρίως στό Χανιά, πόλη πού εἶχε ὀριοθετῇ – ὅπως τά ἔγγραφα μαρτυροῦν – τόπος διεξαγωγῆς τῶν δικῶν, ὡς τελευταῖος σταθμός τῆς ἀποστολῆς τους²⁹.

Πρίν φτάσουν οἱ Σύνδικοι στό Ρέθυμνο (ἤδη στίς 20/11/1582), εἶχε ἀναρτηθεῖ ἡ προκήρυξη πού καλοῦσε τό λαό νά καταγγεῖλει τίς αὐθαιρεσίες πού γνώριζε³⁰. Ὁ Γεώργιος Χορτάτης ἔκανε ἀμέσως προσηργή³¹ (1/1/1583) καί ζητοῦσε τήν ἀκύρωση τοῦ συμβολαίου πού εἶχε συνάψει στίς 18/11/1577 μέ τόν Contarini, ἐπειδὴ ἔκεινο «ἦταν δόλιο καί ἐνάντια στή διαταγή τοῦ Foscari», πού ὀριζε νά ἀναγράφονται ρητά στά συμβόλαια οἱ λόγοι γιά τοῦς ὁποίους δίνεται ἓνα δάνειο, οἱ ὑποχρεώσεις τῶν δανειζομένων κλπ. Ὡστόσο ἡ πρώτη καταγγελία – μήνυση (*querella*) ἐναντίον τοῦ Contarini γίνεται στό Ρέθυμνο στίς 6/12/1582 «*per denuntiantem secreto*», εἶναι δηλ. μυστική καταγγελία³². Τό κείμενο τῆς καταγγελίας αὐτῆς εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον γιατί:

α') Μᾶς ζωγραφίζει ζωντανά τίς ἄθλιες συνθήκες στίς ὁποῖες ζοῦσαν οἱ χωρικοί τῆς ὑπαιθρου, ὑφιστάμενοι τῇ στυγνῇ ἐκμετάλλευσι κάποιων φεουδαρχῶν. β') Εἶναι κείμενο γραμμένο – ἰταλικά βέβαια, ἀφοῦ εἶναι ἐπίσημο ἔγγραφο – μέ συναρπαστική εὐθυβολία καί αὐθορμητισμό ἀπό ἄνθρωπο πού φλέγεται καί ὁ ἴδιος γιά τά προβλήματα πού περιγράφει. γ') Τό σημαντικότερο: συντάκτης τῆς μυστικῆς αὐτῆς καταγγελίας εἶναι ὁ Γεώργιος Χορτάτης. Συνακρίνοντας τή γραφή τοῦ ἐγγραφίου αὐτοῦ (σώζεται τό πρωτότυπο) μέ τά ἄλλα δύο ἐνυπόγραφα (πρωτότυπα) κείμενα τοῦ Γ. Χορτάτη πού σώζονται στήν ἴδια δέσμη, δέ μᾶς μένει ἡ παραμικρή ἀμφιβολία ὅτι τό ἴδιο πρόσωπο ἔχει γράψει καί τά τρία ἔγγραφα. Ἐκτός ἀπό τήν ταυτότητα τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα καί ἡ γραμ-

28. A.S.V., ὁ.π., φ 21'.

29. A.S.V., *Avogaria di Comun*, Misc.Penal B. 496. 2 (4656) (2ο τετράδιο), στό περιθώριο τοῦ φ 1' (ἡ ἀριθμηση δικῇ μου). Γιά τήν παραμονή τους ὡς τό Μάιο στό Χανιά βλ. ἔγγρα. 21. Τελευταία ὁμως δική ἐκεῖ: 4/6/1583 (ὁ.π., B. 497, τελευταῖος φάκελλος).

30. A.S.V., ὁ.π., B. 496. 2 (4656) φ 4'.

31. Βλ. ἔγγρα. 9.

32. Βλ. ἔγγρα. 4.

μή – σχήμα, πού υποδηλώνει το τέλος του κεμμένου είναι και στά τρία έγγραφα ακριβώς ή ίδια (βλ. Πίνακες Α', Β', Γ', Δ'). Ήταν εξάλλου φυσικό να προστρέξουν σ' αυτόν οι υπόλοιποι καταπιεσμένοι απ' τόν Contarini, προτρέποντάς τον να συντάξει την καταγγελία, γιατί αυτός, ό Γ. Χορτάτσης, ήταν αναμφισβήτητα το πιο μορφωμένο πρόσωπο και έκεινο πού άνηκε σέ άνώτερη κοινωνική τάξη απ' όλους όσοι αναφέρονται στο φάκελλο «contra P. Contarini»³³. Άλλωστε ή ό ίδιος ό Γ. Χορτάτσης είχε συμφέρον να πάρει ευρύτητα το θέμα του και να διωχθεί ό Contarini.

Στήν άνώνυμη αυτή καταγγελία κατονομάζονται πολλοί μάρτυρες, οι όποιοι και άμεσα καλούνται να καταθέσουν. Οι καταθέσεις αρχίζουν την 13/12/1582 και τελειώνουν την 24/1/1583. Όλα τά πρακτικά μās έχουν σωθεί. Στίς καταθέσεις αυτές σχεδόν όλοι οι μάρτυρες αναφέρουν τό χρέος και τούς τόκους πού πλήρωνε ό Ι. Χορτάτσης και προσθέτουν διάφορες άλλες πληροφορίες γιά την οικογένεια Χορτάτση. Οι σημαντικότερες είναι οι έξης: 1) Οι Ι. και Γ. Χορτάτσης είχαν νοικιάσει από τόν Μ. Καλλέργη τά χωριά Άλιάκες, Μέση, Κυριάνα, Λούτρα κ.ά. πού δέν κατονομάζονται³⁴. 2) Η βύλλα του Χορτάτση ήταν στίς Άλιάκες³⁵. 3) Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας εμφανίζεται, μετά τό 1566 πού νοίκιασαν τίς περιοχές Καλλέργη, ως «δυσχερής»³⁶. 4) Η μητέρα του Γεωργίου Χορτάτση – σύζυγος του Ίωάννη – λεγόταν Έργίνα³⁷. 5) Τήν πενταετία 1571-1576 γραμματικός του Ίωάννη Χορτάτση ήταν ό Μιχάλης Πάντιμος³⁸, γόνος γνωστής ρεθεμνιώτικης «άστικης» οικογένειας. Ό Μιχάλης – γιός του παπα-Σταμάτη – ήταν άδελφός του γνωστού δικηγόρου Μάρκου Πάντιμου, του πατέρα του Άντωνίου Πάντιμου, του ποιητή της «Amorosa Fede»³⁹. Αυτές οι πληροφορίες – όπως ή άλλες πού δέν προέρχονται από καταθέσεις μαρτύρων – είναι αξιόλογες και μερικές απ' αυτές θά μās άπασχολήσουν διεξοδικότερα παρακάτω. Έδώ θά σταθούμε να σχολιάσουμε την ύπ' άριθμ. 2. Τό ότι ή βύλλα της οικογένειας Χορτάτση βρισκόταν στίς Άλιάκες⁴⁰. Οι Άλιάκες ήταν – και είναι – ένα πολύ μικρό χωριό. Σήμερα ζούν εκεί (τουλάχιστον ως πριν λί-

33. Αυτή ή φράση αναγράφεται στο έξώφυλλο του φακέλλου της δίτης, A.S.V., δ.π., πρό φ I' contra m(isse)r Piero Contarini, p(er) usura. Espeditto.

34. Βλ. έγγρ. 7, 12, 14, 15, 17.

35. Βλ. έγγρ. 13, 15, προβλ. και έγγρ. 6, όπου τό σπίτι του Χορτάτση στίς Άλιάκες αποκαλείται «villa».

36. Βλ. έγγρ. 9 και 20 κυρίως, άλλα και γενικά όλα τά έγγραφα.

37. Βλ. έγγρ. 13, προβλ. και έγγρ. 2.

38. Βλ. έγγρ. 12 και 16. Προβλ. και έγγρ. 1.

39. Γιά τόν Άντώνιο Πάντιμο και τόν πατέρα του Μάρκο βλ. A.L. VINCENT, «Ό ποιητής του Φορτουνάτου», *Θεσaurίσματα*, τ. 4 (1967), σσ. 70, 72, 74, 75, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Νέα στοιχεία γιά τό Μάρκο Άντόνιο Φώσκολο. Η διαθήκη του και άλλα έγγραφα», *Θεσaurίσματα* τ. 5 (1968), σ. 136 σημ. 10, σ. 174 και Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ό ζωγράφος, οι άφιερωται και ή χρονολόγησης της 'Σταυρώσεως' του Άγίου Γεωργίου Βενετίας (Έμμανουήλ Λαμπάρδος - Μάρκος και Άντώνιος Πάντιμος)», *Θεσaurίσματα*, τ. 8 (1971), σσ. 8-16, όπου (σ. 9 σημ. 6-7 και σ. 12 σημ. 32) και ή παλαιότερη βιβλιογραφία. Συναντήσαμε πολλές μνείες του Μάρκου και άλλων μελών της οικογένειάς του. Η δραστηριότητά του προσώπου αυτού ύπηρεξε έντονότατη και φαίνεται ότι ήταν μιά από τίς ισχυρές προσωπικότητες της εποχής του στην Κρήτη (βλ. και σημ. 53 έδω). Βλ. επίσης Μάρθας ΑΠΟΣΚΙΠΗ, «Τό πρόβλημα του έθνικού χαρακτήρα της *Amorosa Fede*», *Πεπραγμένα του ΙΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 2, Χανιά 1991, σσ. 35-40, καθώς και τό τεύχος - Πρόγραμμα άρ. 44 του Άμφι-Θεάτρου του Σ.Α. Εύαγγελάτου γιά την Πανελλήνια πρώτη του έργου (Αύγουστος 1994), όπου έχει συγκεντρωθεί υλικό γιά τόν Πάντιμο από τόν έπιμελητή του Προγράμματος A.L. Vincent.

40. Οι Άλιάκες είναι ένα μικρό χωριό της επαρχίας Μυλοποτάμου, πού κείται νοτιότερα απ' τούς Πασιλίτες.

γα χρόνια που είχα πάει για τελευταία φορά) τρεις – τέσσερις οικογένειες, κι αυτές όχι μόνιμα. Άλλά και τό 1583 (περίοδος που μάς ενδιαφέρει) οί κάτοικοι δέν ήταν περισσότεροι. Οί πίνακες Καστροφύλακα αναφέρουν τίς Άλιάκες δυό φορές μέ μικρή διαφορά στόν αριθμό κατοίκων: 11 άντρες, 21 γυναίκες, 7 παιδιά, 2 γέροι (ή αντίστοιχα 19, 33, 19, 1)⁴¹. Δέν ξέρουμε, όταν οί Χορτάσηδες νοίκιασαν τήν περιοχή Καλλέργη, γιατί διάλεξαν γιά νά εγκατασταθούν – θερινή κατοικία ύπαιθρου βασικά – τό χωριό αυτό. Ίσως νά συνδέονταν μέ τίς Άλιάκες από παλιούς δεσμούς καταγωγής, μπορεί νά τούς τράβηξε ή θαυμάσια θέση τοῦ χωριού που δεσπόζει σ' όλη τήν περιοχή, αλλά πιο πιθανό φαίνεται τό νά εγκαταστήθηκαν ἐκεῖ ἐπειδή προϋπήρχε ένα μικρό «palazzo».

Πήγα στήν Κρήτη ειδικά γιά νά ἐπισκεφθώ τίς Άλιάκες καί νά φωτογραφίσω τά ἐλάχιστα ἀπομεινάρια τών ῥειπιών τοῦ βενετσιάνικου «palazzo» ὅπου ἔμεινε ὁ Χορτάσης σάν «ἀφαιτουάλης» φεουδάρχης (δηλ. φεουδάρχης μέ νοικιασμένα τά φέουδα) τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

Πράγματι οί Άλιάκες εἶναι χτισμένες στήν κορφή μιᾶς κατάφυτης ἀπό ἐλιές ρεματιάς μέ μιᾶ συναρπαστική, ἄγρια θέα πρὸς τά δυτικά τῆς ρεματιάς μέ φόντο τήν Ίδα καί μιᾶ γαλήνια, εἰδυλλιακή εἰκόνα ἀνατολικά, μπρὸς ἀπ' τῇ ρεματιά, μέ τόν ἀνοιχτό κατάφυτο κάμπο που τόν «κλείνει» στό βάθος ὁ Κουλούκυνας, τό βουνό. Τό βενετσιάνικο «palazzo» ἦταν ἥδη ἀπ' τά χρόνια τοῦ Gerola τελείως ῥειπωμένο. Ἡ παμπάλα ἐκκλησία τοῦ χωριού – Μιχαήλ Ἀρχάγγελος – εἶχε κάποτε τοιχογραφίες, ἀπό πολλά τώρα χρόνια καταστραμμένες⁴².

Ὁ Κουλούκυνας εἶναι βέβαια βουνό γνωστό στήν περιοχή τοῦ Ρεθύμνου, κι ἴσως σ' όλη τήν Κρήτη. Ὅταν ὅμως σταθεῖς στά ἐρείπια τῆς «βίλλας τοῦ Χορτάση» (ἔτσι μνημονεύεται στά ἔγγραφα) κι ἀντικρύσεις ἀπέναντι τό καλλιγράμμο αυτό βουνό, εἶναι ἀδύνατο νά μή σκεφτεῖς, ὅτι κάποιος που πέρασε ἀρκετά χρόνια τῆς ζωῆς του σ' αυτό τό μέρος εἶναι πολύ πιθανότερο νά ἀναφέρει τόν Κουλούκυνα σέ ένα ἔργο του, παρά κάποιος ἄλλος που ζοῦσε στό Ρέθυμνο καί περνοῦσε, ταξιδιώτης, ἀπόμακρα ἀπ' τό βουνό. («Πανώρια», Γ 212).

Άλλά οί Άλιάκες συνδέονται καί μέ τό τοπωνύμιο Μερκούρι. Ἡ τοποθεσία αὐτή μέ τό θαυματουργό ἐκκλησάκι τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, που πιστεύουμε ὅτι μνημονεύεται στόν «Κατζοῦρμπο» (Γ 343), ἀπέχει ἐλάχιστα μόλις χιλιόμετρα ἀπ' τῇ «βίλλα Χορτάση». Ἀνῆκε ἴσως στά κτήματα τών Χορτάσηδων ἢ συνόρευε μ' αὐτά. Μόνο ἄνθρωπος που ἔχει ζήσει στήν περιοχή αὐτή θά γνώριζε καί θά ἔγραφε ἀβίαστα στούς στίχους του ένα τοπωνύμιο ἄγνωστο στήν υπόλοιπη Κρήτη. Κι ἀπ' τήν πλευρά λοιπόν αὐτή ἡ ταύτιση δείχνει νά ἐνισχύεται σημαντικά, γιατί ὁ Γεώργιος Χορτάσης τοῦ Ἰωάννη ἔζησε κι ἔδρασε ἀκριβῶς στήν περιοχή που εἶναι τό Μερκούρι. Κι ἐδῶ θά πρέπει νά θυμηθοῦμε

41. Biblioteca Nazionale Marciana - Venezia, Mss. It. VI, 156 (6005) φ. 109^ν καί φ. 110^ν. Τίς Άλιάκες ἀναφέρει κι ὁ Μπουνιαλῆς (Άλέακ κατά τήν ἔκδοση Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, Ὁ Κρητικός Πόλεμος (1645-1659) ἢ Συλλογή τών ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακροῦση, Μαρίνου Ζάνε, ἐν Τεργέστη, 1908, σ. 234, στ. 26). Τήν πληροφορία γιά τή μνεία τοῦ Καστροφύλακα ὀφείλω στόν ἀειμνήστο Στέργιο Σπανάνη. Ὡς Άλιάκες ἀναφέρουν τό χωριό στήν ἔκδοσή τους οί Στυλιανός ΑΛΕΞΙΟΥ-Μάρθα ΑΠΟΣΚΙΤΗ, Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, Ὁ Κρητικός Πόλεμος, Ἀθήνα 1995, σ. 215, στ. 26.

42. Βλ. G. GEROLA, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, τ. 3, Venezia 1917, σ. 284 καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τοπογραφικὸς κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, Μετάφρ., Πρόλογος, Σημειώσεις Κ. Ε. ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗ, Ἡράκλειον 1961, σ. 55.

πάλι τό Στέφανο Ξανθουδίδη πού, κι αὐτός ξεκινώντας ἀπό ἐσωτερικές μαρτυρίες τῶν κειμένων, ἔγραφε γιά τόν – ἀγνωστο τότε – ποιητή τῆς «Πανώριας» («Γύπαρη»): «...τό κρητικόν δρᾶμα Γύπαριν πεποιημένον ἀπό ἄνθρωπον ἐντόπιον (Μυλοποταμίτην) καί γνωρίζοντας καλῶς τό κατά τό ὄρος...»⁴³.

4. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ – ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΥΡΜΟΥΡΗΣ;

Πρὶν ἀκόμη ὁλοκληρωθεῖ ἡ διαδικασία τῆς ἐξέτασης ὅλων τῶν μαρτύρων τῆς ἀνώνυμης καταγγελίας, ὁ Γ. Χορτάτσης καταθέτει τὴν 1/1/1583 στοὺς Συνδίκους, πού εἶναι ἤδη στό Ρέθυμνο, μιά ἐπώνυμη τώρα καταγγελία – ἀγωγή καί μήνυση – κατά τοῦ Contarini. Ἀφοῦ ἀναφέρει τό ἱστορικό τῆς οἰκονομικῆς καταστροφῆς τῆς οἰκογένειάς του ἀπό τοὺς τόκους πού κατέβαλλε στὸν Contarini, ζητᾷ τὴν ἀκύρωση τοῦ συμβολαίου τῆς 18/11/1577 καί στὴ συνέχεια τὸν μὴνύει ποινικά γιὰ τοκογλυφία καί – μὲ ἕμμεσο τρόπο – ζητᾷ, ὄχι μόνο τὴν ἀκύρωση τοῦ συμβολαίου πού ἀναφέραμε (δηλ. νά διαγραφεῖ τό χρέος του τῶν 3.000 ὑπερπύρων), ἀλλὰ καί νά τοῦ καταβληθεῖ κάποια ἀποζημίωση (δηλ. νά τοῦ ἐπιστρέψει ὁ Contarini κάποιο ποσό). Στὸ ἔγγραφο αὐτό ὁ Γ. Χορτάτσης ἀναφέρει ὅτι οἱ τόκοι πού πλήρωνε «ἦταν ἐνάντιοι στοὺς θεϊκοὺς καί ἀνθρώπινους νόμους» καί στὴ συνέχεια μᾶς παρέχει μιά πολὺτιμη πληροφορία: *havendo le vv.ss. III(ustrissi)me sentito oretenus dal mio ecc(ellen)te auocato questi n(ost)ri gravami si hanno lassato inteder voler veder criminalmente questo negotio....*⁴⁴ Δηλαδή: ὅταν ὁ ἐξοχώτατος δικηγόρος μου σὰς ἀνέπτυξε προφορικῶς τὰ βάθη μας, ἀφήσατε νά ἐννοηθεῖ ὅτι θά ἐπιθυμούσατε νά καταγγείλουμαι ποινικῶς τό ζήτημα. Ἀφοῦ, λοιπόν, οἱ Συνδικοὶ μίλησαν μέ τόν ἐξοχ. δικηγόρο τοῦ Χορτάτση, τοῦ σύστησαν νά ἐνθαρρύνει τὸν πελάτη του, γιὰ νά προχωρήσει σέ ποινικὴ δίωξη τοῦ Contarini. Ὁ δικηγόρος τοῦ Χορτάτση, τώρα (1/1/1583) δέ βρίσκεται στό Ρέθυμνο (ἐνῶ ἦταν ἐκεῖ πρὶν λίγες μέρες καί μίλησε μέ τοὺς Συνδίκους) καί ζητᾷ τὰ ἔγγραφα ἀναφέρουν ὅτι τὴ μήνυση καταθέτει στοὺς Συνδίκους ὁ Γ. Χορτάτσης, πού εἶναι καί ὁ συντάκτης τῆς⁴⁵. Ποιὸς εἶναι ὁμως ὁ *eccellente auocato* τοῦ Χορτάτση πού, γιὰ μεγάλη μας ἀτυχία, τὰ ἔγγραφα δέν κατονομαζοῦν; Ἔνα εἶναι βέβαιο: ὁ δικηγόρος του ἦταν Χανιώτης. Τόπος ἐκδικάσεως ὅλων τῶν ὑποθέσεων εἶχαν ὀριοθετῇ τὰ Χανιά, τελευταῖος σταθμὸς τῶν Συνδίκων μετὰ τὴ μεγάλη περιοδεία τους στὴν Κρήτη⁴⁶. Ἐκτός καί ἀπὸ ἄλλες ἀρχαιακὲς μαρτυρίες πού ἀφοροῦν σέ ἄλλες ὑποθέσεις, γνωρίζουμε ὅτι στὸν συγκεκριμένο δικαστικὸ ἀγῶνα δικηγόρος τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Χορτάτση, τοῦ P. Contarini, ἦταν ὁ ἐπίσης Χανιώτης δικηγόρος Μαδε-

43. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, Βιτζέντζου Κορνάρου, «Ερωτόκριτος», Ἡράκλειον 1915, σσ. 416 - 417. Γιὰ ἀντιρροήσεις πού διατυπώθηκαν σχετικὰ μέ τὴν ταύτιση τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς πού ἀναφέρεται στὸν «Κατὰζοῦρμπο» μέ τὴν Ἀγ. Παρασκευὴ πού κεῖται κοντὰ στοὺς Πασαλιῆς Μυλοποταμίου, ἀντιρροήσεις τοῦ Γιάννη Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ, «Ποιὸ ἦταν τό τοπωνύμιον 'Μερκούρι' πού ἀναφέρεται στὸν Κατὰζοῦρμπο τοῦ Χορτάτση», *Θησαυρισματα*, τ. 17 (1980), σσ. 285-289 καί Στέφανου Ε. ΚΑΚΑΜΑΝΗ, *Ἐρευνες γιὰ τὸ πρόσωπο καί τὴν ἐποχὴ τοῦ Γεωργίου Χορτάτση*, Ἡράκλειον Κρήτης 1993, σσ. 68-69 βλ. Σπύρου Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, «Καί πάλι γιὰ τὴν Ἀγία Παρασκευὴ ὅπου' ναι στὸ Μερκούρι», στὸν ὑπὸ ἐκδόσει τόμο εἰς μνήμην Μενελάου Παριζαία.

44. Βλ. ἔγγρ. 9.

45. Ὁ.π., σημείωση τοῦ γραμματικοῦ τῶν Συνδίκων στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου.

46. Βλ. σημ. 17.

ρός⁴⁷. Ξέρουμε ακόμη ότι στη δίχη – πού έγινε στά Χανιά – δέν παρίστατο ὁ Χορτάτης, ἀλλά βέβαια ὁ Χανιώτης δικηγόρος του. Ἀπ' ὅλα αὐτά ἓνα εἶναι τό σίγουρο, ὅτι ὁ Γεώργιος Χορτάτης τοῦ Ἰωάννη σχετιζόταν μέ ἓναν «eccellente avvocato» τῶν Χανίων.

Στά χρόνια ἐκεῖνα τά Χανιά εἶχαν γύρω στούς 6.000 κατοίκους. Τό 1589 ἦταν 1.800 οἱ στρατεύσιμοι ἄντρες τῆς πόλης καί ἄλλοι 638 στήν ἐνεργό ὑπηρεσία⁴⁸. Ἀπ' τίς πληροφορίες τοῦ Καστροφιλικά, πού συμπίπτουν ἀκριβῶς μέ τά χρόνια τῆς δίχης (1582-1583), μαθαίνουμε ἀκόμη πιό συγκεκριμένα ὅτι τότε στά Χανιά ὑπῆρχαν 1.864 στρατεύσιμοι ἄνδρες, 965 παιδιά, 89 γέροι, 2.786 γυναῖκες. Σύνολο: 5.704 κάτοικοι, συμπεριλαμβανομένων 420 «εὐγενῶν Βενετῶν»⁴⁹. Ἀπό τοὺς 1.864 ἄντρες, ἡ σωστότερα ἀπό τοὺς 1.700 περίτου (ἂν ἀφαιρέσουμε τοὺς ἄνδρες «εὐγενεῖς Βενετούς»), πόσοι θά ἦταν δικηγόροι; Ὁκτώ; Δέκα; Ἀποκλείεται νά ἦταν περισσότεροι. Γνωρίζοντας ὅμως ὅτι ἓνας ἀπό τοὺς eccellenti avvocati τῶν Χανίων τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης, στόν ὁποῖο ὁ ποιητής ἀφιέρωσε τήν «Ἐρωφίλη», μποροῦμε νά θεωρήσουμε πολύ πιθανό τό ὅτι δικηγόρος τοῦ Γ. Ι. Χορτάτη ἦταν ὁ Ι. Μούρμουρης⁵⁰. Ἄν πράγματι εἶναι ὁ συλλογισμός ὁρθός, τότε ἡ ταύτιση τοῦ Γ. Ι. Χορτάτη μέ τόν ποιητή θεμελιώνεται ὀριστικά. Τόν πιθανῶς ὁρθό αὐτό συλλογισμό μποροῦμε νά τόν ἐνισχύσουμε μέ μερικά ἀκόμη, ἀξιόλογα, νομίζω, στοιχεία. Γιατί ὁ ποιητής θά ἀφιέρωνε τήν «Ἐρωφίλη» σ' ἓνα διαπρεπῆ Χανιώτη δικηγόρο; Γιατί «ἀπό χίλια ἑξακουστά κοριμαί χαριτωμένα/μέ γράμματα καί μ' ἄρετές καί πλούτη στολισμένα» τῆς Κρήτης («Ἐρωφίλη», Ἀφιέρ. στ. 21-22) διάλεξε τόν Μούρμουρη γιά νά τοῦ ἀφιερῶσει τό ἔργο του; Νομίζω ἐπειδή τοῦ εἶχε κάποια σημαντική ὑποχρέωση. Ἐκεῖ ὁδηγεῖ ἡ ἀπλή λογική. Ἀφιερώνει – καί ἀφιέρωνε – κανένας τά ἔργα του σέ πρόσωπα πού ἔχει μαζί τους συναισθηματικό δεσμό (ἀγαπημένα πρόσωπα, στενοῦς φίλους κλπ.), σέ ἄλλα πού τοὺς ὀφείλει εὐγνωμοσύνη ἢ σέ ἄλλα ἀπό τά ὁποῖα περιμένει κάποια βοήθεια. Ἄν ἀποκλείσουμε, ὅπως εἶναι λογικό, τήν πρώτη περίπτωση, ἀπό τίς ἄλλες δύο πόλιν πιθανότερη εἶναι ἡ πρώτη. Γιατί τί νά περμύνη, ἀόριστα, ἀπό ἓνα δικηγόρο, πού ζεῖ μάλιστα σέ ἄλλη πόλη ἀπό τή δική σου; Εἶναι πολύ πιθανότερο νά τοῦ ὀφείλεις κάτι. (Ἡ ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων, σέ πολλά θέματα, δέν ἀλλάζει μέ τίς ἐποχές· καί τώρα εὐχόμαστε οἱ δικηγόροι – ὅπως καί οἱ γιατροί – νά μᾶς εἶναι «ἀρχαῖοι-στοί»· τοὺς θυμόμαστε, ὅταν τοὺς χρειαζόμαστε ἢ ἀφοῦ μᾶς ἔχουν ἐξυπηρετήσει). Ἀνά-

47. Βλ. σημείωση τοῦ γραμματικοῦ τῶν Συνδίκων στήν ἀρχή τοῦ ἔργου. 19. Γιά τόν Μαδερό βλ. σημειώσεις στό ἔργο. 19. Προβλ. καί Α.Σ.Υ., *Duca di Candia*. Β. 27 (Sentenze), τετρ. 2, φ 42*, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στήν ἴδια περίοδο πού δικάζαν στά Χανιά οἱ Σύνδικοι (τέλη Μαΐου - ἀρχές Ἰουνίου 1583) δικηγόρος τοῦ cl(ariss)imo m(isse)r Zuan Zen ἔχει ὀριοθετῆ ἓνας Χανιώτης δικηγόρος, πού πάλι δέν κατονομάζεται.

48. Βλ. Γ.Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ, *Τά Χανιά στή τέλη τοῦ 15Τ αἰῶνα. Ἡ ἔκθεσι τοῦ Προβλεπῆ Β. Dolfin (1598)*, Ἀνατολὸν ἐκ τοῦ β' τόμου τῆς *Δωδώνης*, Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Φιλολογικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων, 1973, σ. 81.

49. Α. ΣΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή, Κρήτη καί Ἑπτάνησος...*, Ἀθήνησι 1934, σ. 54.

50. Γιά τόν Ἰωάννη Μούρμουρη δέν ἔχει γραφτεῖ ἀκόμη σχετικό μελέτημα. Ἐλάχιστες πληροφορίες ὑπάρχουν σέ διάφορα παλαιότερα ἢ νεότερα ἄρθρα. Ἀρχειακές μνείες γι' αὐτές βλ. στοῦ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος (1542 - μετὰ τό 1604) καί ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν δραμάτων τοῦ Γεωργίου Χορτάτη», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 17 (1964), σ. 271 σημ. 48. Συνάντησα ἀρκετές μνείες τοῦ Ι. Μούρμουρη. Ἡ τελευταία χρονολογικά εἶναι: Α.Σ.Υ., *Notai di Candia*, (νοτάριος Γεώργιος Παπαστεφανόπουλος) Β. 256, τετράδιο 2 φ 440F* (9/6/1612): «ecc(ellentiss)imo s(ignor) Zuane Murmuri, dottor». Ἡ παλιότερη μνεία τόν εἶναι τοῦ ἔτους 1571. (Α.Σ.Υ., ὁπ., νοτάριος Demetrio Baron, Β. 19, τετράδιο 1, φ 65*). Βλ. καί σημ. 53. Ὁ Στέφ. Ε. ΚΑΚΑΜΑΝΗΣ, «Γεώργιος Χορτάτης, Σχέδιο Βιογραφίας», στό τεῦχος - Πρόγραμμα τῆς «Νέας Σκρήης», γιά τόν *Κατζούρι*μ, Ἀθήνα 1993, σ. 104 σημειώνει ὅτι ὁ Ι. Μούρμουρης ἔλαβε πτυχία Νομικῆς ἀπό τήν Πάντοβα τό 1581. Δέν ἀναφέρει ὅμως τήν πηγή τῆς πληροφορίας του.

λογη υποχρέωση – κι αυτή αναφέρεται ρητά – δόγησε τόν ποιητή νά ἀφιέρωσε τήν «Πανώρια» στόν Viaro: «ς τοί χάρες λίγη ἀντίμεψη ἀπ' ἔχω γνωρισμένα/...εἰς τήν φορὸν ἐκείνη/ ἀπ' αὐτὸν τὸν [ὁ Viaro] εἰς τὸ Ρέθεμνος...» («Πανώρια», Ἀφιέρ., στ. 32-35). Ὅμως καὶ στὴν Ἀφιέρωση τῆς «Εὐρωφίλης» δηλώνεται, νομίζω – ὄχι τὸ ἴδιο ρητά – ὅτι ὁ ποιητὴς κάτι ὀφείλει στὴν «καλωσύνη» καὶ τὸ «σπλάχνος» τοῦ Ι. Μούριμουρη: «γιατὶ ὅσο σέ θεωρῶ ψηλὸ, σέ βλέπω⁵¹ καὶ ἄλλο τόσο/ μέ σπλάχνος ἀνεξείκαστο καὶ ἀμετρη καλωσύνη...» (Ἀφιέρ., στ. 49 -50). Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται λογικὸ τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ ποιητὴς ἀφιέρωσε στὸν Μούριμουρη τὴν «Εὐρωφίλη», ἐπειδὴ τοῦ εἶχε κάποια υποχρέωση.

Ἀλλὰ ὁ Γ. Ι. Χορτάτσης – ἂν πράγματι ἦταν δικηγόρος τοῦ ὁ Μούριμουρη – θὰ εἶχε κάθε λόγο νά αἰσθάνεται εὐγνωμοσύνη γι' αὐτὸν ποὺ τὸν βοήθησε ἀποφασιστικά σέ μὴ κρισιμώτατη φάση τῆς οἰκονομικῆς ὑπόστασής τῆς οἰκογένειάς του. Γιατὶ ἡ δίκη μέ τὸν Contarini – ὅπως καὶ παρακάτω θὰ δοῦμε – ἦταν πάρα πολὺ σημαντικὸ γεγονός γιὰ τὸν Γ. Ι. Χορτάτση.

Ὅμως καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη κατεύθυνση ἔχουμε μιὰν ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ γνωριμία τοῦ Γ. Ι. Χορτάτση μέ τὸν Ἰωάννη Μούριμουρη. Ξέρουμε πὼς ὁ Μιχάλης Πάντιμος ζοῦσε στὸ σπίτι τοῦ Χορτάτση γιὰ πέντε χρόνια (1571-1576), ὡς γραμματικὸς τοῦ πατέρα του⁵². Σίγουρα οἱ δυὸ ρεθιμνιώτικες οἰκογένειες, ποὺ ἀνῆκαν στὴν ἴδια κοινωνικὴ τάξη (τὴν «ἀστική») γνωρίζονταν καλὰ. Τὸ ὅτι ὁ Γ. Ι. Χορτάτσης γνώριζε τὸν ἀδελφὸ τοῦ Μιχάλη Πάντιμου, τὸ δικηγόρο Μάρκο Πάντιμο, μποροῦμε νά τὸ θεωρήσουμε ἀπόλυτα βέβαιο. Ἀλλὰ ὁ Μάρκος Πάντιμος γνωριζόταν καὶ συνεργαζόταν μέ τὸν Ἰωάννη Μούριμουρη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐγγραφο τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων Βενετίας, ὅπου ὁ Μούριμουρης ἀναθέτει στὸν Μάρκο Πάντιμο νά τοῦ ρυθμίσει στὸν Χάνδακα διάφορα θέματά του⁵³. Ὅτι μοιροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι καὶ ὁ Γ. Ι. Χορτάτσης, ὡς στενὸς γνωστός τοῦ Μ. Πάντιμου, θὰ εἶχε πρόσβαση στὸν συνεργάτη του Ι. Μούριμουρη. Ἄν μάλιστα ὁ συλλογισμὸς εἶναι ὀρθός, μποροῦμε εὐκολὰ νά φαντασθοῦμε ὅτι ὁ Μάρκος Πάντιμος σύστησε στὸν Γ. Χορτάτση τὸν Χανιώτη συνάδελφο καὶ συνεργάτη του Ι. Μούριμουρη, ὅταν ὁ Χορτάτσης χρειάστηκε ἓνα Χανιώτη δικηγόρο. Ἴσως ἀκόμη δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ἡ ἐπισημάνση ὅτι ὁ ποιητὴς Ἀντώνιος Πάντιμος, ὁ γιὸς τοῦ δικηγόρου Μάρκου, γνώριζε τὴν «Πανώρια», τῆς ὁποῖα ὀρισμένα σημεία μιμήθηκε στὴν ἰταλόγλωσση ποιμενικὴ κωμῶδια τοῦ «L' Amorosa Fede» (1619)⁵⁴.

Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ «καλλιεργημένη κοινωνία» τῆς τότε Κρήτης ἦταν μικρὴ. Οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι, ἀνάλογα, πολὺ λίγοι. Φυσικὸ ἦταν νά ἐπικοινωνοῦν καὶ νά συνδέονται – ὅσο οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς καὶ οἱ ἀποστάσεις τὸ ἐπέτρεπαν – μεταξὺ τους.

5. Η ΕΚΒΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Ἀφοῦ οἱ Σύνδικοι ἄκουσαν τίς καταθέσεις τῶν μαρτύρων, κάλεσαν τὸν Contarini καὶ τὸν ἀνέκριναν δυὸ μέρες ἐντατικά (25-26/1/1583). Ἡ στάση του καὶ οἱ «θέσεις» του ἦταν

51. σέ βλέπω: σέ γνωρίζω, βλ. EMM. ΚΡΙΑΡΑ, *Λεξικό τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1975, σ. 136, παρὰγρ. 17α.

52. Βλ. ἐγρ. 16.

53. A.S.V., Notai di Candia, (νοτάριος Piero Gaetani) B. 128, τετράδιο 2, φ 69^η (7/6/1595).

54. Γιά τίς σχέσεις «Πανώριας» - «L' Amorosa Fede» βλ. Κ. ΣΑΘΑ, *Κρητικὸν Θέατρον*, Ἐν Βενετία 1879, σσ. ν' - νε καὶ Ἑμμ. ΚΡΙΑΡΑ, *Γύπαρις*, Athen 1940, σσ. 79-87.

άστειες: Παρίστανε πώς δέ θυμᾶται διάφορα γεγονότα, «ἀναρωτιόταν» γιά ποιό λόγο ἐξυφάνθηκε ὅλη αὐτή ἡ «σκευωρία» ἐναντίον του, κάκιζε τήν «ἀχαριστία» τῶν Χορτάτσηδων κλπ. Οἱ Σύνδικοι τόν εἰδοποίησαν νά προετοιμάσει τήν υπεράσπισή του, γιατί θά διωχθεῖ ποινικά⁵⁵. Μετά τίς ἀνακρίσεις γιά τίς διάφορες καταγγελίες πού ἔγιναν στό Ρέθυμνο, οἱ Σύνδικοι ἀναχώρησαν, συνεχίζοντας τήν περιοδεία τους, γιά τά Χανιά. Στίς 18/2/1583 στά Χανιά ὁ Χανιώτης δικηγόρος Kavalier Μαδερός (πού ταυτίζεται μέ τόν μαρτυρημένο σέ ἔγγραφα σύγχρονό του Χανιώτη δικηγόρο Ἀντώνιο Μαδερό), ἐνεργώντας ἐκ μέρους τοῦ Contarini, παρουσιάζει στούς Συνδίκους ἕνα ὑπόμνημα – ἀπολογία, καθώς καί ἄλλα ἔγγραφα σχετικά μέ τό θέμα τοῦ πελάτη του. Τό ὑπόμνημα αὐτό εἶναι συνταγμένο ἀπό ἐπαγγελματία δικηγόρο μ' ὅλες τίς τυπικές γιά τήν ἐποχή ἀναφορές στή Βίβλο, μέ ἡθικοπλαστικά λατινικά ἐπιγράμματα κι ἄλλες διάφορες κοινοτοπίες. Ἡ μοναδική ἐρμηνεία πού δίνεται στήν ὁμαδική ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Contarini εἶναι τό ὅτι οἱ Χορτάτσηδες ὀργάνωσαν αὐτή τή «σκευωρία», γιά νά τοῦ κλέψουν τό κεφάλαιο πού τοῦ χρωστᾶνε!⁵⁶

Γύρω στίς ἀρχές Ἀπριλίου 1583 ὁ Γ. Χορτάτσης ἔμαθε στό Ρέθυμνο (προφανῶς εἰδοποιημένος ἀπό τόν δικηγόρο του στά Χανιά), ὅτι πλησιάζει ἡ ἡμερομηνία τῆς δίκης. Ἔτσι τήν 14/4/1583 στέλνει ἐπιστολή – αἴτηση (Supplica) πρὸς τοῦ Συνδίκους στά Χανιά, πού τή συνυπογράφει καί ὁ ἀδελφός του Ἀνδρέας⁵⁷. Σ' αὐτὴν ἀναφέρει πάλι τὰ γνωστά μας γεγονότα καί τονίζει ὅτι ἡ οἰκονομική του κατάσταση δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά ταξιδέψει στά Χανιά, γιά νά παραστεί στή δίκη. Ὑπενθυμίζει τήν καταστροφή πού ὑπέστη ἡ οἰκογένειά του καί τοὺς γράφει ἀκόμη πώς – σύμφωνα μέ φήμες – ὁ Contarini, ἀν ἄθωωθεῖ, θά τόν ἐξολοθρεύσει κυριολεκτικά, φυλακίζοντάς τον καί ἐκποιώντας τὰ ἐλάχιστα ἀκίνητα πού εἶχαν ἀπομείνει στήν οἰκογένεια Χορτάτση. Δέν πείθομαι – παρόλο πού ἡ οἰκονομική κατάσταση τοῦ Γ. Χορτάτση ἦταν πολὺ κρίσιμη τὴν περίοδο ἐκείνη – ὅτι δέ θά μπορούσε νά πάει στά Χανιά. Μᾶλλον ὁ δικηγόρος του θά τόν καθυστάχασε γιά τό ὅτι ὅλα πάνε καλὰ καί θά τοῦ σύστησε νά γράψει ἕνα ἀκόμη γράμμα στοὺς Συνδίκους, γιά νά ὑπενθυμίσει τὴ σημασία πού εἶχε γιά τήν οἰκογένεια του ἡ ἐκβαση τῆς δίκης.

Τὴν 25/5/1583 ἐκδίδεται ἡ ἀπόφαση⁵⁸. Ὁ Χορτάτσης δικαιώνεται, τό συμβόλαιό του τῆς 18/11/1577 κηρύσσεται ἄκυρο, ὅλοι οἱ ἀναφερόμενοι στή δίκη ἀπαλλάσσονται ἀπὸ ὁποιαδήποτε οἰκονομική ὑποχρέωση πρὸς τόν Contarini καί ὁ ἴδιος καταδικάζεται νά πληρώσει πρὸς τὸν 100 δουκάτα, τό ἕνα τρίτο τῶν ὁποίων θά λάβει ἐκεῖνος πού πρῶτος ὑπέβαλε καταγγελία (δηλ. ὁ Γ. Χορτάτσης). Μὲ τὴν ἀπόφαση αὕτη ὁ Γ. Χορτάτσης κι ἡ οἰκογένειά του ἀπαλλάσσονται ἀπὸ ἕναν οἰκονομικὸ «βραχάνα» πού τοὺς καταδυνάστευε εἴκοσι σχεδὸν χρόνια. Κι ἐδῶ θά πρέπει νά ἀσχοληθοῦμε λίγο μέ τὴ γενική οἰκονομική κατάσταση τοῦ Γ. Ι. Χορτάτση, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού διαθέτουμε.

Ἡ γενική διαπίστωσή μας εἶναι ὅτι ἡ οἰκογένεια Χορτάτση – βέβαια καί ὁ Γεώργιος – κατεῖχαν ἀναμφισβήτητα μιὰ ἀξιόλογη περιουσία, ἀλλὰ εἶχαν ἐμπλακεῖ σέ «ἐπιχειρήσεις» ἐνοικιάσεως κτημάτων ἀνώτερες τῶν ἱκανοτήτων τους, καί πιθανόν πέρα τῆς ἐντιμότητάς τους, ἀλλὰ καί τῆς οἰκονομικῆς ἀτοχῆς τους. Τὴν «καλὴ ἀστική οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια» τοῦ Γεωργίου, τὴ συνοδεύουν, ὥς τό τέλος τῆς ζωῆς του, ὀφειλές, ἄλλες με-

55. Βλ. ἔγρ. 18.

56. Βλ. ἔγρ. 19.

57. Βλ. ἔγρ. 20.

58. Βλ. ἔγρ. 21.

γαλύτερες άλλες μικρότερες, πού μόνο κατά τις τελευταίες δεκαετίες του βίου του – μετά το 1590 – φαίνεται να λιγοστεύουν. Κατά τά χρόνια αυτά οι δανειστές ή εγγυητές του, τόν αντιμετώπιζουν με σεβασμό και, από όσο γνωρίζουμε, ουδέποτε τόν ώθησαν σε δί- κι⁵⁹. Οι οικονομικές περιπέτειές του – ιδιαίτερα ή ήττα του με τόν τοκογλύφο Contarini – προσδιορίζουν τήν «επαγγελματική» του ένασχόληση γιά τήν επιβίωση: ήταν ένας κτηματίας με νοικιασμένα τά περισσότερα φέουδά του, με τέτοιους μάλιστα όρους, πού δύσκολα μπορούσε νά «σταθεί οικονομικά». Ζει τίς άγωνίες τής καθημερινής ζωής κι έχει επαφές και δοσοληψίες όχι μόνο με «εὐγενείς» και μορφωμένους «άστούς» ή δι- κηγόρους, αλλά και με έμπορους, με τοκογλύφους, με χωρικούς, βοσκούς και εργάτες. Πάντως στό έργο 20 (14/4/1583) ό Γ. Χορτάτσης αναφέρει ότι διέθετε άκόμη άκίνητα τής οικογενειακής του ιδιοκτησίας. Όπως από άλλο έγγραφο πληροφορούμεθα⁶⁰, ό Γ. Χορ- τάτσης ζει ως κτηματίας. Ξέρουμε ότι παράγει και έμπορεύεται κρασί, αλλά άσφαλώς τά κτήματά του παράγουν και λάδι, στάρι κλπ.

Η παλαιότερη έρευνα πίστευε ότι τά έργα τής κρητικής λογοτεχνίας είναι κείμενα «λαϊκά» (σ' αυτό παρέσυρε μερικούς μελετητές ή «λαϊκή» γλώσσα τους). Η πλάνη αυτή έχει από χρόνια ξεπεραστεί. Δέν πρέπει όμως κατά κανένα τρόπο νά δογηθούμε στό άλλο άκρο, νά πιστέψουμε δηλ. ότι όλοι οι Κρητικοί ποιητές τοῦ ΙΣΓ και τοῦ ΙΖ' αιώνα ήταν όπωσδήποτε καλοζωισμένοι «εὐγενείς». Γιά παράδειγμα ό Ίωάννης-Άνδρέας Τρώ- ιλος ήταν σίγουρα ένας δυστυχημένος δημόσιος υπάλληλος, πού ανεβαίνοντας – άρχι- σε από γραφιάς – τίς βαθμίδες τής διοικητικής ιεραρχίας, απέκτησε μά καλή «άστική» κοινωνική θέση⁶¹. Ό Γ. Ι. Χορτάτσης άνήκει κοινωνικά κάπου άνάμεσα στόν Μάρκο Άντανη Φόσκολο και στόν Ίωάννη-Άνδρέα Τρώιλο.

59. Βλ. έργο 22 και 23.

60. Βλ. έργο 22.

61. Βλ. γ' αυτόν Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα (1618-1639), γιά τόν Ίωάννη Άνδρέα Τρώιλο, τόν ποιητή τοῦ *Ροδολίνου*», *Θησαυρίσματα*, τ. 2 (1963), σσ. 63-77, όπου και ή προγενέστερη βιβλιο- γραφία, Κ. ΝΤΟΚΟΥ, «Νέα είδησεις περί τοῦ Ίωάννου - Άνδρέου Τρώιλου έξ ανέκδοτων βενετικών εγγρά- φων», *Θησαυρίσματα*, τ. 8 (1971), σσ. 274-282. Συναντήσαμε και έμεις μερικές μνείες γιά τόν ποιητή τοῦ «Ροδολίνου» και μά άπ' αυτές είναι άρκετά σημαντική (Α.Σ.Υ., *Avogaria di Comun*, B.4651, τετράδιο 5, φ 13') λόγῳ τής ήμερομηνίας τής (16/4/1608): *Io Gio(van) And(re)a Troillo Cog(ito)r della Cance(lle)ria ho fedelmente de verbo ad verbum tradotto la fede sopradetta*, δηλαδή τό 1608 ό Τρώιλος ήταν ήδη νεαρός γραφέας τής Καγκελαρίας Ρεθύμνου, άρα γεννήθηκε γύρω στό 1590. Άλλες μνείες: (Α.Σ.Υ., δ.π., τετρ. 7, φ 1') *Il s(igno)r Z(uan) And(re)a Troillo* Ύπογράφει ως μάρτυς (30/12/1636), επίσης (Α.Σ.Υ., δ.π., φ 1') *I' mag(nifico) s(igno)r Gio(van) And(re)a Troillo* καταθέτει σέ κάποια περίπλοκη νομική υπόθεση (9/1/1637), τέλος ενδιαφέροντα είναι και ή μνεία πού άφορά τόν άγνωστό μας ως τώρα γιό του, διάκο (Α.Σ.Υ., *Notai di Candia*, νοτάριος Marin Arcoleo, B. 14, φ. 184') *Ο s(igno)r Giacomo Troillo Diaco del m(olto) ill(ust)re s(igno)r Gio(van) Andrea* μάρτυς (23/1/1645 = 1646). Ό πατέρας του, ό ποιητής, τό 1646 σίγουρα πρέπει νά είναι στή Βενετία (Τό *molto illustre* πάντως μάς βάζει σέ σκέψεις, ότι μάλλον πρόκειται γιά άλλο, όμώνυμο πρόσωπο και ίσως τό *Diaco* είναι παρανομία και όχι εκκλησιαστικός βαθμός). Συγγεντομμένα και σχολια- σμένα τά ύπάρχοντα στοιχεία βλ. στή νέα έκδοση τοῦ *Ροδολίνου*, Πρόλογος ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Έπιμέλεια Μάρθα ΑΠΟΣΚΙΠΗ, «στιγμή», Αθήνα 1987.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

1. Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ ΔΙΑΙΤΗΤΗΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

Νοτάριος: Ίερώνυμος Βαρούχας
Ρέθυμνο

1575, Ἰνδικτ. 3
Μαΐου 13

A.S.V., Avogaria di Comun, Misc. Penal, b. 497. 1 (4657).

Παλαιότερη κατάταξη: Duca di Candia, B. 64. 1 (Αρ. δίκης 43). (Χωρίς σελιδαρίθμηση. Ἡ ἀρίθμηση δικῆ μας.), φ 31^v. Ἐκδίδεται, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἔγγραφα, μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ πρωτότυπου, ἀλλὰ μὲ ἀποκαταστημένη τὴ στίξη (ὅπου εἶναι ἀπαραίτητο) καὶ κεφαλαιογράφηση τῶν κυρίων ὀνομάτων.

Περίληψη. Ὁ παπα-Γιάννης Λαρδέας τοῦ Μιχελῆ ἀπ' τό χωριό Λαμπαδιανά καὶ ὁ εὐγενὴς Piero Contarini γιὰ νά δώσουν τέλος σ' ὅλες τὶς διαφορὰς τοὺς συμφωνοῦν σήμερα – στὸ μαγαζί τοῦ μαστρο-Νικολῆ Μουσούρου στὴν «Ἐξω Πλατεία» τοῦ Ρεθύμνου – καὶ ὀρίζουν διαιτητές γιὰ νά κρίνουν τὰ θέματά τους τὸν εὐγ. Κορητ. Antonio Picator καὶ τὸν Ἰωάννη Χορτάτση τοῦ ποτὲ Γεωργίου, ὁ ὁποῖος παρὼν ἀποδέχεται τὸ διορισμό. Οἱ δύο αἰρετοὶ κριτές θά κρίνουν σύμφωνα μὲ τὸ βενετικὸ δίκαιο καὶ οἱ ἀποφάσεις τους θά γίνουν ὑποχρεωτικὰ ἀποδεκτές ἀπὸ τοὺς δύο ἀντιδίκους καὶ τοὺς κληρονόμους τους, μὲ ἔγγυση τὰ ἀγαθὰ τους. Οἱ αἰρετοὶ κριτές – ἂν χρειασθεῖ – μποροῦν νά καλέσουν καὶ τρίτον γιὰ νά ρυθμίσει τίς μετὰξὺ τους ἐνδεχόμενες διαφορὰς. Μάρτυρας ὁ παπα-Ἀλέξιος Λυγίζος ἀπ' τό χωριό Ἀγία Παρασκευή καὶ ὁ Μιχάλης Πάντιμος τοῦ παπα-Σταμάτη.

Ex(tr)ta

da uno compromesso p(re)sentatto nel off(ici)o della giusticia p(er) p(a)pa s(ignor) Giani Lardea come sta et giace.¹

Nel Nome(n) del N(ost)ro s(igno)r Jesu Cristo, Amen. L' anno dalla sua divina Natività 1575, li 13 Maggio, nel ind(ictio)ne 3a, in R(e)t[imo],² nella isolla di Candia, nella piazza exterior, in la buotega de m(astr)o Nicol(i)n) Mussuro, p(re)senti l' infras(crit)ti a questo chiamatt[i] et p(re)gatti testimonii. Ibi d(e)siderando p(a)pa s(ignor) Giani Lardea d(e) s(ignor) Micheli(n) dal casal dal Labadhiana,³ della cui recogn[i]tio(n) rifece fed(e) m(isse)r Zua(n) Cortaci in(fra)s(crit)to et m(isser) Michel Pandim[o] del r(everen)do p(a)pa m(isser) Stamatti⁴ dal' una et il N(obile) m(isse)r Piero Contari(ni) dall' altra metter fine et acquettacione a tutte le diferent[ie] c(he) fra se fino il di d(e) hogi vertiscono, p(er) schifar le tal spese et travagli, p(er)ò p(er) virtu del p(re)-s(e)nte pub(lic)o instr(ument)o o compromessorio hanno unanime[ter] et concorditter elletto p(er) suoi giudici arbitri arbitratorii et amicabilli composi[tor]i il N(obile) cr(etese) m(isse)r Antonio Picator,⁵ abs(e)nte ma come fusse p(re)sente, et m(iss)r Zua(n) Cortaci fuò d(e) m(isse)r Zorzi, p(re)s(e)nte et acetante, alli quali dano autorita et omnimoda liberttà di veder et giudicar tutte le lor diferencie alto et basso d(e) Jure factto more venetto et

inapellabile; et tutto quello c(he) da essi s(igno)ri giudici p(er) loro elletti sara fatto giud(ica)tto et definettivam(en)te setenciatto li parte p(rede)tte p(er) si et heredi suoi p(ro)metono haver et tegnir firmo et inrevocabille more venetto et inapellabile sotto obligatio(n) d(e)lli suoi beni, li qualli giudici, saranno differenti, possono chiamar terizzo qua[l] a loro potera possendoli giudicare si li giusti fermatti come no(n) fermatti.

Testimonii p(re)gatti p(a)pa s(ignor) Alessio Ligiso dal casal S(anta) Venerada et m(isse)r Michel Pandimo p(rede)tto.

Io Geronimo⁶ Varuca d' auto(rita) imp(eria)lle N(odar)o p(re)ga(t)o⁷.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) 'Ο παπα-Γιάννης Λαρδέας είναι και νοτάριος (βλ. Ι. Ε. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ, «Ανέκδοτα κρητικά συμβόλαια εκ της Ένετοκρατίας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 3 (1928), σσ. 507-517, Σ.Α.Ε. '70, σσ. 217-220, Στ. Ε. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, *Έθνη*, δ.π., σσ. 115-116). 'Όπως και από άλλου ξέρουμε, ήταν φίλος της οικογένειας Χορτάτση (βλ. Έγγρ. 7) και τό όνομά του είναι ανάμεσα στους μάρτυρες που προτείνει ό Γ. Ι. Χορτάτσης στη μυστική καταγγελία του (βλ. Έγγρ. 4).
- 2) Τό άκρο του φύλλου έχει φθαρεί.
- 3) Δέν μπόρεσα νά εξακριβώσω που ακριβώς βρισκόταν τό μικρό χωριό Λαμπαδιανά, που σήμερα δέν υπάρχει. 'Ο Καστροφύλακας (Marc. It., VI 156(6005), φ 109^v) τό αναφέρει μέ συνολικά 33 κατοίκους (1583). Πάντως θά πρέπει νά ήταν «προσάρτημα» του χωριού Πηγή, αφού ό ίδιος παπα-Γιάννης Λαρδέας αναφέρεται άλλου dal casal Pigi (βλ. Έγγρ. 4 και 7) habitante nel casal Pigi. (A.S.V., δ.π., φ 33^v). 'Η τελευταία αυτή μνεία είναι της 2/7/1557. Στο ίδιο αυτό συμβόλαιο (φ 33^v) αναφέρεται τό πατρώνυμο του πατέρα του Γιάννη Λαρδέα (Μιχάλης Λαρδέας του Τζουάνε) και τό πατρώνυμο του πατέρα του Piero Contarini (N. hom. mr. Zorzi Contarini q. mr. Umbria, habitante nel borgo di Retimo).
- 4) Για τόν Μιχάλη Πάντιμο βλ. και Έγγρ. 16.
- 5) Ταυτίζεται πιθανότατα μέ τόν ευγ. Κρητ. Antonio Pecator q. Giacomo του Καστροφύλακα (βλ. Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Η Βενετοκρατομένη Ανατολή*, δ.π., σ. 45).
- 6) Είχε γράψει Georogio (sic) και έπειτα τό διόρθωσε : Geronimo.
- 7) Στο περιθώριο σημείωση: Papa sr Gianni Lardhea.

2. Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ ΣΥΓΓΕΝΗΣ ΤΟΥ FR. ΕΜΟ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΑΤΟΥ

Duca di Candia

1576

Χάνδακας

Δεκεμβρίου 3

A.S.V., Duca di Candia B. 38-39 (Memoriali, serie II), 45 (1576-77), φ 18^v. Τό έγγραφο είναι κολοβό. Από τό φ 19 αρχίζει χάσμα. Στο περιθώριο: [παρουσιάστηκε για καταχώρηση] p(er) D(o)m(i)no Tho(maso) Cla(...);

'Έχει δημοσιευθεί στο Σ.Α.Ε. '96.

Περίληψη. 'Ο Γεώργιος Χορτάτσης του ποτέ Ιωάννη καλείται και παρουσιάζεται στο

Reggimento του Χάνδακα ενεργώντας για τον έαυτό του και ως εκπρόσωπος των ανήλικων αδελφών του, αλλά και της μητέρας του Έργινας και του ενήλικου αδελφού του Άνδρέα, που είναι επίσης επίτροποι των άλλων ανήλικων παιδιών του Ίωάννη. Η παρουσία ή εκπροσώπηση των παραπάνω είναι αναγκαία, σύμφωνα με το σχετικό έγγραφο του Γεωργίου Κονταράτου, διδάκτορα [της νομικής], που είναι απόλυτος έγγυητής [των χρεών] της οικογένειας Χορτάτη. Έχοντας ό εύγ. Francesco Emo του ποτέ Zuane αποτιμήσει το χρέος του ποτέ Ίωάννη Χορτάτη, του κουνιάδου του [χρέος προς την οικογένεια Μ. Καλλέργη], που σύμφωνα με πράξη της 10/7/1576 του νοταρίου Δημητρίου Baron ανερχόταν σε 20.883 ύπερπυρα και 15 σολδία από υπόλοιπο της εννοικιάσεως των χωριών Κυριάνα, Άλιάκες, Λούτρα και Μέση (της επαρχίας Ρεθύμνου), που είχε νοικιάσει ό ποτέ Ι. Χορτάτης από τά έτη 1574 και 1575, καθώς και σε άλλα 5.043 ύπερπυρα...

Die 3 Xnbris 1576

Essendo sta citato p(er) il giorno di hoggi davanti il cl(arissi)mo R(eggime)nto m(isse)r Zorzi Chortaci p(er) suo interesse, et come tuttor delli figliolli pupilli del q(uondam) m(isse)r Zuan Chortaci, suo padre, et come comesso de mad(on)a Ergina, sua madre, e de m(isse)r And(re)a suo fratello, come tutori ancor loro di essi pupilli, et p(er) interesse di esso m(isse)r And(re)a, et ut in preceptis, ad instantia dell ecc(ellen)te¹ m(isse)r Zorzi Condarato, dottor², come piezo insolidum et contrapiezo come in la citatione instava, et havendo il mag(nifi)co m(isse)r Franc(esc)o Emo fù del cl(arissi)mo m(isse)r Zuane, p(er) instru(men)to fatto in questa citta di mano de m(isse)r Dimitri Barron, nodaro, sotto li 10 Lugio p(ro)ssimamente passato³, habilitato il q(uondam) m(isse)r Zuane Cortaci, suo cugnado, di pagar p(er)p(e)ri vintimille ottoce(n)to e ottanta tre, soldi quindese⁴ per resto delli affitti delli casali Chiriana, Agliaches, Lutra et Messi, posti nel territorio di Rethimo, tenuti ad affito p(er) esso q(uondam) m(isse)r Zuane Chortaci dell an(n)o 1574 et 1575⁵ nec no(n) d' altri p(er)p(e)ri cinquemille quaranta tre...

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Είχε γράψει πριν: de m(isse)r και τό διέγραψε, για να γράψει dell ecc(ellen)te.
- 2) Βλ. γι' αυτόν και έγγο. 22 και Σ.Α.Ε. '96, σ. 62.
- 3) Η νοταριακή αυτή πράξη έχει δυστυχώς χαθεί, όπως και άλλες της περιόδου αυτής, από τά κατάστιχα του Βaron.
- 4) Το χρέος αυτό μάς ήταν γνωστό (βλ. Σ.Α.Ε. '70, σ. 221, έγγο. 8, όπου ό αριθμός 2.883 να διορθωθεί σε 20.883).
- 5) Πρόκειται για επανενοικίαση των ετών αυτών. Η αρχική ήταν των έτους 1568 (βλ. έγγο. 9).

3. ΡΥΘΜΙΣΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΤΩΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΩΝ ΙΩΑΝΝΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Νοτάριος: Βασίλης Σκορδάς
Ρέθυμνο
Αντίγραφο. Γραφή Γεωργίου Χορτάτη

1577
Νοεμβρίου 18 και
Συμπληρωματική σημ. 1578
Γ' Ιανουαρίου 11

A.S.V., Avogaria di Comun, δ.π., φ 11^ε. Ἀντίγραφο ἀπὸ νοταριακό κατάστιχο. Τό ἀντέγραψε ὁ Γεώργιος Χορτάτσης καί τό παρουσίασε στούς Συνδίκους μαζί μέ τό ἔγγρα. 9, ὡς ἀπόδειξη ὅτι τό συμβόλαιο αὐτό εἶναι «δόλιο», ἐπειδή δέν ἀναφέρονται οἱ λόγοι τοῦ χρέους, ὅπως ἡ ἀπὸ 25/7/1576 διαταγή τοῦ Γεν. Προβλεπτή Foscariνi ζητᾷ καθόριζε. (Ἀντίγραφο τῆς διαταγῆς αὐτῆς, γραμμένο ἀπ' τό ἴδιο του τό χέρι, καταθέτει ὁ Γ. Χορτάτσης μαζί μέ τὰ παραπάνω ἔγγραφα. Σῶζεται κι αὐτό στό φ. 11^ε-v).

Περὶ ἰλημῃ. Ἐπειδὴ οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος καί Ἀνδρέας Χορτάτσης τοῦ ποτέ Ἰωάννη δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξοφλήσουν τό ποσό τῶν 3.000 ὑπερπύρων πού ὁ πατέρας τους χρωστοῦσε στὸν Piero Contarini q. Zorzi, ὁ τελευταῖος ἀποδέχεται νά τό εἰσπράξει σέ ἔξι δόσεις καί σέ ἔξι χρόνια, εἰσπράττοντας 500 ὑπέρπυρα κάθε Ὀκτώβρη. Ἡ καταβολὴ θὰ ἀρχίσει ἀπ' τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1578. Ἐγγυητές τῶν Χορτάτσηδων εἶναι ὁ Ἀνδρέας Κονταράτος καί ὁ γιὸς του Σταμάτης. Μάρτυρες ὁ Ἀνδρέας Βλαστός τοῦ Μιχάλη κι ὁ Μανόλης Ζαράφτης. Τὴν 11/1/1578 οἱ Κονταράτοι δηλώνουν καί πάλι ὅτι εὐχαριστῶς ἐγγυῶνται γιὰ τό χρέος. Μάρτυρες τώρα ὁ μαστρο-Μαρίνος Καλοτᾶς τοῦ ποτέ Μιχελῆ κι ὁ Ἰωάννης Ροδάκιнос τοῦ ποτέ Θωμᾶ.

P(ri)mo Jan(ua)rrii p(rese)ntata p(er) m(isse)r Zorzi Chortaci.¹

Copia dal ins(trument)o stipulato p(er) m(isse)r Piero Contarini et Zorzi et And(re)a Chortaci fr(ate)lli q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e.²

1577, alli 18 Novemb(r)o, Ibiq(ue). Dovendo haver il mag(nifi)co m(isse)r Piero Contarini fuò d(el) m(isse)r Zorzi dalla heredità del q(uondam) m(isse)r Zuanne Chortaci³ i(perperi) trè mille resto et saldo de tutto quello andava creditor esso m(isse)r Piero dal ditto q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e cusi con securitade come senza, et perc(he) ditto credito d(ei) ditti i(perperi) trè mille, essa heredità, p(er) molti convenienti rispetti, non hà modo di sodisfare, esso m(isse)r Piero se contenta scoder detto credito da m(isse)r Zorzi et m(isse)r Andr(re)a Chortaci, fr(ate)lli et figliuoli del predetto q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e, in ratte sei et in anni sei a i(perperi) cinquecento al anno, comenzando il primo anno et prima ratta nel mese di Ott(ob)re 1578, et cosi successive d(al) anno in anno fino l' integral sodisfattione d(e)l preditto credito de ditti i(perperi) tremille, per il qual credito et ratte preditte restano piezi et principal debbitori il mag(nifi)co m(isse)r And(re)a Condarato et m(isse)r Stamati suo figliulo, presenti et contenti et a questa spetielmente obligat(ion) prometendo atender sotto l' obligatio(n d(e))lli loro beni presenti et futuri.

Testemonii pregati p(er) m(isse)r Piero et m(isse)r Zorzi Chortaci sop(radet)ti s(er) And(re)a Vlasto d(el) ser Micali et s(er) Manoli Zarafti.

Die XI Zener 1578. Constituto io Noder in casa d(e)l habitatio(n) d(el) m(isse)r And(re)a Condarato soprad(et)to. E esso m(isse)r And(re)a presente et m(isse)r Stamati suo fig(liu)o et contenti d(e)lla piezaria pred(it)ta hano pregato i testimonii infrascritti, cioè m(aestr)o Marin Calotà fò d(el) s(er) Michieli(n)⁴ et s(er) Joanni Rodhachino⁵ fò d(el) s(er) Thomà. Vassili Scorda Noder sc(ripsi).

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ἡ φράση εἶναι γραμμένη στοῦ πάνω περιθώριου τοῦ χαρτιοῦ ἀπ' τὸ γραμματέα τῆς δίκης. Αὐτός ἔχει γράψει τίς καταθέσεις τῶν μαρτύρων καὶ πολλές ἀνάλογες σημειώσεις στὰ περιθώρια τῶν ἐγγράφων.
- 2) Ἄλλο ἀντίγραφο τοῦ ἴδιου συμβολαίου παρουσιάστηκε στοὺς Συνδίκους καὶ ἀπὸ τὸ δικηγόρο τοῦ Contarini Μαδερὸ καὶ σώζεται (A.S.V., ὁ.π., φ 32^r). Ὑπάρχουν ἐλάχιστες ἀσημαντες διαφορές στὰ δύο ἀντίγραφα. Τίς πρὸ ἀξιωματημιόνευτες ἀναφέρουμε στὶς ἀμέσως ἐπόμενες σημειώσεις.
- 3) Zua(n) Cortazi fuò de m(isse)r Zorzi (στό φ 32^r).
- 4) m(aestr)o Marco Callotà fuò d(è) m(aestr)o Gligori (στό φ 32^r).
- 5) Gianni Rodachino fuò d(el) s(er) Thoma (στό φ 32^r).

4. ΜΥΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΣΥΝΔΙΚΩΝ ENANTION TOY PIERO CONTARINI ΓΙΑ ΤΟΚΟΓΛΥΦΙΑ

Πρωτότυπο. A.S.V., Avogaria di Comun, Misc. Penal, B. 497.1 (4657), φ 1^{r-v}.

Κείμενο καὶ γραφή

1582

Γεωργίου Χορτάτος

Δεκεμβρίου 6

Ρέθυμνο

Ἔχει δημοσιευθεῖ στοῦ Σ.Α.Ε. '96.

Περὶλήψη. Ὁ Piero Contarini διαπράττει συνεχεῖς φοβερές καὶ παράνομες τοκογλυφίες σὲ βάρος κυρίως φτωχῶν χωρικῶν. Παρόλο ποὺ παλαιότερα εἶχε τιμωρηθεῖ ἀπὸ τὸν General Foscarini, μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ τελευταίου ὁ Contarini ξανάρχισε σκληρότερη καὶ θρασύτερη τὴ δόξα του σὲ βάρος τῶν χωρικῶν ὅλων τῶν χωριῶν τοῦ Ἀρίου καὶ ἰδιαίτερα τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν Κυριάνα, Μέση, Λούτρα, Πηγῇ, Ἅγιος Δημήτριος, Ἄγια Τριάς καὶ Ἅγιος Ἰωάννης. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς πεθαίνουν ἀπὸ τὴν πείνα ἐξαιτίας του. Παρόλ' αὐτὰ, ἐπειδὴ οἱ χωρικοὶ φοβοῦνται τὴ δύναμὴ του, δὲν τὸν καταγγέλλουν. Ὁ Contarini δανεῖζει 1 μίστατο λάδι καὶ εἰσπράττει 2 ἢ καὶ 3 μίστατα τὴν ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς, πληρώνει ἐπίσης 6 ὑτέρπυρα τὸ μίστατο λάδι καὶ 4 ὑτέρπυρα τὸ μισοῦρι στάρι, ἐνὸ κοστίζουν πολὺ περισσότερο καὶ πληρώνοντας μὲ ἐλάχιστα χρήματα καὶ μὲ χαλασμένα κρασιά συγκεντρώνει μεγάλες ποσότητες ἀπὸ λάδι, σιτηρά, μετὰξὶ καὶ κρασί. Ὑπολογίζει μόνος του ὑψηλές τιμές γιὰ τὰ χαλασμένα κρασιά ποὺ δίνει καὶ υπολογίζει ὅπως ἐκεῖνος θέλει τίς τιμές τῶν εἰδῶν ποὺ τοῦ δίνουν οἱ ἄλλοι. Ὁ ἴδιος ἐπίσης δανεῖζει χρήματα καὶ γιὰ κάθε 100 ὑτέρπυρα παίρνει τόκο 5, 6 καὶ 7 μισοῦρια σταριοῦ τὸ χρόνο, ποὺ ἰσοδυναμοῦν μὲ τόκο 25-30%. Γιὰ νὰ σωθοῦν αὐτοὶ οἱ φτωχοὶ χωρικοὶ καὶ γιὰ νὰ μὴ νομίζει αὐτός ὁ «ἄρπαγας λύκος» ὅτι τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ δὲν τὸν φτάνει, παρακαλοῦνται οἱ ἔξοχ. Σύνδικοι νὰ ἐρευνήσουν τὴν ὑπόθεση, ἐξετάζοντας τοὺς παρακάτω μάρτυρες: παπα-Γιάννης Λαρδέας ἀπ' τὸ χωριὸ Πηγῇ, Μιχαῆλης Λαρδέας, ἐπονομαζόμενος Μπαρμπέτας ἀπ' τὸ χωριὸ Ἄγ. Δημήτριος, ὁ γερο-Βλαστός καὶ οἱ γιοὶ του ἀπ' τὸ χωριὸ Ἄγ. Δημήτριος, Κωνσταντῆς Μόνος καὶ Ἰωάννης Μουδάτσος ἀπ' τὸ ἴδιο χωριὸ, Μαθιὸς Φραγκοῦλης ἀπ' τὴν Κυριάνα, οἱ παπᾶδες καὶ οἱ γαστάλδοι τῆς Κυριάνας, Μανόλης Ἀνυφαντόπουλος ἀπ' τὴν Κυριάνα, παπα-Λέων Καλοσουνάς, παπα-Μανόλης Πηζᾶς, (καὶ οἱ 4 ἀπ' τὴν Κυριάνα), Μιχαῆλης Κουδουνῆς ἀπ' τὴ Μέση, Τζωρτζῆς Θε-

ριανός από τό Ρέθυμνο, οί παπιάδες καί οί γαστάλδοι τῶν χωριῶν Ἅγιος Ἰωάννης καί Ἅγία Τριάς, Νικόλαος Πουλάρχης καί Nicolò Griti από τό Ρέθυμνο.

[Contra] Piero Contarini – 1582 die sexto m(ens)is X(m)bris
p(re)sentata p(er) denu(ncia)tem secreto¹.

Ill(ustrissi)mi et Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri,

Tanto è cresciuta l' ingordigia de m(isse)r Piero Contarini et di tanta lunga hano le sue rappine et usure passato ogni segno della charità humana, che [per]² questo solo effetto credemo ch(e) Sua Divina Maestà habbia inspirato [la] Serenità del n(ost)ro benignissimo Principe a mandar le V(ost)re Sig(no)rie Ill(u)strissi)me] in queste parti per por qualche freno allo sfrenato appetito et alla scorpocosa consenzia di costui et far sì che col suo essemplio non ardessano mai piu altri di com(m)etere cosi eccessive usure et spogliar senza minima charità et compassione li miseri et afflitti contadini. Percioche, se bene esso m(isse)r Piero Contarini fusse stato un tempo sotto la censura del ecc(ellentissi)mo s(igno)r G(enera)l Foscari et da sua Sig(nori)a Ill(ustrissi)ma conden(n)at[o] et publicato p(er) usuraro³, non solamente non hà cessato dalla sua mala perseveratione, ma assai piu che mai sitibondo del sangue d(e)lli poveri homini, doppio la partita di sua ecc(ellenz)a, hà di tal manie[r] scargato il freno della sua ingorda voglia ch(e) senza alcun rispetto d' Iddio, et della v(ost)ra Giustitia, commisse et v(ost)ra com(m)etendo d' ogn[i] hora molte et innumerabili usure, assai piu insoportabili delle prime, a grave danno et estermio d(e)lli poveri contadini de tutti li casali d' Ario et specialmente d(e)lli abitanti del c(asa)l Chiriana, Messi, Lutra, Pigi, S(an)to Dimitri, S(an)ta Trinita, et San Zuanne, li quali anchor che d(e)lla propria vita sino spogliati et ne sentano grandissimi interessi havendoli per mezzo di tante rappine reduiti in tanta miseria ch(e) moreno di fame; con tutto questo p(er) il rispetto c(he) hano d(e)lla sua molta potenza patisseno et non vengono a reclamare di tante usure et magnarie. Percioche il minor peccato ch(e) egli commete è di darne un m(ista)to di oglio et tiorne duo e tre alla raccolta, il che osserva inviolabilmente ancho nelle biave⁴, et pagando avanti tratto a i(peper) i 6 il m(ista)to del oglio et a quatro la m(isura) del for(men)to l(ost) riserbe cusi, s(è) ben coresseno assai di piu sul' hora, et spesso con vini guasti et con pochissimi denari raccoglie grandissime quantità di ogli, for(men)ti, sede et vini, metendo li pretii di essi vini guasti c(he) egli dà ingordissimi ch(e) d' altri mai non si vendeno cosi // 1° li beni, et ne computa à modo suo quelle mercantie ch(e) gli vengono date; et oltre ciò ha per costume d' imprestare denari, et per ogn[i] i(perperi) cento conseguisse d' utilità ogni anno for(men)to m(isure) 4 et 5 et 6 ch(e) vien à esser piu de 25 et 30 p(er) cento, cosa molto odiata da sua Serenità et prohibita dalle humane et divine leggi. Però afinche questi infelici contadini possano uscir un tempo dalli suoi artigli et c(he) egli non creda ch(e) la mano d(e)l sig(no)r Iddio sia abbreviata p(er) non esser castigato in tante sue rappine et usure, si prega et humilmente si supplica le V(ostre) S(ignorie) ill(ustrissi)me venute in questo regnio p(er) desgravar l' opresti et punir li tristi, c(he) vogliano minutamente saminar et diligentemente inquirir di ch(è) qualità è questo rapace luppo et c(he) sorte d(e)l usure c(he) egli comete, il che saminando i sottoscritti come quelli c(he) le potiano informar meglio potranno vegnir alla cognition d(e)lle sop(radet)te cosse et alla Loro bona gratia si racomandano tutti li opresti et affliti da costui:

p(a)pa G(iann)i Lardhea dal c(asa)l Pigi
 Mighieli Lardhea ditto Barbeta dal c(asa)l Pigi
 M(isse)r And(re)a Damoro[n]⁵ et m(isse)r Nic(ol)o, f(rate)lli dal c(asa)l S(an)to Dimitri
 Il vechio Vlastò con li suoi figlioli dal c(asa)l S(an)to Dimitri
 Costadi Mono dal c(asa)l Santo Dimitri
 Zuan(n) Mudhazzo dal c(asa)l S(an)to Dimitri
 Matio Franguli dal c(asa)l Chiriana
 //li gastaldi et li preti d(e)l ditto c(asa)l de Chiriana^{6//}
 Manoli Anifandop(u)llo dal ditto c(asa)l di Chiriana
 p(a)pa Leo Calossinà
 p(a)pa Manoli Pisà
 Dhimitri Scandalari
 Manusso Pisà emotis⁷
 Michieli Cudhumni dal c(asa)l Messi
 M(isse)r Zorzi Theriano da questa Cità
 Li preti et gastaldi d(el) C(asa)l S(an)to Zuane et S(an)ta Trinità
 M(isse)r Nic(ol)o Pulà[chi]⁸ da questa cità
 M(isse)r Nic(ol)o Griti da questa cità

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ἡ φράση γραμμένη ἀπ' τὸ χέρι τοῦ γραμματέα τῶν Συνδικῶν (βλ. σημ. 1 τοῦ ἐγγρ. 3). Γιά τίς καταγγελίες βλ. ΧΡΥΣΑΣ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Καταγελοδοῦτες στὴ Βενετοκρατούμενη, Κρήτη τὸν 14ο αἰ., Ροδονία, τμὴ στὸν Μ.Ι. Μανούσζακ*, τ. Β', Ρέθυμνο 1994, σσ. 299 κ.έ.
- 2) Τὸ δεξιῖ ἀκρο τοῦ φύλλου εἶναι κατεστραμμένο σέ μερικά σημεία.
- 3) Ὁ Giacomo Foscarini ἦταν Γεν. Προβλεπτῆς στὴν Κρήτη μὲ δικτατορικά δικαιώματα ἀπ' τὸ 1574 ὥς τὸ 1578. Ἡ περίοδος ἐκείνη ἔφερε κάποια ἀνακούφιση στὰ καταπιεσμένα λαϊκά καὶ μεσοαστικά στρώματα. (Βλ. Ν. Δ. ΖΟΥΔΙΑΝΟΥ, *Ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας*, τ. Α' Ἀθῆναι 1960, σσ. 252, 254). Ὁ Contarini πράγματι εἶχε καταδικαστεῖ ἀπὸ τὸν Foscarini. Ἀντίγραφο τῆς καταδικαστικῆς ἀπόφασης σώζεται (Α.Σ.Υ., ὁ.π., φ 35' – 38') ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸ δούκα τῆς Κρήτης Nicolò Donato (ἐξ ὀνόματός του ὑπογράφει ὁ Ἐμμανουὴλ Franco) μὲ ἡμερομηνία 9/4/1583. Ἐνδιαφέρων ὁ τρόπος γνωστοποίησης τῆς καταδικαστικῆς ἀπόφασης, κατὰ τοὺς τότε νόμους: *Adi 28 Luglio 1575 in Rettimo fù publicata la d(ett)a s(enten)tia sopra la colona et luoco solito p(er) s(igno)r Theotorin Custugiani, Gastaldo di Rettimo, essendo molti antanti a suon di tamburi, leggendo io, Nicolò Capsà, coag(ito)re de R(egimen)to* (ὁ.π., φ 37").
- 4) *al tempo de le biave*: in sul far la ricolta, alla messe, al tempo della mietitura (Βλ. G. BOERIO, *Dizionario del Dialecto Veneziano*, Venezia 1856, στή λ. *biava*). Ἐδῶ, νομίζω, ἔχει τὴν ἔννοια: ἀκόμη καὶ στίς περιόδους κακῆς συγκομιδῆς.
- 5) Damoron εἶναι μιὰ ἄλλη γραφή τοῦ ὀνόματος (βλ. καὶ ἐγγρ. 11).
- 6) Ἡ φράση ἔχει διαγραφεῖ γιατί ὁ Χορτάσης ἀποφάσισε νὰ κατονομάσει τοὺς παπάδες καὶ τοὺς γαστῶλδους τῆς Κυριάνας. Τὰ ὀνόματά τους στὸ ἐγγράφο ἔχουν «στριμωχεῖ» κάτω καὶ πλάι ἀπ' τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνυφαντόπουλου. Εἶναι τὰ τέσσερα ὀνόματα πού δημοσιεύονται ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀνυφαντόπουλο.

- 7) Στο φ 2^ο του ίδιου φακέλλου σημειώνεται: *Dimitri Scandalari emoti, Manusso Pissà emoti*. Τό emotis ή emoti τό συνάντησα πλάι καί σέ άλλα όνόματα στήν ίδια busta. Ό άείμνηστος φίλος Ν. Μ. Παναγιωτάκης μου είχε έκφράσει τήν ύπόθεση, μήπως πρόκειται γιά παραφθορά τής λέξης *όμότης*: όρκισμένος, κατά τό *giurrato*. Τή λέξη όμότης σημειώνει ό ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑΣ στό λεξικό του μέ αυτή τήν έννοια (τ. ΙΒ', σ. 320). Ό φίλη καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου επιβεβαιώνει τήν ύπόθεση του Ν.Μ.Παναγιωτάκη γιά τήν προέλευση τής λέξης καί τή δική μου ώς πρός τόν «μικροτίτλο» χωρικών άνώτερης βαθμίδας. Βλ. καί ΧΡΥΣΑΣ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Τρία κυπριακά άφιρωτήρια έγγραφα», Ε.Ι.Ε., Κέντρο Βυζαντινών Έρευνών, *Σύμμεικτα*, τ. 7, σ. 6 (άνατύπου). Γιά άλλον Μανούσο Πηζά άπ' τούς άναφερόμενους βλ. Ι. Ε. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ, ό.π., σσ. 507, 511. Γενικά στά έγγραφα του Καλιτσουνάκη άναφέρονται άρκετά άπό τά λαϊκά πρόσωπα πού άναφέρονται καί στή δική αυτή. (Βλ. καί έγγω, 13).
- 8) Άπό παραδρομή έγραψε *Poula* αντί *Poulachis* = Πουλάκης. Τό πρόσωπο αυτό, όπως καί πολλά άλλα άπό τά άναφερόμενα στό έγγραφο, τό συναντάμε καί σέ άλλα έγγραφα του φακέλλου. Είναι ένας Ρεθύμιος «άστός» πού έχει δεινοπαθήσει κι αυτός άπ' τόν Contarini καί τόν καταγγέλλει.

5. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: ΟΙ ΑΛΙΑΚΕΣ ΧΩΡΙΟ ΝΟΙΚΙΑΣΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΟΝ Ι. Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ό.π., φ 3^ο-4^ο
Ρέθυμνο

1582
Δεκεμβρίου 14

Περίληψη. Μάρτυς Γιώργης Καλλέργης του ποτέ Μαθιοῦ, άπ' τήν Κυριάνα: Πρίν άπό τόν έμπρησμό, ήμουν μιά μέρα στό σπίτι του Contarini, στήν Κυριάνα καί μου είπε πώς ό Ιωάννης Χορτάτσης του έδωσε 100 μίζούρια στάρι [τόκο] γιά τά χρήματα πού του χρωστοῦσε. Λίγες μέρες άργότερα είδα πολλά ζῶα φορτωμένα στάρι πού τά οδηγούσαν άπ' τίς Άλιάκες – χωριό πού ό Ιωάννης είχε νοικιάσει κι άνήκε στόν [Ματθαίο] Καλλέργη – στό σπίτι του Contarini, στήν Κυριάνα.

Die 14 X(m)bris 1582

Giorgi Calergi q(uondam) m(isse)r Mattio, habita al c(asal) Chiriana conteste: dall' incendio¹ inqua, essendo io capitato un giorno in casa di detto Contari(n) al casual Chiriana, cosi ragionando tra noi mi disse: questi villani no(n) m' han(n)o dato niente di formento, et se mancasse m(isse)r Zua(n) Cortazzi che m' hà da dar hora cento m(isur)e di form(en)to p(er) gli denari che mi tienne, non havesse io formento da passar! Poi, passati pochi giorni, hò veduto molti animali carichi di form(en)ti, menati dal c(asal) Agliachies che lui s(ignor) Zuanne ten(n)eva ad affitto de ragio(n) del Calergi, in casa di detto m(isse)r Piero Contarini...

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Εννοεί τόν έμπρησμό του Ρεθύμινου καί τής ύπαίθρου του άπό τόν Ουλούτζ Άλή, πού συνέβη στά τέλη Ιουνίου 1571 (βλ. Ν. Δ. ΖΟΥΔΙΑΝΟΥ, ό.π., σ. 237).

6. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: ΜΝΕΙΑ ΒΙΛΛΑΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΣΤΙΣ ΑΛΙΑΚΕΣ

A.S.V., ὁ.π., φ4^v – 5^r
Ρέθυμνο

1582
Δεκεμβρίου 15

Περίληψη. Μάρτυς Τζώρτζης Θεριανός τοῦ ποτέ Μιχάλη ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο: Ρώτησα κάποτε τὸ μακαρίτη Γιάννη Συρόπουλο, τὸν ἐπονομαζόμενο Vin, πού ἦταν ὑπηρέτης τοῦ Ἰωάννη Χορτάτση, τί κάνει ὁ ἀφέντης του στή βίλλα κι αὐτός μοῦ εἶπε πῶς παρέδιδαν στάρι στὸν Piero Contarini, τόσο γιὰ κάποιο χρέος τοῦ ἀφέντη του στὸν Contarini.

Die 15 X(m)bris 1582

m(isse)r Zorzi Theriano q(uondam) m(isse)r Michel, da questa città [Rettimo], testi(imoni): già alquanto tempo ragiona(n)do io con uno Gianni Sirop(u)lo detto Vin, il qual fu morto, gli dissi, p(er)che era fante del q(uondam) m(isse)r Zua(n) Cortaci, che faceva il suo padrone nella villa¹, et lui mi rispose, che consegnavano alquanto form(en)to a m(isse)r Piero Contarini p(er) utile di certi denari che'l suo padrone havea tolto ad imprestido dal detto Contarini ...

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Τὸ ὅτι ἡ βίλλα (= ἀρχοντική κατοικία ὑπαίθρου) τοῦ Χορτάτση ἦταν στὶς Ἀλιάκες, ἀναφέρεται καὶ στὴν ἴδια κατάρθεση (φ5^r) καὶ σὲ ἄλλες πού δημοσιεύουμε.

7. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: ΜΕΣΗ, ΚΥΡΙΑΝΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΧΩΡΙΑ ΝΟΙΚΙΑΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ὁ.π., φ 5^{r-v}
Ρέθυμνο

1582
Δεκεμβρίου 17

Περίληψη. Μάρτυρας παπα-Γιάννης Λαρδέας, [νοτάριος], τοῦ Μιχελῆ ἀπ' τὸ χωριὸ Πηγὴ: Σύχναζα στὸ σπίτι τοῦ Ἰωάννη Χορτάτση κι ὅταν κάποτε τὸν ρώτησα γιατί δίνει στάρι στὸν Contarini, μοῦ εἶπε πῶς εἶχε δανειστεῖ ἀπ' αὐτόν 4.000 ὑπέρυτρα καὶ γιὰ τόκο τοῦ ἔδινε κάθε χρόνο 100 μίζουρία στάρι «ξέχειλα». Ὁ Ι. Χορτάτσης πέθανε τὸ 1576 ἢ 1577. Ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶδα, διάφορες χρονιές, ὑποταχτικούς τοῦ Contarini νὰ παίρνουν στάρι ἀπ' τίς Ἀλιάκες, τὴ Μέση, τὴν Κυριάνα καὶ ἀπὸ ἄλλα χωριά τῆς ιδιοκτησίας [Ματθαίου] Καλλέργη πού ὁ Χορτάτσης εἶχε νοικιάσει.

Die 17 X(m)bris 1582

Papà Gianni Lardea [notaro]¹ de Micheli(n) dal c(asal) Pigi, testi(imoni): Io praticava spesso in casa del q(uondam) m(isse)r Zuanne Cortaci, et venendo à ragionamento, mi disse havendolo io addimandato p(er) che cagione dava il form(en)to al Contarini, che s'havea fatto imp(re)stare dal Contarini p(re)detto quattro mille p(er)piri, et p(er) usura

gli dava ogn' an(n)o cento m(isur)e di form(en)to colme². Onde meraviglia(n)domi io, giurava il Cortazzi, ch'era vero p(er) l' onnipotente Iddio, et tanto maggiorm(en)te si duoleva p(er)che pagava questo form(en)to a m(isur)e colme. – Int(errogat)o³ quando morisse detto Chortazzi, r(ispo)se – l'anno del 76 over 77 se ben mi raccordo⁴ – Int(errogat)o se hà veduto lui queste cento m(isur)e di form(en)to quando il Cortazzi le dava, r(ispo)se – sig(n)o r si, l'hò veduto, diversi anni, che gli el' hà dato, mandando ogn' anno il Contarini suoi somieri à levando dal c(asal) Agliachies, Messi, Chiriana et altri casali che detto Cortazzi teneva ad affitto di ragione del Calergi ...

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Τό ὅτι ἦταν νοτάριος ἀναφέρεται στό ἴδιο ἔγγραφο (φ 5^v): *uno instrum(en)to stipulato negli atti di me, come notaro che sono*. (Βλ. καί ἔγγρ. 1, ἐδῶ, καθὼς καί τή σημείωση 1 τοῦ ἔγγρ. 1).
- 2) *measure colme* μισούρια «ἔχειλα», σέ ἀντιδιαστολή ἀπό τίς *measure rase*: μισούρια «κοφτά» (δηλ. μέχρι τό χέλος τοῦ δοχείου, μέ τό ὅποιο τά μετροῦσαν).
- 3) Ἐδῶ, καί στά ἄλλα ἔγγραφα, ἔβαλα ἀνάμεσα σέ παῦλες τίς ἐρωτήσεις πού ὑπέβαλλαν οἱ Σύνδικοι κατὰ τήν ἀνάκριση καί τίς σημειώσεις τοῦ γραμματέα (interrogato, rispose) γιά νά διευκολύνω τόν ἀναγνώστη.
- 4) Πράγματι, ὁ Ἰωάννης Χορτάτσης πέθανε ἀνάμεσα στόν Ἰούλιο καί τόν Νοέμβριο τοῦ 1576 (βλ. Σ.Α.Ε.. '70, σ. 196. Τώρα πιά οἱ τότε μικρές ἀμφιβολίες γιά τήν ταύτιση τῶν δύο προσώπων μέ τό ὄνομα Ἰωάννης Χορτάτσης δέν ὑφίστανται. Βλ. καί τό ἔγγρ. 9).

8. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ ΔΑΝΕΙΣΤΗΚΕ ΓΙΑ ΝΑ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙ ΧΩΡΙΚΟΥΣ

A.S.V., ὁ.π, φ 7^v
Ρέθυμνο

1582
Δεκεμβρίου 23

Περίληψη. Μάρτυς ὁ ἐξοχ. Nicolò Gritti τοῦ ποτέ Francesco, δικηγόρος: Γνωρίζω, ἀπ' ὅσα μοῦ εἶπε ὁ ποτέ Ἰωάννης Χορτάτσης, πῶς αὐτός εἶχε δανειστεῖ ἀπ' τόν Contarini ἕνα ποσό, τοῦ ὁποίου τό ὕψος δέν ξέρω, καί γιά τόκο ἔδινε κάθε χρόνο στό δανειστή του 100 μισούρια στάρι. Ὁ Ι. Χορτάτσης δανείστηκε χρήματα τή χρονιά πού νοίκιασε τά χωριά τοῦ Καλλέργη, γιά νά ἐνισχύσει οἰκονομικά τούς χωρικούς ἢ γιά ἄλλες ὑποχρεώσεις του. Ἡ συζήτηση ἔλαβε χώρα στίς Ἀλιάκες, μετά τόν ἐμπρησμό.

Die 23 X(m)bris 1582

L'ecc(elle)nte m(isse)r Nic(ol)o Gritti¹, Avvocato, fo de m(isse)r Franc(esc)o test(imoni)o: Io sò p(er) quel che mi disse il q(uondam) m(isse)r Zuan Chortazzi, che havea tolto dal p(re)detto Contarini una sum(m)a di denari, che no(n) sò il num(er)o, il p(re)detto Chortazi, et p(er) usura gli dava ogn' anno cento m(isur)e di formento. Quali denari, mi disse esso q(uondam) Chortaci, haver tolli l' anno che tolse li casali del Calergi ad affitto² p(er) dar soventio(n) agli contadini³ e pur far altri suoi negotii – Int(errogat)o, in che luogo gli hà detto il Cortaci queste parole et quando, ris(po)se – me l'hà detto nel casal Agliachies et fù dopo l'Incendio⁴ ...

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) 'Ο Nicolò Gritti τοῦ ποτέ Francesco εἶναι «εὐγενὴς Κρητικὸς», σύμφωνα μὲ τοὺς πίνακες τοῦ Καστροφύλακα (Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή*, ὁ.π., σ. 45).
- 2) Ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται (βλ. ἔγγρ. 9). 'Ο Ι. Χορτάτης νοίκιασε τὶς περιοχὲς Καλλέργη τὸ 1568.
- 3) Τὴν πληροφορία γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν χωρικῶν τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Contarini (βλ. ἔγγρ. 18). Γιὰ τὴ χρηματικὴ «ἐνίσχυση» τῶν καλλιερηγῶν, «μεταχείριση» (ἢ «auxilium»), βλ. Χαράλαμπος ΓΑΣΠΑΡΗ, *Ἡ γῆ καὶ οἱ ἀγρότες στὴ μεσαιωνικὴ Κρήτη, 13ος – 14ος αἰ.*, Ε.Ι.Ε., Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα 1997, σσ. 153, 162, 164, 165.
- 4) Βλ. σημ. 1 τοῦ ἔγγρ. 5.

9. ΠΡΟΣΦΥΓΗ-ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΣΥΝΔΙΚΩΝ, ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΤΟΚΟΓΛΥΦΟΥ PIERO CONTARINI

Πρωτότυπο. Α.Σ.Υ., ὁ.π., φ 10^ε.

1582 m.V. [=1583]

Κείμενο καὶ γραφὴ

Ἰανουαρίου 1

Γεωργίου Χορτάτση

Ρέθυμνο

Ἔχει δημοσιευθεῖ στό Σ.Α.Ε. '96.

Περίληψη. Ὁ Γεώργιος Χορτάτσης παρουσιάζει στό δικαστήριον τῶν Συνδίκων προσφυγὴ-καταγγελία κατὰ τοῦ Piero Contarini, ζητώντας νά ἀκυρωθεῖ τὸ συμβόλαιο πού εἶχε συνάψει μαζί του τὴν 18/11/1577, ἐπειδὴ ἐκεῖνο ἦταν δόλιο καὶ ἐνάντιον στίς διαταγὲς τοῦ Γενικοῦ [Προβλεπτή] Foscarini τῆς 15/9/1576. Προσκομίζει δύο ἰδιωτικά χρεωστικά ὁμόλογα, γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ πατέρα του, τὸ πρῶτο τῆς 2/11/1566 (δάνειο 1.000 ὑπερπ. ἀπὸ τὸν Contarini) καὶ τὸ δεύτερο τῆς 28/4/1576 (δάνειο 2.862 ὑπερπ. ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο) καὶ ζητᾷ νά ἐλεγχθοῦν οἱ παράνομοι τόκοι τῶν δανείων πού ἀναφέρονται σ' αὐτὰ. Τὸ δεύτερο ποσὸ ὁ Ἰωάννης τὸ εἶχε δανειστεῖ τὸ 1568, ἔτος πού νοίκιασε κτήματα καὶ χωριά τῆς περιοχῆς Ματθαίου Καλλέργη. Γι' αὐτὸ τὸ δεύτερο χρέος, πού συνολικά ἀνερχόταν σὲ 3.000 ὑπέρπυρα, ὁ Contarini ἔπαιρνε κάθε χρόνο 75 μίζουρια στάρι γιὰ τόκο καὶ γιὰ τὸ πρῶτο χρέος τῶν 1.000 ὑπερπύρων ἔπαιρνε τόκο ἄλλα 25 μίζουρια στάρι τὸ χρόνο, δηλαδὴ συνολικά ἔπαιρνε ἐτήσιο τόκο 100 μίζουρια στάρι. Ἡ καταβολὴ αὐτῶν τῶν τόκων σταμάτησε τὸ 1576, ὅταν πέθανε ὁ Ἰωάννης Χορτάτσης. Μὲ τὴν προσφυγὴ του ὁ Γεώργιος Χορτάτσης ζητᾷ [καταδίκη τοῦ Contarini καὶ] ἀποζημίωση, ὑπενθυμίζοντας ὅτι «εἶναι ἀντίθετο πρὸς τοὺς θεικοὺς καὶ ἀνθρώπινους νόμους» ὁ δανειστής τῆς οἰκογενείας του νά ἔχει πάρει περίπου 30% ἐτήσιο τόκο, γεγονός πού τὴν ὀδήγησε στὴν οἰκονομικὴ καταστροφή. Ἀναφέρει, τέλος, ὅτι, ὅταν ὁ ἔσοχ. δικηγόρος του ἀνέπτυξε προφορικῶς στοὺς Συνδίκους τὰ προβλήματα τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, ἐκεῖνοι τὸν παρότρυναν νά προσωθηθεῖ τὸ θέμα ποινικῶς. Ἔτσι τώρα οἱ Σύндικοι, [γιὰ νά ἐλέγξουν τοὺς παράνομους τόκους], παρακαλοῦνται νά ἐξετάσουν τοὺς παρακάτω μάρτυρες καὶ νά λάβουν ἐπίσης ὑπ' ὄψη τους τὶς καταθέσεις τῶν μαρτύρων τῆς ἄλλης ποινικῆς δίκης

ἐναντίον τοῦ Contarini, πού βρίζεται ἐν ἐξελίξει. [Τῆς δίκης πού κινήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ – γνωστὴ μας – ἀνώνυμη καταγγελία.] Προτεινόμενοι μάρτυρες: Μανόλης Ἀνυφαντόπουλος, ἐπονομαζόμενος Ἀξιώκος, ἀπ' τὴν Κυριάνα, Ἰωάννης Ποθητός, Μανόλης Κουτρούλοπουλος καὶ Γιάννης Κατσαράς ἀπὸ τὴ Λούτρα, Μάρκος Κουτράλης ἀπὸ τὴ Μέση, Μιχαὴλ Πάντιμος τοῦ παπα-Σταμάτη ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο, πού τώρα κατοικεῖ στὸν Χάνδακα, στὸ σπίτι τοῦ εὐγ. Nicolò Pasqualigo, Γιώργης Μπροχεράρης, ἐπονομαζόμενος Λάριος, ἀπὸ τὴ Λούτρα.

P(rese)ntata die p(ri)mo Jan(uar)ii
1582 p(er) m(isse)r Zorzi Cortaci¹

Ill(ustrissi)mi et Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri Sindici²,

Havendo io Zorzi Chortaci q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e, humiliss(im)o servitor di V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me, fatto citar³ dina(n)to al suo santiss(im)o⁴ tribunal m(isse)r Piero Contarini per revocar et tagliar un instr(ument)o stipulato frà detto m(isse)r Piero et me sotto li 18 Novemb(r)e 1577⁵ come fraudolente et privo di ogni Christiano procedere et dedireto contra l' ordine del ecc(ellentissi)mo S(igno)r G(enera)l Foscarini, pubblicato sotto li 15 Sett(embr)e 1576⁶, in materia d(e)lli instr(ument)i ch(e) non vi sono in quelli sottoscritti i cond(itio)ni d(e)lli debbitori, p(er)ch(ie) tagliato et rivotato ch(e) saria stato detto inst(rument)o, voleva trattar sop(r)a duoi suoi scritti di mano del q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e, mio padre, l' uno fatto sotto di 2 Novemb(r)e 1566 de i(perperi) mille et l' altro sotto di 28 aprile 1576 d(e) i(perperi) duo mille ottocento sessanta doi⁷ et chieder la prova che se bene l' ult(im)o scritto fò l' anno preditto del 76 per resto di ogni altra cosa ch(e) havea di fare con detto mio padre et come in quello non di meno il debito fuò fino dal anno 1568 ch(e) fù il principio di una n(ost)ra affittatione, raggion del q(uondam) cl(arissi)mo m(isse)r Matteo Calergi; et p(er) utile conseguiva ogni anno continuamente for(men)to m(isure) settanta cinq(ue), p(er)ch(e) il debito fò in tutto i(perperi) tre mille, oltra li altri i(perperi) mille contenuti nel p(ri)m)o scritto, delli quali parimente conseguiva for(men)to altre m(isure) vinticinq(ue) ogni an(n)o, ch(e) fan(n)o in tutto m(isure) cento; et questo finiva al anno 1576 ch(e) il p(redet)to mio padre passò da questa vita. Et di quello voleva dimandar refattione, non essendo iusto ne honesto ch(e) egli havesse conseguito tanto utile a grave preiud(izi)o et total estermínio di casa n(ost)ra, p(er)ch(e) veniva à tuor trenta et piu per cento, corendo il for(men)to al' hora il piu delle volte i(perperi) dieci et piu la m(isura), cosa c(h)' è molto contraria alla intentione di Sua Serenità et dalle leggi divine et humane prohibita et vietata. Onde havendo le V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me sentito oretenus⁸ dal mio ecc(ellen)te avvocato⁹ questi n(ost)ri gravami si hanno lassato intender voler veder criminalmente questo negotio. Però a fine ch(e) esse si possano informar della verità et scoprir chiaramente questa enorme lesione et usura ingordiss(im)a, si degnarano far esaminar li sottos(crit)ti testimonii et haver parimente riguardo alli altri, ch(e) sono esaminati nel processo¹⁰ formato contra il sud(et)to m(isse)r Piero, p(er)ch(e) come cosa palese et notiss(im)a a tutti facilmente la debbe haver diposta ogni uno. Et conosciuta ch(e) sarà questa verità dalle V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me le suplicamo Jenibus flexis noi poveri orfaneli figlioli d(el) detto Chortaci ch(e), per mezo d(e)lla v(ost)ra santiss(im)a Justitia, si

possiamo ristorar di questi danni et roine ch(e) habbiamo patito, havendogli atribuito doi volte piu utile di quello ch(e) fuò il suo cavedal. Et alla bo(n)na gra(tia) di V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me humilmente si raccomandamo.

Testimonii:

Manoli Anifandop(u)ll(o)¹¹, detto Axice, dal c(asa)l Chiriana

Jo(anni) Pothitò dal c(asa)l Lutra

M(anoli) Cutrulop(u)ll(o) dal detto casal

Janni Cazzarà¹² dal detto casal

Marco Cutrali¹³ dal c(asa)l Messi

m(isse)r Michiel Pandimo¹⁴ de papa s(igno)r Stamati da questa città di Rett(im)o, ma al p(rese)nte habbita in Candia, in casa d(e)l mag(nifi)co m(isse)r Nic(ol)o Pascualigo

Giorgi Brogherari, detto Lario, dal c(asa)l Lutra¹⁵

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Φράση γραμμένη από τόν γραμματέα της δίκης (βλ. και σημ. 1 του έγγρ. 3).
- 2) Η προσφυγή (άγωγή και μήνυση) αυτή του Γ. Χορτάτση στά έγγραφα του φακέλου της δίκης χαρακτηρίζεται *querella* (έγγρ. 18) ή *querimonia* (έγγρ. 12).
- 3) *Havendo...fatto citar*: μηνύοντας
- 4) *santissimo*. Συνηθισμένο επίθετο για δικαστήρια της έποχής. Νοείται προφανώς ότι ή δικαιοσύνη άπονέμεται με «θεία έγκριση».
- 5) Τό συμβόλαιο αυτό τό δημοσιεύουμε (βλ. έγγρ. 3).
- 6) Μαζί με την προσφυγή του αυτή και τό αντίγραφο του συμβολαίου της 18/11/1577 ό Χορτάτσης παρουνσίασε στους Συνδίκους και αντίγραφο της διαταγής του Foscarini γραμμένο από τό χέρι του (Α.Σ.Υ., ό.π., φ 11^{rv}).
- 7) Και τά δύο αυτά «σκριτά» του Ι. Χορτάτση, πού κατέθεσε στο δικαστήριο ό Γεώργιος, χάθηκαν. Ήταν ασφαλώς «λυτά». Άνάλογα «λυτά» έγγραφα του Νικ. Πουλάνη σώθηκαν άνάμεσα στα φ 20 και 21 του ίδιου φακέλλου.
- 8) *oretenus*: λόγος, προφορικώς. (βλ. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis, conditum* C. DU FRESNE D. DU CANGE, έκδ. Niort 1886 (τ. 6, στή λέξη).
- 9) Για τόν *eccellente avvocato* του πού δέν κατονομάζεται βλ. τό Κεφάλαιο 4 του μελετήματος αυτού.
- 10) Έννοεί τή δίκη έναντίον του Contarini γιά τοκογλυφία, πού ξεκίνησε μετά την άνώνημη καταγγελία (βλ. έγγρ. 4) του ίδιου του Γ. Χορτάτση.
- 11) Ό Άνυφαντόπουλος ήταν «κουράτορας» (έπιστάτης και εκπρόσωπος) του Ίωάννη Χορτάτση στην Κυριάνα (βλ. έγγρ. 12 και 16). Για τόν όρο βλ. Χαρ. ΓΑΣΠΑΡΗ, *Η γη και οί άγρότες*, ό.π., σσ. 56-57.
- 12) Ό *Κατσαράς* αυτός (*Κατζαράς* με την τότε ορθογραφία) μάς φέρνει στο νοú τόν *Κατζάραπο* και τόν *Κατζουμπο* άπ' την όμώνυμη κωμωδία του Χορτάτση.
- 13) Πιθανότερο θά ήταν Κουτρούλης, στο ίταλογραμμένο έγγρ. όμως τό δεύτερο φωνήεν μοιάζει πολύ περισσότερο με α παρά με υ. Έξάλλου σέ έγγραφο πού δημοσιεύτηκε από τόν Ι. Ε. Καλιτσουνάκη, ό. π., σ. 488, αναφέρεται ό ίδιος Κουτράλης.
- 14) Για τό Μιχάλη Πάντημο δές έγγρ. 2 και ίδιος 16.
- 15) Τό όνομα φαίνεται νά προστέθηκε αργότερα. Η γραφή είναι άπ'τό ίδιο χέρι, αλλά τά γράμματα είναι μεγαλύτερα. Ό Μποχεράρης ή Προχεράρης (βλ. και έγγρ. 17) ήταν

«γονικάρως» (δηλ. ἀγρότης, στόν ὁποῖο ἡ γῆ εἶχε παραχωρηθεῖ «αἰωνίως» πρὸς ἐξμετάλλευση ἐναντί ἐτήσιας εἰσφορᾶς, βλ. ΧΑΡ. ΓΑΣΠΑΡΗ, ὁ.π., σ. 42) τοῦ Ἰωάννη Χορτάτση στή Λούτρα (βλ. ἐγγρ. 17). Lario: Λάριος (Ἰλαρίων).

10. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: ΠΑΛΙΕΣ ΑΠΑΤΕΣ ΤΟΥ CONTARINI

A.S.V., ὁ.π., φ 13^{r-v}
Ρέθυμνο

1583
Ἰανουαρίου 2

Περίληψη. Μάρτυρας Γιάννης Βλαστός, ὁ γέρος, τοῦ ποτέ Μανόλη ἀπό τό χωριό Ἄγ. Δημήτρης: Ἦμουν στά ἀμπέλια τοῦ Contarini καὶ αὐτός μέ ρώτησε ἂν ἤξερα ποῦ εἶναι ὁ [Ἰωάννης] Χορτάτσης, γιατί τοῦ χρωστοῦσε 4.000 ὑπέρπυρα. Ὅταν εἶχε ἔρθει ὁ Foscarini, ἀποζημίωσε πολλοὺς ἀπὸ ἐκείνους πού εἶχαν ἀδικηθεῖ ἀπ' τόν τοκογλύφο Contarini στό παρελθόν.

Die 2 Jan(ar)ii 1582 [=1583]

Gianni Vlastò, il vecchio, q(uondam) Manoli, dal c(asal) S(anto) Demetrio test(imoni)o: Io ero nelle vigne di detto Contarini et mi dimande una volta s'io sapeva dove fosse il Cortazzi, p(er)che gli era debitor di quattro mille p(er)piri – Dicens¹ – Avanti la venuta dell' ecc(ellentissi)mo G(e)n(er)al Foscarini questo m(isse)r Piero faceva usure inusitate et horrende, et quando venne l' ecc(ellentissi)mo Foscarini gli fece restituir robba à molte p(er)sone che hà trovato esser inganati.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Καὶ ἐδῶ καὶ σέ ἄλλα ἔγγραφα τό Dicens εἶναι σημείωση τοῦ γραμματέα τῆς κατάθεσης, γι' αὐτό τό θέτουμε σέ παῦλες. Ἔχει τήν ἔννοια: συμπληρώνοντας. Κάποτε ὑπάρχει καὶ τό: subdens, μέ τήν ἴδια ἔννοια.

11. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ὁ.π., φ 13^v – 14^r
Ρέθυμνο

1583
Ἰανουαρίου 2

Περίληψη. Μάρτυς Andrea Damoron τοῦ ποτέ Marco ἀπό τόν Ἄγ. Δημήτριο: [Ὁ Contarini] εἶχε δανείσει χρήματα στόν Ἰωάννη Χορτάτση καί ἐπαιρνε μεγάλη ποσότητα σταριοῦ γιά τόκο. Τό γεγονός δέν ἀποκαλύφθηκε στά χρόνια τοῦ Foscarini, γιατί ὁ Χορτάτσης εἶχε οἰκονομικές ἀνάγκες καὶ ἦταν καλοκάγαθος ἄνθρωπος ἔτσι δέν τόν κατήγγειλε.

Die 2 Jan(ar)ii 1582 [=1583]

S(ignor) And(re)a Damoro(n) q(uondam) Marco, habità al c(asal) S(anto) Demetrio test(imoni)o: et sò che havea anco dato alquanti denari al q(uondam) m(isse)r Zuanne

Chortazzi, tolendo form(en)to una quantita p(er) usura. Ma questo no(n) fu scop(er)to al tempo dell' ecc(ellentissi)mo Foscari, p(er)che il Chortaci era bisognoso et huomo da bene, che no(n) hà voluto dar querele¹.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) 'Ο Contarini τώρα (βλ. ἔγγρ. 19) ἐκμεταλλεύεται τὸ ὅτι ἀπὸ εὐγένεια ὁ Ι. Χορτάτης δὲν τὸν κατήγγειλε καὶ ἀναφέρει ὅτι δῆθεν τοῦ ἦταν εὐγνώμων σ' ὅλη του τὴ ζωή.

12. ΚΑΤΑΘΕΤΕΙ Ο «ΚΟΥΡΑΤΟΡΑΣ» ΤΟΥ Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ὁ.π., φ 14^{r-v}
Πέθυμνο

1583
Ἰανουαρίου 3

Περίληψη. Μάρτυς Μανόλης Ἀνυφαντόπουλος, ἐπονομαζόμενος Ἀξικός, τοῦ ποτὲ Γιώργη, ἀπὸ τὴν Κυριάνα, ἀναφερθεὶς στὴν προσφυγὴ τοῦ Γ. Χορτάτη: Ἦμουν γιὰ ἀρκετὰ χρόνια «κουράτορας» τοῦ Ι. Χορτάτη, ὅταν εἶχε νοικιάσει περιοχὲς Καλλέοργη καὶ ἔδινα στάρι, πενήντα μιζούρια κάθε φορὰ στὸν Contarini. Ὁ Ι. Χορτάτης μοῦ εἶπε πὼς τὸ στάρι τοῦ τὸ ἔδινε γιὰ τόκο κάποιου ποσοῦ πού εἶχε δανειστεῖ ἀπ' αὐτόν. Τὸ στάρι παραλάμβαναν ἄνθρωποι τοῦ Contarini καὶ μιά-δύο φορές εἶχε ἔρθει κι ὁ γιός του, ὁ Giacomo. Ὁ Χορτάτης ἀποθήκευε τὸ στάρι του στὰ χωριά Ἀλιάκες, Μέση, Κυριάνα καὶ στὴν Κυριάνα ἤμουν ἐγὼ «κουράτορας». Στὰ ἄλλα χωριά ἀνάλογες εὐθύνες ἀναλάμβανε ὁ γραμματικὸς του Μιχάλης Πάντιμος. Τὸν Ἀπρίλη μιάς χρονιάς ὁ Ι. Χορτάτης, ἔχοντας ἀνάγκη σταριοῦ, μ' ἔστειλε νὰ ζητήσω ἀπ' τὸν Contarini. Θὰ τοῦ πλήρωνε διπλό κάθε μιζούρι πού θὰ τοῦδινε. ὁ Contarini ὅμως δὲν εἶχε νὰ δώσει. Ἐγὼ ἔδινα, ἐκ μέρους τοῦ Ι. Χορτάτη, ἐβδομήντα μιζούρια στάρι κάθε χρόνο, κι ὁ Χορτάτης τοῦ ἔδινε κι ἄλλο ἀπ' τίς ἀποθήκες του στὶς Ἀλιάκες.

Die 3 Jan(ar)ii 1582 [=1583]

Manoli Anifandop(u)lo, detto Axicò, q(uondam) Giorgi, dal c(asal) Chiriana, test(i-
moni)o n(omi)nato nella querimonia di m(isse)r Zorzi Chortaci: Sop(ra) ciò io vi sò dire,
p(er) esser stato io alquanti anni curatora di detto q(uondam) m(isse)r Zuanne Chortaci,
quando teneva l' affittatione del Calerghi, che lui m(isse)r Zuanne mi dava ordine di dar
form(en)to à questo, et à quell' altro, et tra gli altri mi ordenava che dovessi dare al
p(re)detto¹ m(isse)r Piero Contarin, in più anni et ogn' anno in più di una volta, da
cinquanta m(isur)e di formento inco(ntorno) et così, io glielo dava. Et mi raccordo haver
molte volte addimandato detto q(uondam) m(isse)r Zuanne, p(er) che causa dava questo
formento ogn' anno al Contarini, et lui mi rispondeve che glielo dava p(er) utile di certi
denari che gli havea imp(re)stato quando tolse gli casali ad affitto.....- Int(errogat)o chi
receveva quel form(en)to p(er) conto del Contarini, r(i-spo)se- Credo che mandava suoi
huo(min)i et venne anco m(isse)r Giacomo suo figliuolo² una e due volte - Int(errogat)o
in che casal teneva tutti i suoi form(en)ti detto q(uondam) m(isse)r Zuanne, r(ispo)se - Al
casal Agliachies, Messi, et Chiriana, et al casal Chiriana io era curatora³ - Int(errogat)o se
havea altri curatori negli altri casali, r(ispo)se - Sig(no)r no(n), p(er)che atte(n)deva uno

Micheli(n) Pandimo p(er) scriva(n) di detto q(uondam) m(isse)r Zuanne – Dicens – Io mi ricordo che un anno havendo bisogno detto q(uondam) m(isse)r Zuanne Cortazzi di form(en)to, mi mandò à p(re)gar detto m(isse)r Piero, se gli volesse servir qualche diece m(isur)e, ch' era tenpo di Aprile, et glielo pagará a ragio(n) di due m(isur)e a ciascuno. Et il Contarini mi rispose che p(er) esser il capo dell' anno⁴ no(n) havea altrim(en)te – Int(errogat)o quanto formento dava lui test(imoni)o all' anno al p(re)detto Contarini p(er) conto di esso Cortazzi, r(ispo)se – Più di settanta m(isur)e ogn' anno⁵, et gli dava anco detto q(uondam) m(isse)r Zua(n)e dalla sua casa che habitava al c(asal) Agliachies⁶.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) 'Ο γραμματέας είχε γράψει *magnifico* και τό διέγραψε, γιατί τοῦ φάνηκε βέβαια ἀταίριαστο.
- 2) 'Ο Contarini είχε κι άλλα παιδιά (βλ. ἔγγρα. 14). 'Ο Καστροφύλακας (βλ. Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή*, ὁ.π., σ. 43) ἀναφέρει, (ἐκτός ἀπ' τόν Giacomo), τόν Andrea καί τόν Geronimo. "Ενας γιός του τώρα (1583) ἔχει πεθάνει καί καπιλευεται τή μνήμη του, γιά νά προκαλέσει συμπόνια (βλ. Α.Σ.Υ., ὁ.π., φ 30^α). "Εναν εὐγενή Giacomo Contarini q. Piero συνάντησα καί ἄλλου (Α.Σ.Υ., *Avogaria di Comun*, Β. 4651, φ 12^α κ.ά., Ρέθυμνο, Μάρτιος 1600). Πιθανότατα εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο μ' αὐτό πού ἀναφέρεται ἐδῶ.
- 3) κουράτορας: οἰκονόμος, ἐπιστάτης. Βλ. ἔγγρα. 9, σημ. 11.
- 4) 'Ο Μάρτιος ἦταν ἡ ἀρχή τοῦ βενετικοῦ ἔτους.
- 5) Παραπάνω (βλ. τήν ἀρχή τοῦ ἐγγράφου) λέει πώς ἔδινε περισσότερο ἀπό μιά φορά τό χρόνο ἀπό 50 μίζούρια στάρι.
- 6) "Οτι ὁ Ἰωάννης είχε σιταποθήκη (*granaro*) στίς Ἀλιάκες ἀναφέρεται καί στά ἔγγρα. 15 καί 17.

13. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: ΕΡΓΙΝΑ Η ΜΗΤΕΡΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Α.Σ.Υ., ὁ.π., φ 15^α

Ρέθυμνο

1583

Ἰανουαρίου 3

Περίληψη. Μάρτυς παπα-Μανόλης Πηζᾶς τοῦ ποτέ παπα-Μαθιοῦ ἀπ' τήν Κυριάνα: "Ἐχω ἀκούσει γιά τό χρέος τοῦ Ἰωάννη Χορτάτση στόν Contarini καί γιά τοὺς τόκους πού κατέβαλλε σέ στάρι. Μιά μέρα, πρίν ἔξι χρόνια, ἔφτασα-στίς Ἀλιάκες, στό σπίτι τοῦ Ἰωάννη Χορτάτση, τήν ὥρα πού ἔφευγε γιά τόν Χάνδακα καί τόν ἄκουσα νά λέει στί σύζυγό του Ἐργίνα πώς, ἂν στείλει ὁ Contarini νά ζητήσει στάρι, νά τοῦ τό δώσει.

Die 3 Jan(ar)ii 1582 [=1583]

Papà Manoli Pisà q(uondam) p(a)pa Mattiò¹ dal c(asal) Chiriana test(imoni)o: et hò anco inteso che il q(uondam) m(isse)r Zuanne Chortazzi havea tolto dal p(re)detto m(isse)r Piero Contarini denari ad imp(re)stido et p(er) utele gli dava una quantità di form(en)to... Un giorno, già sei anni², io capitai al c(asal) Agliachies in casa di detto m(isse)r Zuanne

Chortazzi, mentre lui se ne partiva di andar in Candia, et gli hò inteso dire a mad(on)a Ergina, sua moglie, che se mandarà il sig(no)r Contarini di tuor il form(en)to, ella glielo dovesse dare. Et dopo partito lui, anch' io andai affar i fatti miei.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) 'Ο παπα-Μανόλης Πηζᾶς τοῦ ποτέ παπα-Ματθαίου ἀναφέρεται σέ ἔγγραφο τοῦ 1565 (βλ. ΣΑ.Ε. 70, σσ. 218-220, καί ἐδῶ ἔγγραφο 4).
- 2) Γιά τόν Πηζᾶ τό ἔτος τώρα εἶναι 1582 (βενετ. ἔτος)· πρὶν 6 χρόνια ἦταν τό 1576. Τό περιστατικό λοιπόν πού ἀφηγεῖται συνέβη λίγους μῆνες – ἢ καί ἐβδομάδες – πρὶν ἀπ' τό θάνατο τοῦ Ἰωάννη.

14. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: Η «ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΟΦΕΙΛΗΣ» ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ὁ.π., φ 15^v – 16^r
Ρέθυμνο

1583
Ἰανουαρίου 3

Περίληψη. Μάρτυς Μανοῦσος Πηζᾶς τοῦ ποτέ Γιώργη, ἀπ' τήν Κυριάνα: 'Ο Contarini μ' ἔστειλε νά παίρνω στάρι ἀπ' τό μετόχι τοῦ Χορτάτση καί κουριά ἀπ' τό χωριό Λούτρα, πού μοῦ τά ἔδινε – ἐκ μέρους τοῦ Χορτάτση – ὁ παπα-Μαθίος Δουγάνης, ὁ ἐπνομαζόμενος Ἀποστόλης. Τή χρονιά πού πέθανε ὁ Χορτάτσης βρέθηκα στό σπίτι τοῦ Contarini καί μοῦ ἔδειξε δυό μεγάλα κομμάτια ξύλο, ὅπου εἶχε χαράξει μέ μαχαίρι τό χρέος – 4.000 ὑπέρπυρα – πού τοῦ ὀφείλε ὁ Χορτάτσης. Τό ποσό αὐτό τοῦ τό εἶχε δανείσει, ὅταν ὁ τελευταῖος νοίκιασε τά χωριά τοῦ Καλλέργη. Στή συζήτηση ἦταν παρών κι ὁ μακαρίτης Γεωργιάς Καφάτος.

Die 3 Jan(ar)iii 1582 [=1583]

Manuso Pisà q(uondam) Giorgi dal c(asal) Chiriana test(imoni)o: et mi mandò¹ veram(en)te esso m(isse)r Piero et tolsi form(en)to dal metochio² di detto Cortazzi et fava dal casal Lutra da p(a)pa Matio Dougani, detto Apostoli, qual fava lui p(a)pa mi diede p(er) conto del Cortazzi ... L' anno che morisse il Chortazzi capitai io in casa di detto m(isse)r Piero Contarini et raggionando della morte del Cortazzi, trasse fuori esso m(isse)r Piero due pezzi di legni grandi, segnati con il cortello et disse: guardate dove hò io scritto quattro mille p(er)piri che mi dovea dare il q(uondam) m(isse)r Zua(n) Chortazzi dall' anno che tolse ad affitto gli casali del Calerghi et se io come lui fosse morto, I miei figliuoli non sap(r)ebbero à trovar questo debito sop(r)a questi legni, et sariano p(er)si I denari. Et io gli dissi che havea fatto men che bene di tener tanti denari sop(r)a I legni – Int(errogat)o chi erano p(re)senti quando il Contarini disse queste parole, r(ispo)se – V' era uno q(uondam) Giorgilà Caffatto et con lui et con mè hà detto queste parole.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Κι ἀπό ἐδῶ κι ἀπό ἄλλα σημεῖα τῆς κατάθεσής του πού δέ δημοσιεύουμε, φαίνεται πώς ὁ Μανοῦσος Πηζᾶς ἦταν, κατά κάποιον τρόπο, «στήν ὑπηρεσία» τοῦ Contarini. (Βλ. ἔγγρα. 4 καί σημ. 7 ἐκεῖ).

- 2) Κατά τόν ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗ, «Κρητικά συμβόλαια ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας», *Χριστιανική Κρήτη*, τ. Α' (1912), σ. 338, μετόχι εἶναι «μικρός συννοικισμός ἐξ δόλιγων οἰκιῶν (καί μῆς μόνον) ἀνήκων εἰς μονήν ἢ ιδιώτην κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τό χωρίον ἢ τήν μονήν». Πιθανόν λοιπόν ἐδῶ νά ἐννοῦνται οἱ Ἀλιάκες (ἢ μήπως ἄλλο, ἄγνωστό μας, μετόχι τοῦ Χορτάτση);

15. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: ΥΠΗΡΕΤΕΣ ΤΟΥ Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ὁ.π., φ 16^v – 17^r

Ρέθυμνο

1583

Ἰανουαρίου 10

Περίληψη. Μάρτυς Γιάνης Κατσαράς τοῦ ποτέ Μιχάλη ἀπό τή Λούτρα, ἀναφερθεῖς στή μήνυση τοῦ Γεωργίου Χορτάτση: Ὁ Ι. Χορτάτσης εἶχε νοικιάσει τά χωριά Λούτρα, Μέση, Κυριάνα ἀπ' τήν περιοχή Καλλέργη. Ὁ Γιάννης Συρόπουλος, ὁ ἐπονομαζόμενος Vin, κι ἕνας ἄλλος ἀπό τόν Ἁγ. Δημήτρη – τώρα πεθαμένοι – ἦταν ὑπηρέτες τοῦ Ι. Χορτάτση. Ὁ Contarini πῆγε στίς Ἀλιάκες, ὅπου ὁ Ἰωάννης εἶχε ἀποθήκες, καί παρέλαβε 100 μισούρια στάρι, ἐτήσιο τόκο γιά δάνειο 4.000 ὑπερπύρων. Αὐτή ἡ συζήτηση ἔγινε μετά τόν πόλεμο.

Die 10 Jan(ar)ii 1582 [=1583]

Gianni Cazzarà q(uondam) Michali dal c(asal) Lutra, test(imoni)o no(m)i(n)ato nella querela di m(isse)r Zorzi Cortazzi: Io sò che [Zuanne Chortazzi] teneva ad affitto il casal Lutra, Messi et Chiriana, de ragio(n) delli Calerghi – Int(errogat)o com(m)e haveano no(m)e I servitori d'esso [Zuanne] Chortazzi, r(ispo)se – L'uno havea nome Gianni Siropulo detto Vin et un' altro dal casal S(an) Dimitri che sono morti – Int(errogat)o con che occasione vennero in questo ragionamento, r(ispo)se – Havemo ragionato in p(ro)posito dell' esser andato il Contarini al c(asal) Agliachies in casa del Cortazzi, dove teneva anco un granaro esso Chortazzi; et io dimandandovi che cosa era andato m(isse)r Piero Contarini affar in casa del loro p(ad)rone et essi mi dissero che è andato et gli hanno mesurato cento m(isur)e di formento. Et io dimandai che formento era quello et mi dissero che ogni anno il loro p(ad)rone dava cento m(isur)e di form(en)to p(er) utele delli quattro mille p(er)piri, havuti ad in(pre)stido dal Contarini, come hò detto di sop(ra) – Int(errogat)o qual anno fu questo ragionam(en)to, r(ispo)se – Fu dopo la guerra¹, ma no(n) mi raccordo p(re)cise.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ἐννοεῖ τόν βενετοτουρκικό πόλεμο 1570-73 (κατάληψη Κύπρου, ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου κλπ.).

16. ΕΙΔΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΑ ΜΙΧΑΛΗ ΠΑΝΤΙΜΟΥ, ΑΛΛΟΤΕ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΤΟΥ Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Α.Σ.Υ., ὁ.π., φ 22^{r-v}

Διαβαϊδέ

1583

Ἰανουαρίου 13

Περὶ ἑλπίου. Ὁ μάρτυς Μιχάλης Πάντιμος τοῦ παπα-Σταμάτη, τώρα γραμματικός τοῦ εὐγ. Βεν. Nicolò Pasqualigo [καὶ γι' αὐτό] κάτοικος τοῦ χωριοῦ Παναγιά, [ἐπειδὴ βρέθη-κε ἄρρωστος στοῦ χωριό Διαβαϊδέ, τώρα ἐκεῖ] ἐξετάζεται ἐνώπιον τοῦ Ἀβογαδόρου Alvise Demezo, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Δούκα [Nicole Donato] Ἀπάντησε: – «Γνωρίζω ὅτι ὁ Ἰωάννης Χορτάτσης εἶχε δανειστεῖ χρήματα ἀπὸ τὸν Contarini καὶ τοῦ πλήρωνε τόκο γι' αὐτὰ κάθε χρόνο. Δέ θυμᾶμαι ἀκριβῶς ποσότητες, μόνο ὅτι ὁ Ι. Χορτάτσης μοῦ εἶχε πρὶ πῶς γιὰ κάθε 1.000 ὑπέρπυρα ἔδινε ἑτήσιο τόκο 25 «ξέχειλα» μισοῦρια στάρι τό χρό-νο. Αὐτὰ τὰ γνωρίζω, γιὰτί ἤμουν γραμματικός τοῦ Χορτάτση καὶ πολλές φορές μέτρη-σα τό στάρι καὶ τό ἔδωσα στοὺς ὑπηρετές τοῦ Contarini. Πέντε χρόνια ἐργάστηκα κοντὰ στὸν Ι. Χορτάτση καὶ στοῦ διάστημα αὐτό κατέβαλλε τό στάρι πού ἀνέφερα. Ὁ Μανόλης Ἀνυφαντόπουλος, ὁ ἐπονομαζόμενος Ἀξικός, ἦταν κουράτορας τοῦ Ἰωάννη στὴν Κυ-ριὰνα καὶ ἔδινε κι αὐτός, ἐκ μέρους τοῦ Χορτάτση, στάρι στὸν Contarini». Τὴν κατάθε-ση ὑπογράφουν ὁ Nicolò Pasqualigo, ὁ Μιχάλης Πάντιμος καὶ ὁ Ἀβογαδόρος Alvise Demezo. Τὴν ἔγραψε ὁ Zuanne Dugli (Δουλήης), γραμματέας τῆς Καργελλαρίας τοῦ Κα-πιτανάτου.

Adi 13 Genaro 1582 [= 1583] nel c(asal) Diavaidè¹.

M(isse)r Michel Pandimo d(el) p(a)pa Stamati habitante nel c(asal) Pahnagià², scriva(n) del Nob(ile) huomo m(isse)r Nicolò Pasqualigo, nominato nel anted(ett)o cap(ito)lo³, citato, giurato, monito et esaminato alla p(rese)ntia del Mag(nifi)co s(ignor) Alvise Demezo, Av(o)g(ado)r, in essecutio(n) del Mandato dell' ecc(ellentissi)mo sig(no)r Duca di Candia del giorno di hieri et interrogato sopr(ra) l' anted(ett)o caso, con suo giur(amen)to, r(ispo)se – Io sò, de vera sentia, c(he) questo q(uondam) m(isse)r Zuanne Cortazzi⁴ haveva tolto danari ad inprestido da m(isse)r Piero Contarini, ma non sò, la quantità, con pagargli usura ogni anno. Et sò c(he) ogni anno mandava detto Contarini a levar dalla casa del ditto Cortazzi, dalli suoi casali Agliachies et Messi, ma non me ricordo la quantità c(he) gli dava ogni bon anno; è ben il vero c(he) hò inteso dal detto q(uondam) Cortazzi c(he) gli dava, p(er) ogni mille p(er)piri, all' anno form(en)to m(isur)e vinticinque rase. Et questo io lo sò p(er)c(he) Io era⁵ scrivano di detto Cortazzi et molte volte hò mesurato esso form(en)to et lo consegnava alli villani del ditto Contarini. – Int(errogat)o quanti anni esso Cortazzi pagava ditta usura a esso Contarini, r(ispo)se – Da cinque anni in circa, p(er)c(he) tanto tempo hò servito a esso Cortazzi et Io hò veduto c(he) sempre gli dava detto form(en)to. – Int(errogat)o se è alcu(n) altro c(he) sapia⁶ dir et alcuna informatione alla gius(tizi)a di questa cosa, r(ispo)se – Uno Manoli Anifandopullo, ditto Axice, dal c(asal) Chiriana, Che fù curatore di esso Cortazzi sò c(he) ancor lui dava del formento à esso Contarini p(er) nome del ditto⁷ Cortazzi, – et altro dice non sap(er).

N(icolo) P(asq)hualigo...⁸

Michiel Pandimo, afirmo ut sup(ra)

Alvise Demezo, Av(o)g(ad)or D(el) C(omun)⁹

Zuanne Dugli cog(ite)r della Canc(elleri)a
del cap(itana)to s(cripsi)¹⁰.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Τό μικρό χωριό Διαβαϊδέ βρισκόταν νότια του Χάνδακα. Τήν 5/1/1583 οί Σύνδικοι ἔστειλαν ἀπό τό Ρέθυμνο ἐπιστολή στόν Δούκα τῆς Κρήτης Nicolò Donato, στόν Χάνδακα (ἀντίγραφό τῆς στό A.S.V., ὅ.π., φ 16^ν), ἐπισυνάπτοντας ἀπόσπασμα (*particella*) τῆς κατάθεσης τοῦ Nicolò Damoron q. Marco ἀπ' τόν Ἀγ. Δημήτρη τῆς 22/12/1582 (A.S.V., ὅ.π., φ 6^ν, τήν κατάθεση τοῦ N. Damoron δέν τή δημοσιεύουμε, γιατί δέν προσφέρει νέα στοιχεῖα), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μιχάλης Πάντιμος γνωρίζει πληροφορίες γιά τό θέμα Χορτάτση. Στό γράμμα τους οί Σύνδικοι ζητοῦν ἀπό τόν Δούκα νά ἔξετάσει τόν Μ. Πάντιμο γιά τό θέμα πού ἀναφέρεται στό ἐπισυναπτόμενο ἀπόσπασμα τῆς κατάθεσης τοῦ N. Damoron. Ἐπειδή ὁ Πάντιμος ἔλειπε ἀπό τόν Χάνδακα, καί ὄντας ἄρρωστος δέν μπορούσε νά προσέλθει, ὁ Δούκας ἀνέθεσε στόν Ἀβογαδόρο Alvise Demezo, πού βρισκόταν γιά ὑπηρεσιακά ζητήματα στό Καστέλι Πεδιάδας, νά ἔξετάσει τόν Πάντιμο. Τήν κατάθεση τοῦ Πάντιμου τήν ἔστειλε ὁ Δούκας στούς Συνδίκους μέ συνοδευτική ἐπιστολή τήν 16/1/1583.
- 2) Φαίνεται πώς στήν Παναγιά θά ἦταν ἡ βίλλα τοῦ N. Pasqualigo, τοῦ ὁποίου γραμματικός εἶναι τώρα ὁ Πάντιμος, γι' αὐτό ἀναφέρεται κάτοικος Παναγιάς. Ὁ Δούκας στό διαβιβαστικό ἔγγραφο του πρὸς τοὺς Συνδίκους (βλ. προηγούμε. σημ.) γράφει: *per la indisposizione di esso testimonio per la qual personalmente non poteva transferisse alla presentia nostra*. Ὁ Πάντιμος λοιπὸν βρέθηκε ἄρρωστος στό χωριό Διαβαϊδέ ἢ ξεκινώντας ἀπ' τήν Παναγιά, μέχρι ἐκεῖ μόνο μπόρεσε νά φτάσει, λόγω τῆς ἀρρώστιας του. Γι' αὐτό καί τοῦ πήραν ἐκεῖ τήν κατάθεση. (Γιά τοὺς Πάντιμους βλ. ἐδῶ Κεφάλαιο 3 καί τή σημ. 39).
- 3) Ἐννοεῖ τό ἀπόσπασμα τῆς κατάθεσης τοῦ N. Damoron (βλ. σημ. 1 ἐδῶ).
- 4) Εἶχε γράψει *te*, προφανῶς ἀρχή τῆς λέξης *teneva*, καί ὕστερα τό διέγραψε.
- 5) *era* ἀντὶ *ero*. Συνηθισμένο στή διάλεκτο τῆς ἐποχῆς.
- 6) *sapia*: τό εἶχε γράψει, τό διέγραψε καί ὕστερα τό ξανάγραψε πάνω ἀπ' τή σβησμένη λέξη.
- 7) Μετά τό *ditto* εἶχε γράψει κατὰ λάθος *form(en)to* καί ὕστερα τό διέγραψε.
- 8) Δυὸ φορές ἡ ἴδια βραχυγραφία πού δέν μπόρεσα νά ἀποκρυπτογραφίσω. Θά μπορούσε νοηματικά νά εἶναι *t(estes) i(estimonio)*, ἀλλὰ παλαιογραφικά ἡ ἀνάγνωση δέν εὐνοεῖται.
- 9) Καί οἱ τρεῖς ὑπογραφές εἶναι αὐτόγραφες.
- 10) Ἐννοεῖται τό *capitanato* Καστελιοῦ Πεδιάδος. Ἐκτός ἀπὸ τίς τρεῖς ὑπογραφές, τό κείμενο ἔχει γραφτεῖ ἀπ' τό χέρι τοῦ Dugli.

17. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ: Ο Γ. ΠΡΟΧΕΡΑΡΗΣ «ΓΟΝΙΚΑΡΟΣ» ΤΟΥ Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗ

A.S.V., ὁ.π., φ 18^v – 19^r
 Ρέθυμνο

1583
 Ἰανουάριος 23

Περίληψη. Μάρτυς Γιώργης Προχεράρης, ἐπονομαζόμενος Λάριος, ἀπὸ τῆς Λούτρας: Ἦμουν παρὼν, ἀρκετὲς χρονίες, ὅταν παρέδιδαν στοὺς ὑπηρετὲς τοῦ Piero Contarini 70 περίπου μίζουρία στάρι ἀπ' τῆς Μέσης καὶ τὴς Ἀλιάκας, ὅπου ἦταν οἱ σιταποθήκες τοῦ Ι. Χορτάτση. Γιά πέντε ἢ ἕξι χρόνια – ἤμουν τότε «γονικάρως» τοῦ Ι. Χορτάτση – ἔβλεπα νὰ παραδίδεται τὸ στάρι [τόκος]. Τῇ χρονίᾳ πού πέθανε ὁ Ἰωάννης, ἔστειλε ἐπίσης γιὰ πληρωμὴ 70 μίζουρία στάρι ἀπ' τῆς Μέσης, πού τὰ κουβάλησαν στοὺς σπῆτι τοῦ Contarini στήν Κυριάνα οἱ ὑπηρετὲς του Κωσταντῆς Κοζύρης καί, νομίζω, καὶ ὁ πατέρας του [Μιχαήλης].

Die 23 Jan(ar)ii 1582 [=1583]

Giorgi Prochierari, detto Lario, dal c(asal) Lutra, test(imoni)o¹: Io mi hò ritrovato p(re)se nte diversi anni quando fu consegnato alli servitori di detto m(isse)r Piero Contarini dal c(asal) Messi et Agliachies ogn'anno da settanta m(isur)e di form(en)to inco(ntorno)² nelli qual casali erano I granari di detto m(isse)r Zuanne Chortazzi... Io hò veduto esser consegnato questo form(en)to c'he detto in cinque over sei anni, p(er)che in questo tempo io praticava in casa di detto Chortazzi come suo gonico³, ma del resto del tempo no(n) sò – Dicens – l'anno che morisse detto q(uondam) m(isse)r Zuanne Chortazzi, diede simil(m)en)te al p(re)detto m(isse)r Piero dal c(asal) Messi da settanta m(isur)e di form(en)to inco(ntorno) et fu condotto in casa del Contarini al casal Chiriana con suoi somieri et servitori, che erano Const(anti)n Cosiri giovane et credo anco [Michali]⁴ suo p(ad)re...

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Τὸν Προχεράρη τὸν πρότεινε μάρτυρα ὁ Γ. Χορτάτσης (βλ. ἔγγρα. 9 καὶ σημ. 15 ἐκεῖ).
- 2) *incontorno*: περίπου.
- 3) Βλ. ἔγγρα. 9, σημ. 15.
- 4) Τὸ ἴδιο περιστατικὸ ἀφηγεῖται καὶ ὁ μάρτυς (καὶ αὐτὸς προταθεὶς ἀπ' τὸν Γ. Χορτάτση, βλ. ἔγγρα. 9) Γιάννης Ποθητὸς Κυριάκος (ἢ Κυριακός;) τοῦ ποτὲ Μιχαήλ ἀπὸ τῆς Λούτρας (11/1/1583, ὁ.π., φ 17^{r-v}). Αὐτὸς παρέδωσε ἐκ μέρους τοῦ Χορτάτση τὸ στάρι στὸν Κωσταντῆ καὶ τὸν πατέρα του Μιχαήλ Κοζύρη, ὑπηρετὲς τοῦ Contarini.

18. ΟΙ ΣΥΝΔΙΚΟΙ ΑΝΑΚΡΙΝΟΥΝ ΤΟΝ CONTARINI

A.S.V., ὁ.π., φ 23^r – 27^r
 Ρέθυμνο

1583
 Ἰανουαρίου 25 καὶ 26

Περίληψη. Ἀκουσα πὼς ὁ [Γεώργιος] Χορτάτσης ὑπέβαλε μήνυση ἐναντίον μου. Αὐτὸς ὁ Γεώργιος Χορτάτσης, καὶ ὁ ἀδελφὸς του Ἀνδρέας, κατέχουν χρήματά μου – ὅπως φαί-

νεται από αποδείξεις και συμβόλαια – και όταν τούς τα ζήτησα μέ μήνυσαν. Δεκαοχτώ χρόνια τώρα κρατάνε 4.000 υπέρπυρα από τήν περιουσία μου – για τήν ακρίβεια 3.865 υπέρπυρα. Τό ποσό αυτό μοῦ τό χρωστάνε για χρήματα και κρασιά πού εἶχα δώσει στον πατέρα τους, τόν Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος, όταν νοίκιασε τὰ χωριά τοῦ Καλλέργη στην περιοχή Ἀρίου και σέ ἄλλες περιοχές, χρειάζοτανε χρήματα για νά ἐνισχύσει οἰκονομικά τούς χωρικούς. Τότε κάναμε ἰδιωτικό χρεωστικό ὁμολόγο, πού τό σύνταξε ὁ Ἰωάννης Χορτάτσης. Ὁρος τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου ἦταν νά μοῦ ἐξοφληθεῖ τό ποσό ὅποτε ἐπιθυμοῦσα. καί ἐγώ κάθε χρόνο τοῦ ζητοῦσα τὰ χρήματα, ἐκείνος ὅμως ὅλο ἀνέβαλλε νά μέ ἐξοφλήσει, μέχρι πού πέθανε. Ἐΐρησε περίπου 12 χρόνια ἀπ' τόν καιρό πού τοῦ δάνεισα τὰ χρήματα. Σέ ὅλο αὐτό τό διάστημα μοῦ ἔδωσε μόνον 24 μισούρια στάρι τήν πρώτη χρονιά καί τότε τό στάρι κόστιζε 2 υπέρπυρα τό μισούρι. Ἄλλη μιὰ φορά μοῦστειλε 5-6 κότες. Τίποτε ἄλλο. Σέ παρατήρηση τῶν Συνδίκων: προκύπτει ἀπό τίς καταθέσεις πώς ὁ Ἰωάννης σᾶς ἔδινε κάθε χρόνο 100 μισούρια στάρι για τόκο, ὁ Contarini ἀπάντησε – Ὅχι, αὐτό δέν εἶναι ἀλήθεια. Μετά τό θάνατο τοῦ Ἰωάννη κάναμε συμβόλαιο, τόν Ὀκτώβριο ἢ Νοέμβριο τοῦ 1577, μέ τό γιό του Γεώργιο καί συμφωνήσαμε νά μέ ἐξοφλοῦν σέ 6 χρόνια. Πρίν συνάψουμε τό συμβόλαιο, ὁ Γεώργιος μοῦ εἶχε δώσει 80 μισούρια στάρι, πού συμφωνήσαμε τήν τιμή τους σέ ἔξι υπέρπυρα τό μισούρι καί ὕστερα μοῦ ἔδωσε 500 υπέρπυρα καί τὰ ὑπόλοιπα μοῦ τὰ χρωστᾷ. Ὅταν οἱ Σύνδικοι εἶπαν στον Contarini νά σταματήσει νά ἀποφεύγει τήν ἀλήθεια, γιατί πολλοί ἔχουν καταθέσει ἐναντίον του, καταγγέλλοντάς τον ὡς τοκογλύφο, αὐτός ἀπάντησε – Ὅρκίζομαι στήν πίστη μου πώς εἶπα τήν ἀλήθεια. Ἴσως κάποιος ἀπό κακία νά μέ κατηγόρησε, λέγοντας ψέματα. – Τό Σάββατο 26 Ἰανουαρίου συνερίζεται ἡ ἀνάκριση. Ὁ Contarini εἶπε – Ἐχω τὰ ἐγγραφα τοῦ Χορτάτση καί θά τὰ παρουσιάσω. Ὅπως εἶπα χτές, οἱ Χορτάτσηδες μοῦ χρωστάνε 3.862 υπέρπυρα καί γι' αὐτά μοῦ ἔδωσαν μόνο 80 μισούρια στάρι – Οἱ Σύνδικοι τοῦ εἶπαν: παρουσιάστε ὅλα τὰ ἐγγραφά σας καί ἐτοιμάστε τήν υπεράσπισή σας ἐντός 6 ἡμερῶν, γιατί θά γίνη δίκη ἐναντίον σας. Ὁ Contarini ἀπάντησε – Αὐτό θά τό κάνω εὐχαρίστως.

1582, 25 Zenaro¹

... R(ispo)se – Hò inteso dire ch' el Cortazzi mi ha dato querella, p(er)che io ricercava il mio di qua(n)to mi era debitore, come si vede p(er) scritti et p(er) inst(ru-men)ti; et cio ha fatto p(er) vedere se questi cl(arissi)mi s(igno)ri² gli volevano donare il mio – Int(erroga)to chi è questo Cortazzi, r(ispo)se – Ha nome Zorzi et Andrea fratelli – Int(erroga)to p(er)c(he) causa vi han(n)o querellato et ch(e) havete à far co(n) loro, r(ispo)se – Tengono il mio, come appar p(er) scritti et receveri et inst(rumen)ti, za molti an(n)i et come ho voluto il mio, mi han(n)o querelato – dicens – Sono già an(n)i diSSHOTTO³ c(he) possedono et godono quattromille p(er)p(e)ri d(al) mio, pocco manco⁴ – dicens – Son(n)o tremille ottoche(n)to sessa(n)tacinq(ue)⁵ – In-t(erroga)to, che den(n)ari so(n)no questi, et p(er) che ragione vi dovevano dar questi, r(ispo)se – P(er) ta(n)ti den(n)ari in co(n)tadi et p(er) vini mosti⁶ ch'io diedi al quon(dam) loro padre, no(m)i(n)ato Zuan(n)e – Int(erroga)to co(n) che occasione et p(er) ch(e) bisogno tolselo essi den(na)ri dalla M(agnificenz)a V(ost)ra, r(ispo)se – Havendo lui tolto ad affitto li casali d(e)l cl(arissi)mo Calergi, nelle parte de Arie et altri lochi, lui haveva bisogno p(er) sovenir⁷ gli contadini et io lo accomodai di essi den(na)ri – Int(erroga)to al tempo ch(e) la M(agnificenz)a

V(ost)ra li diede essi den(na)ri et mosto fu fatto inst(rumen)to di alc(un)a sorte over scrittura privata, r(ispo)se – Fu fatto scritto p(er) ma(n) di esso Zuan(n)e Cortazzi – Int(erroga)to che co(n)vessione et obligo face esso Zuan(n)e p(er) esso scritto co(n) la M(agnificenz)a V(ost)ra p(er) essi den(n)ari, r(ispo)se – Ch(e) li potesse scodere ad ogni mio beneplacito; et io ogn'an(n)o gl' eli hò dima(n)dati et lui d(al) an(n)o i(n) an(n)o mi ha tirrato fino alla sua morte. _ Int(erroga)to quanti an(n)i doppo ch(e) la servez(ion)e di esso den(n)aro ma(n)cò di questa vita esso Zuan(n)e, r(ispo)se – Credo habbi vissuto piu d(el') an(n)i dodeci⁸ – Int(erroga)to, questi anni dodeci ha lo mai reso tutto ò parte di essi den(n)ari, r(ispo)se – S(ignor) no, nie(n)te s(ignor)⁹ – subdens – Il p(ri)mo an(n)o solame(n)te mi ma(n)de circa 24 m(isu)re di frome(n)to et mi disse ch(e) me lo donava, et io no(n) di meno non lo volsi accettare, ma dissi de farglelo buono al tempo c(he) mi havesse da sodisfare; et il fro(men)to all' hora correva et valeva due p(er)p(e)ri la misura – Int(erroga)to, se mai piu ha r(icevu)to da esso Cortazzi altro frome(n)to e altra utilità p(er) co(n)to di detti den(na)ri, r(ispo)se – S(ignor) no, mai – dicens – Mi ha ma(n)dato cinq(ue) ò sei galine à donare et no(n) altro – Ci ditto, consta in contrario et ch(e) esso dava alla M(agnificenz)a V(ost)ra ogni an(n)o m(isu)re cento di frome(n)to p(er) co(n)to d(ella) utilità di essi den(na)ri et ch(e) vi so(n)o state dat(t)e p(er) piu an(n)i et che voi li havete ma(n)dati à Zuane, r(ispo)se – S(ignor) no, questo no(n) è vero ne si trovarà mai – Int(erroga)to se al p(re)sente è creditore di tutta essa qua(n)tità over di qua(n)ta, r(ispo)se – Doppo la morte di esso Zuane, siamo venuti i(n) accordo co(n) Zorzi suo figliulo et facessimo ins(trumen)to tra noi, et lo feci abilità de pagarmi i(n) spacio de sei an(n)i et, ava(n)ti che facessimo esso ins(trumen)to, / 23° detto Zorzi mi diede otta(n)ta m(isu)re de frome(n)to, il quale compessassimo à p(er)p(er)i sei la m(isu)ra – Int(erroga)to d(el) che an(n)o fu questo, r(ispo)se – Del 77 d' Ottobre over No(vem)bre; et dappoi fatto l' ins(trumen)to mi ha dato p(er)p(er)i cinquece(n)to à co(n)to di quello, et del resto vado¹⁰ creditore – Ci d(itt)o à che conto è andato tanta quantità de frome(n)to che consta in processo esservi stato dato p(er) esso q(uondam) Zuanne ogni an(n)o ava(n)ti la sua morte, r(ispo)se – No(n) ho havuto altro di qua(n)to ho detto – Cui dic(en)d(o) fuir il negare, no(n) vale co(n)tra il detto de tanti ch(e) han(n)o veduto et refferto usurvi stato, dato molte volte et diverse qua(n)tità de frome(n)ti i(n) detto tempo, et però saria bene à dir la verità, r(ispo)se – Sopra la fede mia che è la verità come io ho detto et forsi ch(e) alc(un)o p(er) sua malignità ha gettatto delle parole et detto co(n)tra la verità¹¹...

26^r

Die Sab(a)t(o) 26 Jan(uarii), i(n) mane.

27^r ...Int(erroga)to qua(n)to al Cortaci havivo mai tenuto tesserà over pastone, s(opr)a il quale havesse notato il suo co(n)to, et dare et havere, r(ispo)se – S(ignor) si – Ci d(itt)o si ben l' havere tenuto lassandovi intendere et dicendo ad alcuni, guarde dove tengo scritto quatro mille p(er)p(er)i, p(ar)lando d(e)lla sua p(er)sona, r(ispo)se – Io ho li scritti d(e)l Cortaci, dalli quali se vederà il tutto et li p(re)se(n)tare – Int(erroga)to se ha fatto inst(rumen)to co(n) suoi fioli, r(ispo)se – S(ignor) si, et riducessimo tutti li mei crediti i(n) 3 m(ille) p(er)p(er)i et oltre essi 3 m(ille) p(er)p(er)i, andava debitor

d(ei) p(er)p(er)i ottoce(n)to sessa(n)tado, p(er) li quali p(er)messero dar mi ta(n)to fro(men)to; et mi diedero otta(n)ta m(isu)re d(i) fro(men)to come dissi hieri. – Int(erroga)to queste otta(n)ta m(isu)re d(i) fro(men)to c(he) dire haver havuto, le receveste ava(n)ti ò doppio fatto l' inst(rumen)to de resto, r(ispo)se – Ava(n)ti, et furono bonificate nel credito ch(e) havea d(e)lli ottoce(n)to et sessa(n)tado, come p(er) li scritti si vede. – Ci d(itt)o, p(re)sentate tutte le scritture vo(str)e et farete c(he) diffusa ch(e) vi pare i(n) tem(p)o d(i) giorni sei p(ro)ss(im)i, ch(e) se vi espedirà p(er) qua(n)to si haveva i(n) Processo. Qui – ri(pete)r – farò volo(n)tieri.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ἄλλη γραφή. Ὁλόκληρη ἡ κατάθεση – ἀπολογία τοῦ Contarini ἔχει γραφεῖ ἀπὸ ἄλλον γραφέα, τὸν ἴδιο πού ἔγραψε ἀργότερα στὸ περιθώριο τὴν ἀπόφαση τῆς δί-
κης στὰ Χανιά (βλ. ἔγγρ. 21) καὶ εἶχε γράψει προηγουμένως μιά καταγγελία τοῦ
«Kavalier τῶν Συνδίκων» ἐναντίον τοῦ Contarini (A.S.V., ὁ.π., φ 2^η). Ὁ γραφέας
αὐτὸς ἀκολούθησε τοὺς Συνδίκους καὶ στὰ Χανιά, ἦταν δηλαδὴ προσωπικὸς γραμ-
ματέας τους, ὁσχετος μὲ τὸν γραμματέα τοῦ Reggimento Ρεθύμνου, πού ἔγραψε τὶς
καταθέσεις τῶν μαρτύρων. Μήπως εἶναι ἡ γραφή τοῦ Πέτρου Καστροφύλακα;
- 2) Ἐννοεῖ τοὺς Συνδίκους, ἐνῶ τὸ *vedere* ἀφορᾷ τὸν Χορτάτση. Τὸ νόημα: Ὁ Χορτά-
τσης ὑπέβαλλε τὴ μήνυση, ἐλπίζοντας πὼς ἴσως οἱ Σύνδικοι τοῦ χαρίσουν τὶς ὀφει-
λές του πρὸς τὸν Contarini.
- 3) Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἔχουν περάσει 17 χρόνια ἀπὸ τὸ πρῶτο δάνειο τοῦ Ἰωάννη καὶ 15
ἀπὸ τὸ δεύτερο (βλ. ἔγγρ. 9).
- 4) *rocco manco*: περίπου (βλ. G. BOERIO, ὁ.π., σ. 516).
- 5) Γιὰ τὴν ἀκρίβεια 3.862 ὑπέρπυρα (βλ. τὸ ἴδιο ἔγγραφο παρακάτω καὶ πρβλ. ἔγγρ. 9).
- 6) *mosto*: ἐδῶ δὲ νομίζω πὼς σημαίνει *μοῦστος*, ὅπως εἶναι ἡ συνηθισμένη ἐννοια τῆς λέ-
ξης, ἀλλὰ *ποσότητα κρασιῶν*, ἐννοια ἀρκετὰ χρησιμοποιημένη στὰ παλιότερα ἰταλι-
κά (βλ. N. TOMASEO – B. BELLINI, *Dizionario della lingua Italiana*, Torino 1929, στὴ
λέξη).
- 7) Βλ. ἔγγρ. 8, σημ. 3.
- 8) Δέν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές. Ὁ Ἰ. Χορτάτσης πέθανε (1576) 10 χρόνια μετὰ τὸ
πρῶτο δάνειο (1566) καὶ 8 μετὰ τὸ δεύτερο (1568) (βλ. ἔγγρ. 9).
- 9) Εἶχε γράψει *int(erroga)to* καὶ ὕστερα τὸ ἔσβησε.
- 10) Εἶχε γράψει *andare* καὶ ὕστερα τὸ ἔσβησε ἢ ἔγραψε *vado*.
- 11) Τὸ πραγματικὸ τῆς ἀνάκρισης τοῦ Contarini εἶναι ἐκτενέστερο (φ 23^η – 27^η). Τὸν ἀνέ-
κριναν πολλὲς ὥρες. Τὸ βράδυ τῆς 25/1: *essendo ora tarda fu admonito a dover
tornare dimani mattina*.

19. ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΕΩΣ CONTARINI

A.S.V., ὁ.π., φ 28^η-v
Χανιά

1582 [m.V. = 1583]
Φεβρουαρίου 18

Περίληψη. Τὸ ὑπόμνημα κατατίθεται ἀπὸ τὸν Kavalier Μαδερὸ: Εὐγενέστατοι Σύνδικοι.
Ἄν ἡ ἀχαριστία ἀπὸ τὰ παλαιὰ χρόνια θεωρήθηκε ἀξιοκατάκριτο ἁμάρτημα, πολὺ πε-

ρισσότερο θά παταχθεί από τή δική σας δικαιοσύνη. Σέ όλους αυτούς πού μέ κατηγοροῦν, καταβροχθίζοντας τά ἀγαθά μου, ἀλληλοῦποστηριζόμενοι ὡς μάρτυρες στή συκοφαντική καί ψευδολόγο ἐπίθεση ἐναντίον μου, σ' όλους αυτούς πού τοὺς κατέχει τό καταραμένο ἐλάττωμα τῆς ἀχαριστίας, στοὺς ἀρχηγούς τους Γεώργιο καί Ἀνδρέα Χορτάτη καί Νικόλαο Πουλάκη, καθώς καί σ' ὅλους τοὺς ἄλλους, θά δοθεῖ ἡ πρόεπουσα ἀπάντηση καί ἡ ἀλήθεια θά ἀποδειχθεῖ. Γιατί αὐτοί [οἱ Χορτάτηδες], ὅταν ἐγώ ζήτησα τά χρήματά μου, πού, ἀπό χρόνια τά ἐκαρποῦντο αὐτοί καί ὁ πατέρας τους, θεώρησαν καλὸ νά μέ κλέψουν μέ ἔμμεσο τρόπο, σχεδιάζοντας μηχανορραφίες ἐναντίον μου. Ἡ μήνυσή τους γιὰ τοὺς δῆθεν τόκους πού εἰσέπραττα εἶναι ψευδής, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν κατάθεσή μου στὴν ἀνάκριση καί ἀπὸ τὰ ἐγγράφα. Σκοπὸς τοῦ τεχνάσματός τους εἶναι νά μέ ἐμποδίσουν νά εἰσπράξω τά χρήματά μου. Γιατί ἔχουν περάσει πάνω ἀπὸ 19 χρόνια ἀπὸ τότε πού συνέβη ἡ κακοτυχία καί ἡ ἐπείγουσα ἀνάγκη τοῦ πατέρα τους Ἰωάννη Χορτάτη, τὸν ὁποῖο ἐγώ τότε βοήθησα καί γι' αὐτὸ πάντα ἀναγνώριζε μέ εὐγνωμοσύνη τὴν ἐξυπηρέτηση πού τοῦ ἔκανα. Ἔτσι, πολὺ ἐξεπλάγην ὅταν μέ ρωτήσατε [στὴν ἀνάκριση], ἂν ἔπαιρνα 100 μίζούρια στάρι γιὰ τόκο, ἐπειδὴ δέν ἦταν δυνατόν νά πιστέψετε ὅτι ὑπῆρχε [μεταξὺ ἐμοῦ καί τοῦ Ἰωάννη Χορτάτη] μιά τέτοια γελοία συμφωνία οὔτε ὅτι ὁ Χορτάτης ἦταν τόσο ἀνόητος, ὥστε νά μοῦ πληρώνει τόσο μεγάλη ποσότητα σταριοῦ, τόκο γιὰ ἓνα τόσο ἀσήμαντο ποσό. Ἀποδεικνύεται λοιπὸν ψευδής ἡ κατηγορία τῶν ἀντιπάλων μου καί δέν μπορεῖ νά γίνει πιστευτὴ ἀπὸ εὐλοκρινέστατους δικαστές, ὅπως εἶναι οἱ εὐγενέστατοι δικαστές αὐτῆς τῆς δίκης. Τὰ 80 μίζούρια στάρι πού μοῦ ἔδωσαν – πρὸς 6 ὑπέρπυρα τὸ μίζούρι – καθώς καί τὰ ἄλλα 24 [μίζούρια] τὰ παρέλαβα, ὅταν εἶδα ὅτι ἦταν ἀδύνατον νά μέ ἐξοφλήσουν, ἐναντι τοῦ χρέους πού μοῦ ὀφείλαν καί ὄχι βέβαια γιὰ τόκο. Τὸ ἴδιο ἔγινε καί μέ τὰ 86 ὑπέρπυρα πού μοῦ ἔδωσαν. καί γιὰ τὸ ὑπόλοιπο ποσό παραμένουν χρεώστες, γιατί δέ μοῦ πλήρωσαν τίποτα ἄλλο. Αὐτοὶ ὅμως οἱ ἀδελφοὶ Χορτάτη, καταγγέλοντας ὅτι μοῦ πλήρωναν [τόκους], βρῆκαν αὐτὸ τὸ διαβολικὸ καί ψευδὲς τέχνασμα, ἐπιχειρώντας νά κατακρατήσουν τὸ ποσὸ πού μοῦ ὀφείλουν.

18 Febr(ar)o p(re)sentata p(er) il M(agnifi)co K(avalie)r Madero¹, infrass(crit)to nomine².

Ill(ustrissi)mi et ecc(ellentissi)mi Sig(n)ori Sindici et etc.

Se p(er) cortesemente servire nelli bisogni ad alcuno dovesi cu lui c(he) ricompensatto et si sfaciatta volonta piu c(he) altro delitto antiquamente dannabile fossero, dinanti alla sincer(issi)ma Giustitia delle V(ostre) S(ignorie) ill(ustrissi)me haver locco certo; mi rendo io Piero Contarini s(ervi)tor di quelle, omni modo potere anzi biasmata et repulsa essere a limine Justitie alioquin massime, che p(er) il con(stitu)to mio et p(er) la p(re)se)nte mia scrittura chiara et manifesta si li faccia la ragione mia et la cortesia et vera ex(pressio)n da Evangelico p(re)ccetto in sovenir il prossimo p(er) me fatta, cessando la falsa et calumniosa p(re)ntensione delli ingratti accusatori di me, liqual pur cadeno alla³ censura di quel savio c(he) parla(n)do contra simili dice «ingrato homine nih(il) peius tera producti»⁴. Liqual quantunq(ue) insieme tutti p(er) divoraremi il mio composen(o)⁵ una cena diabolica servendosi del testimonio mutuo come se dinanzi a Giudici et Sig(n)ori che

grandissima et suma sapientia et cognitione de tutte⁶ le cose del mondo possedeno, no(n) conparessero et il loro nefand(o) tratto a vera cognition no(n) devenir potesse; delli qual tutti essendo nel maledetto difetto dell' ingratitudine unanimi, si fecero cappi Zorzi⁷ et Andrea Corttaci fr(ate)lli, et Nic(ol)o Pullachi, lassando li altri piu abasso come a nome p(er) nome a ciascuno sara resa la conveniente risposta con la verita sustentata. Ligual, volendo io scoder il mio da essi c(he) gia p(er) tanti anni il q(uondam) padre loro et essi godeno, trovano p(er) espediente di volermi contra ragione p(er) indirette vie travagliare, pensandosi forse p(re)valersi dil c(he) di gran lusigga s' ingganano et machinando p(er) fandonie contra di me, si querellan(n)o di haver tenuto il mio danaro con darmi utile in pondo et usura, in vero da ogni verita lonta[ni]ssimo, apparendo p(er) le scritture l' opposito. Et come p(er) il costituito mio dissi et che il vero sia considerando V(ostr) sapientissime Sig(no)rie, la prima et principal causa c(he) mosse detti ingratti adversarii m[ei] operar quanto fecero, conosserano imediate il tutto essere uno l[i]ticio p(er) solamente suspender la restitutio(n) del mio danaro, c(he) p(er) hav[er] lo io li atringeva, la qual causa parturisse apresso il Giudice og[ni] / 28^v malla et pessima suspitione contra li adversarii mei. C(he) cio vero sia gia pur si vede hormai essere 19 et piu anni ch(e) occorsa l' occasione⁸ et l' urgentissimo bisogno al q(uondam) s(ignor) Zuan Cortaci, padre delli adversarii mei, ricorse da me a lui cortesissimamente gli ho servito il mio et mentre c(he) visse riconoscendo il benefitt(o) fattogli molto mi ringratiava p(er) la mi bonta; io ancho mi ateniva a esaudirlo nelli ter(mi)ni, c(he) lui et con la intercession di molti amici mi recercava. Ne p(er) haver io p(er) bonta mia consentito a si longa ser(viti)one si dovere p(re)suponer c(he) p(er)cio havesse conseguito utele, essendo p(re)su(n)pt[a] temeraria delli adversarii espulsa dalla Giustizia et molto me ne son maravigliatto q(ua)n(do) c(he) fui interrogato se⁹ p(er) tal danari io scodeva for(men)to m(isur)e 100, no(n) essendo punto di renta si p(er)c(he) non credo gia esser tenut[o] di cossi lorda consientia, come ancho p(er)c(he) il Cortaci non era tanto sempio di volermi contribuir tanta gra(n) quantita di for(men)to p(er) utile di si minima suma di danaro; e donq(ue) falsa la imaginatio(n) delli detti adversarii mei et incredibile apress[o] ogni sincer(issi)mo Giudice come sono le V(ostr) Ill(ustrissi)me Sig(no)rie. Ne p(er) hav[er]mi li istessi adversarii datto for(men)to m(isur)e 80 a ragion de i(perperi) 6 la m(isur)a a co(n)to del mio credito, vedendo esser impossibile haver dal loro il mio in danari come ancho le altre 24, ne potranno mai dire c(he) tal pag(amen)to sia statto p(er) utile, p(er)c(he) dinanzi alla ragione no(n) sara conprobatto esser stato p(er) utile, ma ben a conto del mio cavedale co[me] voglio si come ancho p(er) tal ragion l' hebbi c(he) sia et esser debbi a qu[ell] conto, come ancho e statto a tal pag(amen)to scontatto, havendo disfaltato i(perperi) 862, dil resto verame(n)te io vo creditore mentre c(he) altro pag(amen)to no(n) mi si mostr[a], il qual gli recercavi c(he) mi fosse fatto con offerrirmi di fargli bon(n)o tu[tto] quel c(he) legitimamente mi mostrano havermi datto. Ma detti fr(atel)li Cortaci schivando di pagarmi trovaron(o) questa inventione diabolic[a] et falsa p(er) solamente travagliarmi et tenermi il mio dil c(he) di gra[n] lunga s' ingganano et come meglio p(er) il mio costituito vien dichiarito dal qual no(n) mi di parto pre(sen)tando l' inst(rume)nto¹⁰

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Τό υπόμνημα υπερασπίσεως του Contarini τό καταθέτει στό δικαστήριο τῶν Συνδίκων (18/2/1583) ὁ Kavalier Μαδερός, δικηγόρος τοῦ Contarini. Αὐτός εἶναι καί ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου, πού εἶναι ἐκτενέστατο (φ 28' – 30'). Πρέπει νά εἶναι ἡ γραφή του – καί ὄχι ἀντίγραφο γιατί τό κείμενο ἔχει ἀρκετές διορθώσεις καί ἡ γραφή δέ μοιάζει μέ καμιά ἄλλη τῆς δέσμης, στήν ὁποία ἐξάλλου καί ἀρκετά ἄλλα ἔγγραφα στό πρωτότυπο. Ἄλλωστε τήν ἴδια μέρα αὐτός ὁ Kavalier Μαδερός προσκομίζει στούς Συνδίκους ἀρκετά ἀντίγραφα παλαιῶν συμβολαίων τοῦ Contarini, γιά νά ἐνισχύσει τό υπόμνημά του (φ 31' – 33'). Παντοῦ ἀναφέρεται ρητά ὅτι τά καταθέτει ὁ Μαδερός. Εἶναι, νομίζω, βέβαιο, ὅτι ὁ Μαδερός αὐτός ταυτίζεται μέ τόν Ἀντώνιο Μαδερό, *ἐκλεκτό ντετόρε τῆς λέντζας* πού ἀναφέρεται νά δρᾷ στά χρόνια 1560-1578 (βλ. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ «Σταχυολογήματα ἀπό τά κατάστιχα τοῦ νοταρίου Μιχ. Μαῤᾰ», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 15-16 (1961-1962), Β' σ. 240). Ἡ οἰκογένεια Μαδεροῦ ἦταν χανιώτικη. Ὁ Trivan τήν ἀναφέρει δυό φορές (μιά ὡς nob. Cret. καί μιά ὡς cittadini) μόνο στά Χανιά (βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ἡ παρά Trivan, ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) καί ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 3 (1949), σσ. 53, 54). Ἀπ' τά Χανιά κατάγεται καί ὁ μεταγενέστερος Ἰωάννης Μαδερός πού σπούδασε νομικά στήν Padova τά ἔτη 1675-79 (βλ. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ, «Αἱ πρᾶξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Β', Legisti 1591-1801)», *ΕΕΒΣ*, τ. 38 (1971), σσ. 84 κ.έ., ἀρ. 461, 486, 513. Πρβλ. καί ὁ.π. ἀρ. 545: Marcus Antonius Maderò ἐκ Κρήτης – 1680). Φοιτητές τῆς Padova – χωρίς εἰδικώτερες χρονολογικές ἢ ἄλλες ἐνδείξεις – ἀναφέρονται καί οἱ Κρητικοί Μάρκος Μαδερός καί Ἰωάννης – Μαδερός ἀπ' τά Χανιά (βλ. Κ. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνική Φιλολογία*... Ἐν Ἀθήναις 1868, – σσ. 417, 418). Βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ ἀναφερόμενος Μαδερός (εἴτε αὐτός εἶναι ὁ Ἀντώνιος εἴτε κάποιος ἄλλος) ἦταν Χανιώτης δικηγόρος πού ἀνέλαβε τήν ὑποστήριξη τοῦ Contarini, ὅπως Χανιώτης ἦταν καί ὁ δικηγόρος τοῦ Χορτάτση, τοῦ ὁποίου τό ὄνομα δέ γνωρίζουμε. Ὅσο γιά τόν τίτλο Kavalier [di San Marco], αὐτός δινόταν σέ πρόσωπα κοινωνικοῦ κύρους, ὅστερα ἀπό σοβαρές ὑπηρεσίες πού πρόσφεραν στό κράτος. Σίγουρα ὁ ἴδιος cavalliero Madero εἶναι τὸ πρόσωπο πού ἔχει ἐμπλακεῖ σέ μιά δολοφονία (1580) στά Χανιά (βλ. Στ. Ε. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, *Ἔρευνες*, ὁ.π., σσ. 27 (καί σσημ. 54), 106.
- 2) Ἐδῶ ρητά ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Μαδερός παρουσίασε τό υπόμνημα αὐτό ἐκ μέρους τοῦ Contarini, πού προφανῶς δέν εἶχε ἐρθεῖ στά Χανιά.
- 3) Ἀκολουθεῖ μιά λέξη σβησμένη, μάλλον *ditta*.
- 4) Εἶχε γράψει *p(er)ductet*, ὅστερα τό ὄβρισε καί παρακάτω ἔγραψε *producit*. Συγγραφέας τοῦ ἐπιγράμματος φέρεται ὁ Decimus Magnus Ausonius (c. 310 – 395 μ.Χ.) καί πιθανότατα αὐτό ἀποτελεῖ λατινική ἀπόδοση κάποιας ρήσης τοῦ Μενάνδρου (βλ. D. M. Ausonius, ἔκδ. R. PEIPER, Λειψία 1886, σ. 426, ἀρ. XVII [CXL]).
- 5) Μερικά γράμματα στό δεξι ἄκρο τοῦ φύλλου ἔχουν καταστραφεῖ.
- 6) Εἶχε γράψει *possedono in tutte*, τό ὄβρισε καί ἔγραψε *et cognitione de tutte*.
- 7) Εἶχε γράψει κατά λάθος *Zuane* καί ὅστερα τό διόρθωσε.
- 8) Δέ γνωρίζουμε ποιά κακοτυχία ἐπλήξε τόν Ι. Χορτάτση τό 1563 – 64. Ὁ ἴδιος ὁ Contarini ἀνέφερε στήν κατάθεσή του (ἔγγρ. 18) ὅτι δάνεισε στόν Ἰωάννην τό μεγάλο ποσό (3.000 ὑπέρλ.) ὅταν αὐτός νοίκιασε τά χωριά τοῦ Καλλέργη (1568). Ὁ Γεώργιος Χορτάτσης στήν μήνυσή του (ἔγγρ. 9) ἀναφέρει καί ἄλλο δάνειο (1566). Ὑπῆρχε

καί παλιότερο δάνειο τοῦ 1563-64 πού ἔχει ἀπό καιρό ἐξοφληθεῖ ἢ ὁ Contarini ἡθελημένα περδεύει τίς χρονολογίες, γιά νά δείξει μεγαλύτερο τό διάστημα πού οἱ Χορτάτσηδες «κατακρατοῦν» τὰ χρήματά του;

- 9) Τό *se* τοῦ ἔχει γράφει πάνω ἀπ' τή γραμμή. Στήν κανονική θέση τῆς λέξης διακρίνονται δύο γράμματα (ἴσως *il*) μισοσβησμένα.
- 10) Οἱ τρεῖς τελευταῖες λέξεις γραμμένες ἀργότερα ἀπό τόν ἴδιο, πάνω ἀπ' τήν γραμμή. Στή συνέχειά του τό ἔγγραφο ἀναφέρεται σέ ἄλλα θύματα τοῦ Contarini καί ἐπιχειρεῖται ἀνατροπή τῶν κατηγοριῶν. Τό περίπλοκο ὕφος τοῦ κεμένου εἶναι, νομίζω, ἐνδιαφέρον παράδειγμα «δικανικῆς ρητορικῆς» στήν Κρήτη τοῦ 16ου αἰώνα κι ἔρχεται σ' ἀντίθεση μέ τό, λόγιο μέν, ἀλλά πολύ ἀμεσότερο καί ὄχι «νομικά ἐπαγγελματικό» ὕφος τῶν ἐγγράφων τοῦ Γ. Χορτάτση.

20. ΑΙΤΗΣΗ – ΥΠΟΜΝΗΣΗ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΔΡΕΑ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΔΙΚΟΥΣ ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ

A.S.V., ὁ.π., φ. 34^ρ

Γράφτηκε στό Ρέθυμνο.

Στάλθηκε στά Χανιά.

Πρωτότυπο.

Σύνταξη καί γραφή: Γεωργίου Χορτάτση

Ἦχει δημοσιευθεῖ στό Σ.Α.Ε. '96

1583

Ἀπριλίου 14

Περίληψη. Ἐκλαμπρότατοι Σύνδικοι. Μαθαίνοντας ὅτι αὐτές τίς μέρες θά διεξαχθεῖ ἡ δίκη ἐναντίον τοῦ Piero Contarini καί ἐπειδή ἡ δεινή οἰκονομική μας κατάσταση δέ μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐρθουμε προσωπικῶς στά Χανιά, ἐπιθυμοῦμε μέ τήν ταπεινή αὐτή αἴτησή μας νά σᾶς ὑπενθυμίσουμε τή ζημιά, τή φτώχεια καί τήν οἰκονομική καταστροφή πού μᾶς προξένησε ὁ ἀναφερθεῖς Piero Contarini στό διάστημα τῶν 10 καί παραπάνω ἐτῶν πού κατείχαμε τὰ 4.000 ὑπέρπυρα του, γιά τὰ ὁποῖα τοῦ δίναμε κάθε χρόνο 100 μισούρια στάρι, τὰ περισσότερα μάλιστα «ἔξεγailα». Γιατί παρόλο πού εἶχε συμφωνηθεῖ νά πληρώνεται μέ μισούρια «κοφτά» – κι ἔτσι πληρωνόταν τὰ πρῶτα χρόνια – ἀργότερα πίεσε τόν δυστυχῆ πατέρα μας μέ τόσες δολοπλοκίες, ὥστε στό τέλος ἀναγκάστηκε νά τοῦ τὰ δίνει «ἔξεγailα» – κι ἔτσι τοῦ τὰ πλήρωνε ὅσο ζοῦσε. Ὁ ἀριθμός τῶν μισουριῶν αὐτῶν ξεπέρασε τὰ 1.000, πού σημαίνει πάνω ἀπό 10.000 ὑπέρπυρα, γιατί τό στάρι τότε κόστιζε 8, 9, 10 καί 12 ὑπέρπυρα τό μισοῦρι, ὅπως μπορεῖτε νά πληροφορηθεῖτε. Καί τό κεφάλαιό του [τό δάνειο πού μᾶς ἔδωσε] ἦταν μόνο 4.000 ὑπέρπυρα. Μετά τό θάνατο τοῦ πατέρα μας τοῦ πληρώσαμε 1.500 ὑπέρπυρα κι ἔτσι δέν τοῦ χρωστάμε παρά 2.500, γιά τὰ ὁποῖα – ὅπως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ – προτίθεται νά μᾶς καταστρέψει ὁλοκληρωτικά μετά τήν ἔκβαση τῆς δίκης καί, ἂν δέν πουλίσουμε τὰ ἐλάχιστα ἀκίνητα πού μᾶς ἀπόμειναν, θά μᾶς κάνει νά πεθάνουμε στή φυλακή, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά ἱκανοποιηθεῖ ἄλλως. Γι' αὐτό σᾶς παρακαλοῦμε ταπεινά νά μᾶς βοηθήσετε νά ἀνορθωθοῦμε ἀπό μιά τέτοια καταστροφή καί νά μὴν [ἀφήσετε νά] θριαμβεύσει ἡ δαιμονική καί ἀχόρταγη ψυχή του· γιατί εἰσέπραξε πάνω ἀπό 15.000 ὑπέρπυρα, ἐνῶ τό κεφάλαιό του ἦταν μόνο 4.000.

Ρέθυμνο, 14 Ἀπριλίου 1583. Γεώργιος καί Ἀνδρέας Χορτάτσης τοῦ ποτέ Ἰωάννη.

Ill(ustrisi)mi e(d) Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri Sindici,
 Havendo noi proverì fig(liu)o li del q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e Chortaci, humiliss(imi) et devotissimi servitori di V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me, inteso che questi giorni hano da venire al espeditione del processo formanto contra m(isse)r Piero Contarini, habbiamo voluto con questa n(ost)ra humile supplicatione, non compostando la n(ost)ra povertà¹ ch(e) p(er)sonalmente se ne possiamo venire alla Canea, recordare le V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me l' estrema n(ost)ra povertade et la ruina et danno che habbiamo havuto dal sud(et)to m(isse)r Piero Contarini in spatio de X o piu anni che tenivamo le suoi i(perperi) quatro millia; per le quale gli contribuivamo ogni anno for(men)to m(isure) cento, di chè fuò la maggior sum(m)a colme. Percioch(e), sebene se n' avesse accordato di tuorlo a m(isure) rase² et cosi lo tolse nelle primi anni, niente di meno hà fatto poi tanti garbugli al q(uondam) povero n(ost)ro, padre, che fù sforzato contribuirlilo a m(isure) colme fino ch(e) egli visse; lo quale passo il n(umer)o de m(isure) mille che inporta assai piu de i(perperi) X mille, percioch(e) il for(men)to correva per tutto questo spatio di tempo i(perperi) 8, 9, X et XII la m(isura) et non mancho, come V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me potranno haver informatione; et il suo cavedal fù solamente i(perperi) quatro mille. Se bene doppo la morte di n(ost)ro padre gli habbiamo pagato i(perperi) 1500, ne gli restamo altro c(he) i(perperi) 2500, per li quali intende et cosi si lascia intendere di rovinarci totalmente³ di poi c(he) sarà espedito il suo processo, et non pur venderci se ci è rimasto qualc(he) pocco di stabile⁴ mor anchora, farci morir in preggione, se altramente non se nè potrà sodisfare. Però humilmente et p(ro)strati in terra supplicamo le V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me, c(he) a tutte queste cose vogliano havere consideratione, et farsi c(he) noi poveri et infelici se soleviamo in qualc(he) minima parte di tanta ruina et egli non dia effetto al suo diabolico et insatiabile animo c(he) fù et tutta via, di co(n)seguire i(perperi) quindecim mil(l)e et piu, dove c(he) il suo cavedal non fù altro, come dico di sopra, c(he) i(perperi) quatro mill(e). Et alla Gius(t)i(tia) Sua humilmente si raccomandamo.
 Di Rett(im)o, adi 14 Avril 1583.
 Di V(ostre) S(ignorie) Ill(ustrissi)me
 Humiliss(imi) et devotissimi s(ervito)ri
 Zorzi et And(re)a Chortaci, d(e)l q(uondam) m(isse)r Zuan(n)e⁵.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Φαίνεται κάπως υπερβολικό το ότι λόγω φτώχειας δεν μπορούσαν να πάνε στα Χανιά (πρβλ. ἀμέσως παρακάτω: *ci è rimasto qualc(he) stabile mor*). Μάλλον ο δικηγόρος τους απ' τα Χανιά θά τους καθησύχασε, ότι όλα πάνε καλά και αρκούσε μόνο μία νέα επιστολή τους για υπενθύμιση.
- 2) Για τις misure rase και colme βλ. έγγρ. 7, σημ. 2.
- 3) Αυτό είναι ασφαλώς αλήθεια. Ο Contarini είχε εξαγριωθεί έναντιον του Χορτάτη (βλ. έγγρ. 18 και 19) και δέ θά αφηνε ανεκδίκητη την περιπέτεια, όπου τον έμπλεξε ο τελευταίος.
- 4) Ακολουθούν δυό λέξεις έπιμελημένα οβησμένες. Η πρώτη είχε 4-5 γράμματα, το πρώτο d, το τελευταίο ίσως a. Η δεύτερη ίσως ήταν anchor ή mohr.
- 5) Στο verso του δεύτερου (λευκού) φύλλου της διπλής κόλλας στήν όποία ο Γ. Χορτάτης είχε γράψει την αίτησή του (σύμφωνα μέ το δέσιμο της δέσμης έπέχει τώρα θέση φ. 40^v) είναι σημειωμένη, από τό χέρι του πάλι, ή λέξη *Supplica*.

21. Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ: ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΤΟΥ CONTARINI

A.S.V., ὁ.π., φ 23^τ στο περιθώριο
Χανιά

1583
Μαῖου 26

Περὶ λήψη. Ὁ Piero Contarini καταδικάζεται νά χάσει ὅλο τὸ κεφάλαιο πού ἦταν νά εἰσπράξει ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Χορτάτση, ὅπως καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλον ἀναφερόμεντα στὴ δίκη. Ἐπίσης θεωρεῖται ἄκυρο τὸ συμβόλαιο τῆς 18/11/1577 μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν Χορτάτση, οἱ ὁποῖοι – καθὼς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι πού ἀναφέρθηκαν στὴ δίκη – κηρύσσονται ἐλεύθεροι παντός χρέους πρὸς τὸν Contarini. Ὁ Contarini καταδικάζεται ἐπίσης νά καταβάλει τὸ ποσὸ τῶν 100 δουκάτων – δουκάτο ἀξίας 6 λιτρῶν (lire) καὶ 4 σολδίων -, τὸ ἓνα τρίτο τοῦ ὁποῖου θὰ δοθεῖ στὸν πρῶτο καταγγελλαντα [τὸν Γ. Χορτάτση] καὶ τὸ ὑπόλοιπο στὸ Δημόσιο Ταμεῖο αὐτῆς τῆς πόλης, ἐδῶ στὰ Χανιά. Τὸ ποσὸ θὰ πληρωθεῖ ἐντὸς τοῦ προσηχῶς μηνός, ἀλλιῶς θὰ ἐνεργήσουν γιὰ τὴν εἰσπραξί του οἱ Σύμβουλοι Ρεθύμνου (ἐπιβάλλοντάς του ἐπιπλέον πρόστιμο 10 σολδία γιὰ κάθε λίτρα) καὶ θὰ τὸ ἀποστεύουν στὸ ἐδῶ Δημόσιο Ταμεῖο, καὶ γιὰ τὰ ἔξοδα τῆς δίκης. Giovanni Gritti, Giulio Garzoni, Σύνδικοι, Ἀβογαδόροι καὶ Ἐξεταστές.

1583, 26 Mazo¹

Ch'el contrass(ta)to m(isse)r Piero Contarini sia conden(n)ato à p(er)dere tutto l' integro cavedale c(he) deve havere così dalli fratelli Cortazzi, come da qualunq(ue) altro delli no(m)i(n)ati in processo. Itache sia tagliato, casso et nullo l' instr(umen)to de di 18 No(vem)brio 1577² fatto co(n) detti Cortazzi et siano essi et altri no(m)i(n)ati nel processo liberi et esenti di pagar piu cosa alcuna al p(redet)to Contarini. Et in' oltre sia conden(n)ato in duc(a)ti cento d(al) l(ire) 6, s(oldi) 4 p(er) duc(a)to³, il terzo d(e)lli quali sia applicato al primo deno(n)tiante⁴ et il restade alla camera fiscale di questa città d(e)lla Canea, da esser, p(er) lui pagati i(n) ter(min)e di mese uno p(ro)ss(im)o, altr(i)mente siano scossi p(er) Mag(nifi)ci Consiglieri di Rettimo co(n) pena de(i) soldini dieci p(er) lira et poi ma(n)dati a questa Camera et nelle spese del p(ro)cesso.

Giov(an)ni Gritti

Sind(ici)i, Av(ogador)i, Inq(uisito)ri

Giulio Garcioni⁵

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ἡ ἀπόφαση γράφτηκε στὸ περιθώριο τοῦ φ 23^τ, δηλ. στὴν πρώτη σελίδα τῶν πρακτικῶν τῆς ἀνάκρισης τοῦ Contarini, (γλ' αὐτὸ καὶ ἡ διατύπωση: *ch' el contrasstato*). Εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι πού κράτησε τὰ πρακτικά τῆς ἀνάκρισης, (βλ. ἔγρ. 18, σημ. 1). Ὅλες οἱ ἀποφάσεις γιὰ τίς δίκες ἔχουν γραφεῖ στὸ περιθώριο κάποιου φύλλου, πού σχετίζεται μὲ τὴν ἐκάστοτε ὑπόθεση.
- 2) Δημοσιεύεται ἐδῶ (ἔγρ. 3).
- 3) Εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νά προσδιορισθεῖ ἡ πραγματικὴ ἀξία καὶ αὐτοῦ καὶ ὅλων τῶν ἀναφερομένων ποσῶν κι αὐτὸ γιατί τότε – ὅπως καὶ σήμερα – ἡ ἀξία τῶν χρημάτων μεταβαλλόταν συνεχῶς (βλ. γιὰ τὰ προβλήματα γενικά Ν. PAPADOPOLI, *Sul*

valore della moneta Veneziana, Venezia 1885). Πάντως τό πρόστιμο τῶν 100 δουκάτων πού θά πληρώσει ὁ Contarini εἶναι, ἀνάλογα μέ τίς ἀπάτες του, χαμηλό. Οἱ Βενετοί, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχαν θαυμάσια ὀργανωμένο Δίκαιο καί τό ἐφαρμόζαν μέ συνέπεια. Ἀπόδειξη ὅτι καί στήν περίπτωση τοῦ Contarini δέ διστάζουν νά καταδικάσουν ἄτομο μέ «βενετική εὐγένεια» καί νά δικαιώσουν «ἀστούς» καί χωρικούς μᾶς ἀποικίας. Τό σύστημα, ὁμως, οἱ καιροί καί τά συμφέροντα δέν τοὺς ἐπέτρεπαν νά φυλακίσουν τόν Contarini, ὅπως θά ἀπαιτοῦσε – ἀναχρονιστικά – ἕνα σύγχρονο αἶσθημα Δικαίου.

- 4) Ὁ βενετικός νόμος ὄριζε, ὅτι ὁ πρῶτος πού θά ὑπέβαλε καταγγελία θά εἰσέπραττε τό ἕνα τρίτο τοῦ προστίμου πού θά κατέβαλε ὁ ἐκάστοτε καταδικασμένος. Στήν περίπτωση τοῦ Contarini ἡ πρώτη καταγγελία ἦταν μυστική, οἱ Σύνδικοι ὁμως – καί μόνον αὐτοί – γνώριζαν ἐκεῖνον πού τήν κατέθεσε: τόν Γ. Χορτάτση.
- 5) Οἱ ὑπογραφές τῶν Συνδίκων εἶναι αὐτόγραφες.

22. Ο Γ. Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ ΑΓΟΡΑΖΕΙ ΒΑΡΕΛΙΑ ΓΙΑ ΚΡΑΣΙ – ΕΓΓΥΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΛΙ Ο ΝΟΜΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΝΤΑΡΑΤΟΣ

Duca di Candia
Χάνδακας

Ἔγγρ. 22 Α'
1587
Ἰουλίου 25

A.S.V., Duca di Candia B. 62 (Memoriali, Serie II), 60 (1587), 1, φ 231^ε.

Ἔχει δημοσιευθεῖ στό Σ.Α.Ε. 96

Περίληψη. Ὑστερα ἀπό αἴτηση τοῦ Μανούσου Μισηνᾶ καταχωρίζεται στό Ἀρχεῖα τῆς Διοίκησης τοῦ Χάνδακα ἰδιωτικό χρεωστικό ὁμόλογο τοῦ Γεωργίου Χορτάτση ἀπό τό Ρέθυμνο. Τό ὅτι τό ὁμόλογο αὐτό εἶναι γραμμένο ἀπό τό χέρι τοῦ Χορτάτση διαβεβαιώνουν ἐνὸρκως ὁ νομικός Γεώργιος Κονταράτος καί ὁ Σταμάτης Franco, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τόν γραφικό του χαρακτήρα.

Χάνδακας

Ἔγγρ. 22 Β'
1585
Ἰουλίου 3

Ὁ Γεώργιος Χορτάτσης τοῦ ποτέ Ἰωάννη ἀπό τό Ρέθυμνο ὁμολογεῖ ὅτι χρωστᾷ στόν Μανούσο Μισηνᾶ 120 δουκάτα, δυνάτα ἀξίας 8 ὑπερπύρων καί 12 σολδίων τό καθένα, πού εἶναι ἡ ἀξία 20 καινούριων βαρελιῶν κρασιοῦ ἀπό ξύλα ἐλληνικῶν περιοχῶν πού παρέλαβε ὁ Χορτάτσης ἀπό τόν Μισηνᾶ, πρὸς 6 δουκάτα τό βαρέλι. Ἡ ἐξόφληση θά γίνει τόν προσεχῆ Δεκέμβριο. Ἀπόλυτος ἐγγυητής ὁ νομικός Γεώργιος Κονταράτος. Ὁ Χορτάτσης συντάσσει καί γράφει ὁ ἴδιος αὐτό τό χρεωστικό ὁμόλογο. Τό προσυπογράφει καί ὁ Κονταράτος.

Χάνδακας

Ἔγγρ. 22 Γ'
1586
Μαῖου 26

Ἀπόντος τοῦ Γ. Χορτάτση, τώρα ὁ Κονταράτος ἐπαναναγνωρίζει (;) τό χρέος.

Χάνδακας

Ἔγγρ. 22 Δ'
Περιθωριακή σημείωση
στό ἔγγρ. 22 Α' [μέ τήν ἴδια
ἡμερομηνία: 25/7/1587]

Ὁ γραμματέας Antonio Miani ὑπογράφει [γιά τό ὑπεύθυνο τῆς ἀντιγραφῆς]. Δηλώνεται καί ἡ ἀμοιβή τοῦ γραφέα. Καί οἱ Γεώργ. Κονταράτος καί Σταμάτης Franco ὑπογράφουν καί βεβαιώνουν ἐνὸρκως τά παραπάνω.

Ἔγγραφο 22 Α'
Die 25 Julii 1587

L' infras(crito) scritto debitorio si registra qui sotto de ma(gistra)to dell' ecc(ellentis-)mo s(igno)r Duca ad in(stanti)a dell' ecc(elle)nte m(isse)r Ma(nu)sso Missinà ad futuram rei memoriam¹; il qual scritto, cioè le l(ette)re et quarattere d' esso, fu prima mostrata al ec(cellen)te m(isse)r Zorzi Condaratto, D(otto)r di legie, et de m(isse)r Stamati Franco², qualli hanno visto esso scritto³ et affirmarono con ju(ramen)to esser l(ette)re et caratere de m(isse)r Zorzi Cortaci da R(eti)mo, et ciò p(er) la pratica che loro anno de le l(ette)re del d(ett)o Cortaci; il tenor del quale segue ut infra.

Ἔγγραφο 22 Β'
Laus Deo 1585 adi 3 Luio in Cand(i)a.
Κείμενο: Γεωργίου Ι. Χορτάτση
Ἀντίγραφο

Confesso io Zorzi Cortazzi fuo de m(isse)r Zuane da R(eti)mo esser debitore al ecc(elle)nte s(igno)r Ma(nu)sso Missinà⁴ de d(ucat)i cento e vinti, da ip(erper)i otto, s(ol)di 12 p(er) d(uca)to; sono l' amo(n)tar de botte de menar nove n(umer)o vinti, havute da sua ecc(ellen)tia, de doga di Romania, ap(re)tiate d' accordo a ducati sei l' una. Il pagam(en)to veram(en)te prometto far p(er) tuto il mese di Xm(br)e p(ro)ximo vent(uro) et p(er) sua cauti(on) gli di p(er) piezo et pagador simul et insolidu(m) l' ecc(elle)nte Dottor s(igno)r Zorzi Condarato; et no(n) atendendo possa scoderli da me overo dal detto mio piezo, per via di g(astal)do. Et in segno della verità ho fatto il p(rese)nte de mia mano. Val d(ucat)i n(umer)o 120.
Io Zorzi Cortazzi s(opradett)o [ut] sop(ra)
Io Zorzi Condarato s(opradett)o affirmo come di sop(ra).

Ἔγγραφο 22 Γ'
Die 26 Maij 1586

Fu scritto q(ues)to in ab(se)ntia del debb(ito)re, pre(se)nte l' ecc(elle)nte Condarato, piezo p(er) tutta la suma.

P.Z. N(...)s
P(er) lo scritto: i(perperi) 2, s(oldi) 6.

Ἔγγραφο 22 Δ΄

[ἡμερομηνία, ἐκείνη τοῦ ἔγγρ. 22 Α΄: 25/7/1587]

Ant(onio) Miani, cog(itor) et V(ice) C(ancelier).

Io Zorzi Condarato affirmo co(n) iuram(en)to quanto di s(o)p(ra). Io Stamati Franco s(oprascrit)to testimonio affermo con iuram(en)to come di sopra.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ἀπό τὴν τελευταία αὐτὴ φράση φαίνεται πὺς ὁ Μισηνᾶς δέν ἀξιώνει νά πάρει τὰ χρήματα. Ἀπλῶς καταχωρεῖ ἐπίσημα τὸ ἰδιωτικὸ χρεωστικὸ ὁμολόγο, ὥστε κάποτε, στό μέλλον, νά τὰ εἰσπράξει.
- 2) Δέν γνωρίζουμε ἂν ὁ Σταμάτης Franco συγγενεῦσε μέ τόν φαρμακοποιό Ἰάκωβο Franco τοῦ ποτέ Στέφανου, πού ἀναφέρεται σέ ἔγγρ. τοῦ 1606 (βλ. Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ, «Ὁ ποιητής τοῦ Ἐρωτόκριτου», *Πεπραγμένα τοῦ Δ΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Β΄, Ἀθήνα 1981, σσ. 374 – 375, βλ. καί σχόλια στοὺς στίχους 27-28, στή σ. 377). Εἶναι κι αὐτὸς στενός γνώριμος ἢ φίλος τοῦ Χορτάτη ἀφοῦ καλεῖται νά βεβαιώσει τὸ γραφικὸ του χαρακτήρα. Γιά τόν Γ. Κονταράτο βλ. ἐδῶ ἔγγρ 2 καί Σ.Α.Ε. '96, σ. 62.
- 3) Ἀκολουθεῖ ἡ λέξη *quall* πού ἔχει διαγραφεῖ.
- 4) Γιά τόν Μανούσο Μισηνᾶ (ἢ Μεσηνᾶ) καί τὴ δράση του βλ. Σ.Α.Ε '96, σσ. 62-63.

23. Ο Γ. Ι. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ ΟΡΙΖΕΙ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟ ΤΟΥ ΤΟΝ ΑΝΤΩΝΙΟ ΜΕΓΙΣΤΑΝΟ

Νοτάριος: Μανόλης Παπαδόπουλος
Χάνδακας

1597
Αὐγούστου 2

A.S.V., Notai di Candia, B. 211 (νοτάριος: Μανόλης Παπαδόπουλος), Libro 5º, φ 37º.
Ἐκδίδεται ἀποκαταστημένο ὀρθογραφικά.

Περίληψη. Ὁ Γ. Ι. Χορτάτης ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο, ὀρίζει στὸν Χάνδακα πληρεξούσιό του τὸν Ἀντώνιο Μεγιστάνο – ὁ ὁποῖος παρὼν ἀποδέχεται -, γιὰ νά ἐνεργεῖ ἐκ μέρους του καί νά προσυπογράψει τὰ ἰδιωτικά χρεωστικά ἔγγραφα πού ἔχει στὰ χέρια του ὁ Damian di Zuanne, ὁ ἐπιλεγόμενος Ἀναστάσης [καί ἀφοροῦν προφανῶς χρέος τοῦ Χορτάτη στὸν Ἀναστάση]. Τὸν Γ. Ι. Χορτάτη ἀναγνωρίζει (= ἐπιβεβαιώνει τὴν «ταυτότητά» του) ὁ Ρεθύμνιος Κωσταντῆς Πισκοπόπουλος τοῦ ποτέ Μαρή πού εἶναι καί μάρτυρας μαζί μέ τὸν Τζουάνε Μουρτζανό τοῦ ποτέ Κωσταντῆ.

Τζί β τοῦ Ἀγούστου - [1597]

Κομεσιὸν κάμνει ὁ μ(ισέρ) Τζωρτζης Χορτάτης τοῦ ποτέ μ(ισέρ) Τζουάνε ἀπὸ τὸ Ρέθυμνος, τὴν σήμερο εὐρισκόμενος ἐδῶ εἰς τὸ Κάστρο τῆς Κρήτης, τοῦ μ(ισέρ) Ἀντώνιο

Μεγιστάνο¹. Πρεζέντες καί ἀτσετάρες², διότι σοῦ δίδω θέλημα καί γεμάτην ἔξουσι(α)ν ὥσπερ τό ἴδιο του κορμί νά μπορεῖ ὀδιά ὄνομά του νά ἰντραβενίρει κ(αί) ὅποτε ὥραν ἤθελ(ε) ὁ ἐντιμότητας μ(ισέρ) Νταμιάν ντί Τζουάνες, λ(εγόμε)νος Ἀναστάσης³, νά σο-τοσκοριβέρι τά σκριτά⁴ ἀπού τοῦ ἔχει καμωμένα ἀπό τό χέρι τό δικό του τοῦ ἄνωθ(εν) μ(ισέρ) Τζώρτζη Χορτάτση νά μπορεῖ νά ὀρίξει τόν ἄνωθ(εν) μ(ισέρ) Ἀντώνιο νά σο-τοσκοριβέρι τά λ(εγόμε)να σκριτά ὡς νά λογάται ὀρισμός ἀπού ἤθελ(εν) ὀρίσει τοῦ ἄνωθ(εν) κομέσο ἤ διά ὅσα νᾶχεν ὀρίσει καί τοῦ ἄνωθ(εν) μ(ισέρ) Τζώρτζη τοῦ πριν-τσιπάλε⁵. Καί οὔτος⁶ εἶναι κοντέντος. Τήν ρεκονισιό⁷ τοῦ ὁποίου μ(ισέρ) Τζώρτζη τοῦ κάμνει ὁ μ(ισέρ) Κωστα(ν)τῆ(ς) Πισκοπόπουλος⁸ ποτέ μ(ισέρ) Μαρεῖ ἀπό τό ἄνωθ(εν) Ρέθεμνος, ὁ ὁποῖος εἶναι κ(αί) μάρτ(ν)ρ(ας) παρ(ακαλεσ)τ(ο)ς. Μ(ισέρ) Τζουάνες Μουρτζανός ποτέ μ(ισέρ) Κωσταν(τῆ), σασέρης⁹ καί μ(ισέρ) Κω-σταν(τῆ)ς Πισκοπόπουλος ποτέ μ(ισέρ) Μαρεῖ.

ΣΧΟΛΙΑ

- 1) Ὁ Ἀντώνιος Μεγιστάνος εἶναι ἀσφαλῶς τό ἴδιο πρόσωπο μέ τόν Ἀντώνιο Μεγιστάνο τοῦ ποτέ Γεωργίου πού ἀργότερα δανεῖζει χρήματα στόν Γ. Ι. Χορτάτση, τά ὁποῖα καλοῦνται νά πληρώσουν οἱ κληρονόμοι του τό 1611 (βλ. Σ.Α.Ε. 70, σσ. 225 – 227). Ἀπό νεώτερες ἐρευνες διαπιστώσαμε ὅτι ὁ Ἀντώνιος Μεγιστάνος ἦταν πολύ πλούσιος κτηματίας καί ἰδιοκτήτης ἀκινήτων τοῦ Χάνδακα. Γυναίκα του ἦταν ἡ Ἀννεζίνα, ἀδελφή τοῦ Nodaro Segretario Ducale Πάμφιλου Zamoro τοῦ ποτέ Μανέα, προσώπου ἐπίσης μέ ἰσχυρή οἰκονομική ἐπιφάνεια: (βλ. A.S.V., Notai di Candia B. 4 (Giovanni Arauseo) φ 23^r, φ 24^{r-v}, φ 25^{r-v}, φ 28^r, φ 29^r, B. 46 (Ciriaco Caneto), τετρ. 1, φ 120^v, B. 89 (Zorzi Dafnomili), τετρ. 3, Libro X, φ 47^v – 48^v, φ 58^{r-v} καί πολλές ἄλλες μνεῖες στά χρόνια 1590-1610). Βλ. ἐπίσης Σ.Α.Ε. 96, σ. 63.
- 2) Ξάφνον τό ἔγγραφο – γιά μιὰ μόνο φράση – συντάσσεται στό β' πρόσωπο.
- 3) Ὁ Damian di Zuanne, ὁ ἐπονομαζόμενος Ἀναστάσης, ἦταν – ὅπως μαθαίνουμε ἀπό ἄλλα ἔγγραφα – πρόσωπο πολύ πλούσιο καί κοινωνικοῦ κύρους. Ὁ πατέρας του λεγόταν Γεώργιος. Ὁ Damian, ἀναφέρεται λίγο ἀργότερα (1605) συνταγματάρχης (collonello) τῆς ἐγχώριας βέβαια militia. Εἶχε ἐπίσης δανεῖσει μεγάλη ποσά στήν «εὐγενή» οἰκογένεια Zen (βλ. A.S.V., Notai di Candia, B. 293 (Nicolò Zangaropulo), τετρ. 2, φ 49^r – 50^r, φ 52^r – 55^v καί B. 37 (Piero Castrofilica), φ ξ'). Ἐκτός ἀπό τήν τελευταία, τίς ἄλλες μνεῖες χρωστώ στή συνάδελφο κ. Μαρία Καζανάκη. Βλ. ἐπίσης Σ.Α.Ε. 96, σσ. 63-64 καί κυρίως ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Τό Monte di Pietà τοῦ Χάνδακα (1613-μέσα 17ου αἰώνα). «Συμβολή στήν κοινωνική καί οἰκονομική ἱστορία τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης», *Παρουσία*, Παράρτημα 2, Ἀθήνα 1987, σσ. 49 κ.ἑ.
- 4) Ἰδιωτικά χρεωστικά ὁμόλογα. Φαίνεται πῶς ὁ Μεγιστάνος ἔξουσιοδοτεῖται νά ὑπογράφει τά ὁμόλογα σέ περίπτωση μὴ ἐξόφλησής τους (καί νά ἀναγνωρίζει τοὺς νέους τόκους;)
- 5) τοῦ πριντσιπάλε: κύριου ὀφειλέτη.
- 6) οὔτος: ὁ Μεγιστάνος.
- 7) ρεκονισιό: ἀναγνώριση. Ἐδῶ στήν κυριολεξία. Ὁ Ρεθυμνιώτης Χορτάτσης ἦταν ἄγνωστος στόν νοτάριο, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐγνώριζε τόν ἐπίσης Ρεθυμνιώτη Πισκοπόπουλο, πού ἦταν γνωστός ἢ φίλος τοῦ Χορτάτση.

- 8) Αὐτός ὁ Κωνσταντῖνος (Ἔ)πισκόπουλος τοῦ ποτέ Μαρκῆ (Μαρίνου) ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Καστροφύλακα ὡς «εὐγενὴς Κρητικὸς» (βλ. Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή*, ὁ.π., σ. 47). Ἀδελφοί του ἦταν ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Ἰωάννης (ὁ.π.).
- 9) *σασέρης*: ἔμπορος (μᾶλλον μικρὲμπορος). Αὐτός ὁ μάρτυρας ἦταν προφανῶς – ὅπως συχνά συνέβαινε – κάποιος γείτονας τοῦ νοταρίου.

Lettera di un uomo di mondo che racconta di un viaggio fatto in America. L'Autore, che si chiama "L'Esploratore", descrive le sue impressioni e le sue osservazioni sulla natura, sulla società e sulla religione del paese. Il testo è scritto in un italiano antico, con molte parole e frasi che sembrano estranee o arcaiche. La scrittura è a mano, con alcune correzioni e aggiunte. Il documento è diviso in due colonne, con la prima colonna che occupa la maggior parte della pagina e la seconda colonna che è più corta e si trova alla fine. Il testo è molto denso e difficile da leggere a causa della calligrafia e dell'uso di parole arcaiche.

~~1875~~ Jan 20 dal ch. Nij.

Michael Sordana ditto Sordana del c. pigo

La lib.^a canonica si m. s. p. d. l. c. R. dimiss.

Stucke vlaten con Amor signor del C. S. dimina

Matr' meno dal 1.º Santo dimetri
Quar' madalla dal 1.º p.^o dimetri.

Le mato fraganti dal c. di riviana

~~Sigatoka. a G. pret. de l'ordre de l'Ordre~~

Mandi anifano del Dile di Chiviana
no' Cco Calozia

1. *Maru K. pisi onobis*

Micheli subnumeri dist. cl. ...

1 - O Sr. Dr. Severino de questa Citta

Lincoln & Russell. L. C. A. 2 more of A. b. b. b.

[illegible]

Πίνακας Β'

A.S.V., Ὁ.π., φ. 1^v

Συνέχεια καὶ τέλος τοῦ ἐγγρ. τοῦ Πίν. Α'.

[illegible]

Josh Morris

/ Suardi Bernardino detto amico del c^o Simiana
To patito dal c^o Lutra
x in Catualia del detto Castel
Sarmi allora de detto Adel
Morca Catuali del c^o Mag.

1. Mi siel pardono de papa & Bonari
da questa città di soli: ma a l'onte bellita in Caridia
in Abi di mag^o & Mir^o raiquali.

1. Giorgi Prokhorov detto Lari dal c. 1. latr.

Πίνακας Γ

$$A.S.V., \text{ } \ddot{O}.\pi., \varphi, 10^r$$

Προσαφυγή-καταγγελία του Γεωργίου Ι. Χορτάτση στο δικαστήριο των Συνδικίων, έναντι του τοκογλύφου Piero Contarini. Αυτόγραφο του Γεωργίου Ι. Χορτάτση. Δημοσιεύεται στο Παράρτημα έργο. 9.

Οὗτος ἔστι καὶ ἡ γὰρ ἱστορία

Hiccoris dei soni fidei del g. de mare (Sotai) Sumilia et dicitur
 scribitur de soni fidei in inter de quibus quibus. Sano de soni al. expedite
 ne del proceffo formato contra m. Sica Contamin. Sotaiam usque Ca que
 non sum li supplicatore, non Compertans la sua pueriti. D. Sotaiam
 se ne potius venire alla Casa, recurre la sua et illi ne Sotaiam non
 potestade, se la mura se danno de Sotaiam quanto dal lat. m. Sotai
 Contamin. in spatio de x. opus anni. Sotaiam la sua et quatuor
 mille, per la quale gli Contribuimus ogni anno forte m. Cento, di che
 fui la maggior soma (dine) percipio Sotaiam se n. Sotaiam accedendo
 di tanto m. rate, et così lo ebbe negli primi anni, niente di meno.
 La fatto poi tanti quibusli al g. proceffo non tade, che fu sforzato Con
 tribuare elio à D. Colme fino ad ogni uita, lo quale passo il n. d.
 di mille, che importa anni più de x. mille percipio il forte tade
 na per tutto questo spatio di tempo in 8 / 9 / x. et x. y. Sotai et
 non manito. Cui x. y. Sotai ne potius Sotai in formatione et alio
 caudal fu Sotaiam y. quatuor mille, se bene appo la morte di m.
 tade gli Sotaiam pagato à 1500. ne gli restans altro d. Sotai
 nono, per li quali intende et così si Sotaiam intende se di soni
 noni totalmente, di poi d. Sotai expedite il suo proceffo, et non
 fur uendendi se ci è rimato quatto proceffo di Sotaiam
 ma ancora fave moris in proceffo de alio modo m. se ne potius
 Sotaiam, però Sumilante et p. m. intera supplicans la m. Sotai
 Sotaiam d. a tutte parte de uoglia Sotaiam Consideratione et fassit
 d. noi potius et m. Sotai. Si Sotaiam in quatto minima parte
 di tanta mura, et ogni non dia effetto al suo Sotaiam, et in
 Sotaiam animo d. Sotai et è tutto m. di Sotaiam y. quin
 deci m. et più, done d. il suo caudal m. Sotaiam alio come
 di cu di sona et y. quatuor mille et alla quitta sua Sumil
 mente si raccomandano

D. A. d. 17. april 1583

D. W. S. Sotai

Hiccoris dei soni fidei del g. de mare

Sotai, et Sotai. Sotai, Sotai, Sotai

Πίνακας Δ'

A.S.V., δ.π., φ. 34'

Αίτηση-υπόμνηση τῶν Γεωργίου καὶ Ἀνδρέα Χορτάτου στοὺς Συνδίκους λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν
 ἔκδοση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης. Αὐτόγραφο κείμενο τοῦ Γεωργίου Ι. Χορτάτου.

Δημοσιεύεται στὸ Παράρτημα ἔγγρ. 20.